

دانشگاه قم
دانشکده مدیریت و اقتصاد
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی گرایش بانکداری اسلامی

عنوان:

ارائه مدلی برای توسعه روش شناسی آینده پژوهی در بانکداری اسلامی

اساتید راهنما:

دکتر امید علی عادل

دکتر محمد حسن ملکی

نگارنده:

سیدابوالفضل بدری

تابستان ۱۳۹۸

تاریخ: ۲۱/۹/۱۳۹۸
 شماره: ۲۰۱۹۸/۱۵۸
 پیوست:

جلسه

جمهوری اسلامی ایران
 وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم

نشانی:
 کو چاره قدیم اصفهان،
 دانشگاه قم
 کدپستی: ۳۷۱۶۱۸۶۶۱۱
 تلفن: ۳۸۵۳۳۱۱
 فون فیکس:
 معاونت آموزشی: ۳۸۵۵۷۲۸
 معاونت اداری: ۳۸۵۵۴۸۸
 معاونت دانشجویی: ۳۸۵۵۶۸۸

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد»

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشرف)

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد (ناپوسته) آقای سید ابوالفضل بدری
 رشته علوم اقتصادی - بانکداری اسلامی به شماره دانشجویی ۹۶۳۴۱۵۹۰۰۳ دوره نوبت دوم
 تحت عنوان ارائه مدلی برای توسعه روش شناسی آینده پژوهی در بانکداری اسلامی
 با حضور هیأت ناظران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۱ تشکیل گردید. در این جلسه پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت. قرار نگرفت. و نامبرده نمره با عدد ۱۸,۷۵ با حروف هجوه هجده و هفتاد و پنج درصد با برجه عالی خیلی خوب خوب متوسط مردود در یافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مراتبه علمی	امضاء
سید علی عادلانی	استاد راهنما	استادیار	
محمد حسن ملکی	استاد راهنما دوم	دانشیار	
علی سعیدی	استاد ناظر	استادیار	
محمد جواد رازح بهمنبری	تأیید کننده تحصیلات تکمیلی و ناظر شکلی	استادیار	

مدیر خدمات آموزشی
 نام و امضاء

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه
 نام و امضاء

شماره: ۲۳۴۴۴۴۴۴۴۴ شماره فایل شماره در سامانه اثر مستند: ۱۳۹۸/۰۶/۲۱ - صورتجلسه و تاریخ: ۲۱/۰۶/۱۳۹۸
 شماره: ۲۳۴۴۴۴۴۴۴۴ شماره فایل شماره در سامانه اثر مستند: ۱۳۹۸/۰۶/۲۱ - صورتجلسه و تاریخ: ۲۱/۰۶/۱۳۹۸

مدیریت تحصیلات تکمیلی
« تعهد نامه اصالت پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد »

اینجانب آقای سیدابوالفضل بَدری دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد (نابایسته) به شماره دانشجویی ۹۶۲۴۱۵۹۰۰۳ در رشته علوم اقتصادی - بانکداری اسلامی که در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۳۱ از پایان نامه خود تحت عنوان اراده عدلی برای توسعه روش شناسی آینده پژوهی در بانکداری اسلامی با کتب نمرد ۱۸۱۷۵۵ با درجه ~~خیلی خوب~~ دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱) این پایان نامه/رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده ام.

۲) این پایان نامه/رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت تحصیل قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه/رساله داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطعی زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیریم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

سیدابوالفضل بَدری
تاریخ و امضاء

گواهی امضاء
صحت امضای دانشجو مورد تأیید میباشد.
نماینده تحصیلات تکمیلی و ناظر شکلی محمد جواد رازغ بهمنبری تاریخ و امضاء

تقدیم به :

باحمد و سپاس به درگاه حضرت احدیت و سلام و درود بیکران به پیشگاه ائمه معصومین (علیهم افضل صلوات المصلین) این پژوهش را از سر قدردانی و سپاسگزاری به والدین مهربانم تقدیم میدارم.

به پدر بزرگووارم به پاس سالها تلاش خستگی ناپذیر در تربیتم و مادر مهربانم به پاس تمامی زحماتی که ایشان در راه تعلیم و تربیت فرزند خود مصروف داشتند.

همچنین همسر مهربانم و ... نازنینم که در این مدت همکاری های لازم را در زمینه جدیت در تحصیل و همچنین دلگرمی لازم جهت پیمودن طی طریق طاقت فرسا صبر و حوصله به خرج دادند و با خوشرویی های خود همراهی ام نموده اند کمال تشکر قدردانی به عمل می آورم.

هرچند میدانم که هیچ گاه نتوانسته ام ونخواهم توانست به قدر ذره ای جبران کننده الطاف و زحمات بی دریغ این انسان های بزرگووار و صبور باشم.

سیاسگزارى

سپاس و ستایش خداوندی را سزاست که کسوت هستی را بر اندام موزون آفرینش بپوشانید و تجلیات قدرت لایتنزالی را در مظاهر و آثار طبیعت نمایان گردانید. بارالها! من با یاد تو، به تو تقرّب می‌جویم و تو را به پیشگاه تو شفیع می‌آورم و از تو خواستارم، به کرمّت، مرا به خودت نزدیک گردانی و یاد خود را به من الهام کنی و بر من رحمت آوری و به آنچه بهره و نصیب من ساخته ای، خشنودم قرار دهی و در همه حال به فروتنی-ام واداری. «من لم یشکرالمخلوق لم یشکر الخالق». بر خود لازم می‌دانم از کلیه کسانی‌که بنده را در تدوین و نگارش این پایان‌نامه یاری نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. به خصوص از اساتید راهنمایم دکتر امید علی عادل و دکتر محمد حسن ملکی که در کلیه مراحل انجام این پژوهش با خوشروئی، یاری و راهنمایی‌ام نمودند تشکر قدردانی به عمل می‌آورم.

چکیده

بانکداری اسلامی یکی از آرمان‌های جمهوری اسلامی در راستای تحقق جامعه و حکومت اسلامی است. متأسفانه این آرمان به صورت کامل تحقق نیافته است. این مسئله از علل مختلفی نشأت می‌گیرد. با توجه به چالش‌های تحقق بانکداری اسلامی در کشور، پژوهش حاضر در پی شناسایی سناریوهای باورپذیر و محتمل بانکداری اسلامی در کشور است. تحقیق حاضر از منظر جهت‌گیری، کاربردی، و از بعد هدف اکتشافی است. همچنین مبانی فلسفی آن تفسیری و استراتژی تحقیق پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق حاضر خبرگان و کارشناسان بانکداری اسلامی هستند و روش نمونه‌گیری تحقیق حاضر نمونه‌گیری قضاوتی است. به منظور اجرای تحقیق حاضر در مرحله اول، با مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان، عوامل یا پیشران‌های کلیدی تحقیق استخراج گردید. در مرحله بعد ۲۵ عامل مورد نظر با آزمون بینم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و ۱۵ عامل کلیدی حذف شدند. در ادامه ۱۰ عامل باقیمانده با دو تکنیک ایداس و دیمتل مورد ارزیابی قرار گرفتند. بر مبنای میزان اهمیت و درجه تأثیرگذاری، دو عامل کلیدی میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی و سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی برای نگارش سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی انتخاب شدند. بر مبنای برخورد این دو عامل کلیدی، چهار سناریوی اتوپیا، اربوس، کائوس و آبلوموف شناسایی شد. در نهایت با استفاده از تکنیک ایداس و شاخص‌های سه‌گانه همخوانی با روندهای فعلی، همخوانی با داده‌ها و آمارهای فعلی و محتمل بودن بر اساس واقعیت‌ها، سناریو آبلوموف به عنوان محتمل‌ترین سناریو انتخاب شد.

کلمات کلیدی: آینده، آینده‌پژوهی، سناریو، سناریو، سناریو باورپذیر، بانکداری اسلامی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول	۱
کلیات پژوهش	۱
۱-۱. مقدمه	۲
۲-۱. بیان مسئله	۳
۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش	۸
۴-۱. پرسش‌های پژوهش	۸
۵-۱. اهداف پژوهش	۹
۶-۱. روش پژوهش	۹
۷-۱. قلمرو پژوهش	۱۰
۸-۱. تعریف واژه‌ها و اصطلاحات تخصصی	۱۰
۹-۱. ساختار پژوهش	۱۱
فصل دوم	۱۳
مبانی نظری و پیشینه پژوهش	۱۳
مقدمه ۱-۲	۱۴
۲-۲. آینده	۱۴
۳-۲. آینده پژوهی	۱۶
۴-۲. تفاوت آینده پژوهی با پیش‌بینی	۲۰
۵-۲. تاریخچه آینده پژوهی	۲۱
۶-۲. آینده پژوهی در ایران	۲۳
۷-۲. ضرورت آینده پژوهی	۲۳
۸-۲. تقسیم‌بندی آینده پژوهی	۲۶
۹-۲. روش‌های آینده پژوهی	۲۷
۱۰-۲. سناریونگاری	۳۲
۱۱-۲. بانکداری اسلامی	۳۳
۱۱-۲. پیشینه تحقیق	۵۰
فصل سوم	۶۶
روش‌شناسی پژوهش	۶۶

۳-۱. مقدمه	۶۷
۲-۳. روش تحقیق	۶۸
۳-۳. چارچوب مورد استفاده پژوهش	۶۹
۴-۳. مراحل عملیاتی برنامه آینده پژوهی	۷۰
۵-۳. رویه اجرای پژوهش	۷۱
۷-۳. پیش فرض‌های تحقیق	۸۶
۸-۳. ابزار گردآوری اطلاعات	۹۲
۹-۳. جامعه و نمونه آماری	۹۲
۱۰-۳. روایی و پایایی تحقیق	۹۳
فصل چهارم	۹۶
تجزیه و تحلیل داده‌ها	۹۶
۲-۴. عوامل کلیدی آینده بانکداری اسلامی	۹۸
۳-۴. تحلیل پیشران‌های کلیدی	۱۰۲
۴-۴. سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی	۱۲۸
۵-۴. انتخاب سناریوی محتمل	۱۳۴
۶-۴. خلاصه فصل	۱۳۶
فصل پنجم	۱۳۷
نتیجه‌گیری و پیشنهادات	۱۳۷
۱-۵. مقدمه	۱۳۸
۲-۵. نتایج حاصل از پژوهش	۱۳۸
۳-۵. پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش	۱۳۸
۱-۳-۵. پاسخ پرسش اول	۱۳۸
۲-۳-۵. پاسخ پرسش دوم	۱۳۹
۴-۵. مقایسه با تحقیقات پیشین	۱۴۰
۵-۵. پیشنهادات	۱۴۱
۱-۵-۵. پیشنهادات کاربردی	۱۴۱
۲-۵-۵. پیشنهادات برای انجام پژوهش‌های آتی	۱۴۲
۶-۵. محدودیت‌های پژوهش	۱۴۲
فهرست منابع	۱۴۳
پیوست‌ها	۱۵۱

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۲-۳: توصیف مفروضات فلسفی روش روش‌شناسی سیستم‌های نرم (Mingers, ۲۰۰۳) ...	۸۸
جدول ۳-۳: بخش‌بندی مسائل از منظر مینگرز (Mingers, ۲۰۰۳).....	۸۹
جدول ۴-۳: بخش‌بندی مسئله تحقیق حاضر با رویکرد مینگرز.....	۸۹
جدول ۵-۳: مشخصات خبرگان تحقیق.....	۹۲
جدول ۵-۱: پیش‌ان‌های نهایی تحقیق.....	۱۳۹

فهرست شکل ها

عنوان	صفحه
شکل ۳-۱. چهارچوب آینده‌نگاری هورتن (Horton, ۱۹۹۹).....	۶۹
شکل ۳-۳. جای‌گاه روش‌ها مدل الماس پوپر.....	۹۱
شکل ۴-۱. سناری‌وهای باورپذیری.....	۱۲۹

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱. مقدمه

بانکداری اسلامی همان اهداف بانکداری متداول دنیا را دنبال می‌کند با این تفاوت که ادعا می‌شود عملیات بانکداری در این بانک‌ها براساس فقه معاملات اسلامی صورت می‌گیرد. مهم‌ترین اصل در بانکداری اسلامی تقسیم سود و زیان حاصل از معامله و پرهیز از پرداخت ربا یا همان بهره پول است. عمومی‌ترین مفاهیم مورد استفاده بانکداری اسلامی شامل مضاربه (تقسیم سود)، ودیعه (به امانت گذاردن)، مشارکت (سرمایه‌گذاری مشترک)، مرابحه (قرارداد مبتنی بر قیمت تمام شده) و اجازه به شرط تملیک (لیزینگ) است. در یک قرارداد رهنی به جای اینکه برای خرید یک کالا، وام در اختیار خریدار قرار بگیرد، بانک‌ها خود اقدام به خرید کالا می‌کنند و آن را دوباره به خریدار می‌فروشند و وجه آن را به صورت قسطی دریافت می‌کنند. البته در این معامله سودی و یا جریمه‌ای دریافت نمی‌شود. به منظور جلوگیری از هر گونه قصور در این زمینه بانک اقدام به دریافت وثیقه می‌کند. کالا یا ملک مورد معامله از آغاز به نام خریدار ثبت می‌شود. این کار مرابحه نام دارد. یکی دیگر از مفاهیم در انجام معاملات اسلامی اجاره و اقتنا نام دارد که مشابه لیزینگ مستغلات است. وام بانک‌های اسلامی برای خرید و سائل نقلیه نیز شیوه مشابهی از لیزینگ است که وسیله نقلیه را با قیمتی بالاتر از قیمت معمول به خریدار می‌فروشد اما مالکیت خودرو را تا پایان مدت اقساط وام حفظ می‌کند. نوعی دیگر از انواع تسهیلات بانک‌های اسلامی پرداخت وام به شرکت‌ها با نرخ بهره شناور است. نرخ بهره شناور به عنوان نرخ بازده ویژه یک شرکت به حساب می‌آید. به علاوه اینکه سود بانک دقیقاً برابر با سود خود شرکت خواهد بود. این فرم از مفاهیم خدمات بانکداری اسلامی مشارکت نام دارد که بانک تامین‌کننده منابع مالی و شرکت پدیده آورنده و مجری پروژه است که در پی یک طرح

اقتصادی به سرمایه‌گذاری مشترک می‌پردازند. بنابراین این سود و زیان نیز به طور مساوی بین آنها تقسیم می‌شود و شرکت نباید در صورت شکست در پروژه هزینه‌ها و زیان را برعهده گیرد. هدف پژوهش حاضر شناسایی پیشران‌های کلیدی موثر روی آینده بانکداری اسلامی در ایران و آینده‌های پیش روی آن است. این آینده‌ها در قالب سناریوهای باورپذیر و محتمل توصیف می‌شوند.

۱-۲. بیان مسئله

در تاریخ مدرن، علاقه به اجرای دادوستد سازگار با شریعت با نخستین نشانه‌های گسترش بانکداری تجاری متعارف مبتنی بر بهره در جهان غرب و اسلام آغاز شد. در اواخر قرن نوزدهم، هنگامی که بانک بارکلیز در مصر تاسیس شد تا منابع مالی لازم برای ساخت کانال سوئز را گردآوری کند، نقد رسمی و اعتراض به عنصر بهره در مصر شروع شد. بعدها، اعتراض رسمی به بهره را می‌توان در همان ابتدای کار، در سال ۱۹۰۳ یافت که پرداخت بهره به منابع ذخیره در دفاتر پست، بر خلاف اصول اسلامی اعلام شد و بنابراین مطابق با نظرات عالمان شریعت در مصر غیرقانونی اعلام شد.

طی نیمه اول قرن بیستم، تلاش‌هایی صورت گرفت تا تفاوت بین نظام مالیه متعارف که در حال ظهور بود و حوزه‌هایی که با ارزش‌های اسلامی در تعارض بود، مشخص شود. تا دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، چند کشور مسلمان، آزادی خود را از یوغ استعمار به دست آوردند و همراه با این آزادی تازه‌بناشده تلاش کردند ارزش‌ها و میراث اسلامی خود را بازیابند.

در سال ۱۹۵۳، اقتصاددانان اسلامی اولین توصیف خود را از بانک بدون بهره ارائه کردند. با آغاز دهه ۱۹۶۰، تقاضای روبه‌رشدی برای بانکداری مطابق با شریعت اسلام وجود داشت که به تاسیس بانک پس‌انداز محلی میت غمر در مصر در سال ۱۹۶۳ توسط احمد نجار، فعال اجتماعی سرشناس

آن کشور منجر شد. قابل ذکر است که دکتر نجار این موسسه را بانک اسلامی قلمداد نمی‌کرد، بلکه آن را یک موسسه رفاه اجتماعی می‌دانست. متأسفانه، این تجربه تنها چهار سال به طول

انجامید. در همان زمان، تلاش‌هایی در همین راستا در مالزی صورت گرفت تا صندوق پس‌اندازی برای مسلمانانی که دوست دارند برای حج به مکه بروند، شکل گیرد.

تاسیس بانک اسلامی دوبی در امارات متحده عربی به همت گروهی از تجار در سال ۱۹۷۴ یکی از اولین ابتکارات بخش خصوصی در این زمینه بود. در دهه ۱۹۷۰، شاهد افزایش قیمت نفت بودیم که به بالا رفتن درآمدهای نفتی و دارایی مالی در چندین کشور نفتی اسلامی و به‌ویژه در خاورمیانه منجر شد. درآمدهای نفتی دهه ۱۹۷۰ که گاهی به آنها دلارهای نفتی یا پترودولار گفته می‌شود، برای مسلمانان که دوست داشتند مطابق با شریعت اسلامی، فعالیت‌های مالی انجام دهند، انگیزه قوی برای سرمایه‌گذاری‌های مناسب را به وجود آورد. بانکداری اسلامی بدون ربا که در اوایل دهه ۱۹۷۰ تنها یک مفهوم بود، بنیاد کسب‌وکار قدرتمندی را پایه‌ریزی کرد. این فرصت تجاری هم توسط بانکداران کشورهای اسلامی و هم توسط بانکداران بین‌المللی و از جمله برخی بانک‌های عمده که مطابق با سیستم متعارف کار می‌کردند، مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

در سال ۱۹۷۵، بانک توسعه اسلامی در راستای گسترش نهادهای توسعه‌ای منطقه‌ای و با هدف ارتقای توسعه اقتصادی در کشورهای مسلمان و نیز ارائه خدمات مالی توسعه‌ای طبق اصول شریعت اسلام تاسیس شد. بانک توسعه اسلامی از زمان تاسیس نقش عمده‌ای در گسترش شیوه‌های اسلامی مالی و انجام تحقیقات ارزشمند در حوزه اقتصاد اسلامی، مالیه و بانکداری ایفا کرده است. دهه ۱۹۸۰، آغاز روند رشد سریع و توسعه صنعت نوظهور خدمات مالیه اسلامی بود. تحولات عمده دهه ۱۹۸۰ شامل تداوم تحقیقات جدی در خصوص مفاهیم و تئوری، وارد شدن حمایت از مالیه اسلامی در قوانین اسلامی سه کشور مسلمان و ورود بانکداران نظام بانکی متعارف در ارائه خدمات منطبق بر شریعت اسلامی بود.

جمهوری‌های اسلامی ایران، پاکستان و سودان اعلام کردند که می‌خواهند نظام‌های مالی خود را متحول و منطبق بر شریعت اسلام کنند. سایر کشورها نظیر مالزی و بحرین، بانکداری اسلامی را در چارچوب نظام موجود خود آغاز کردند.

در مراحل اولیه رشد بازار مالی اسلامی در دهه ۱۹۸۰، بانک‌های اسلامی با کمبود فرصت‌های سرمایه‌گذاری کیفی روبه‌رو بودند. همین باعث شد تا فرصت‌های تجاری برای بانک‌های متعارف غربی پدید آید تا به‌عنوان واسطه، منابع بانک اسلامی را طبق رهنمودهای ارائه‌شده توسط بانک‌های اسلامی به کار گیرند. بانک‌های غربی متوجه اهمیت بازارهای نوظهور مالی اسلامی شدند و خدمتی را تحت عنوان پنجره‌های اسلامی آغاز کردند که از طریق آن برای جذب مشتریان مستقیم و بدون نقش واسطه‌ای بانک‌های اسلامی اقدام می‌شد. بنابراین تعداد بانک‌های متعارفی که پنجره‌های اسلامی را ارائه می‌کردند، افزایش یافت و چند بانک عمده متعارف نظیر کورپوریشن بانکی هنگ‌کنگ، شانگهای (HSBC) و سیتی‌کورپ با شدت شروع به پیگیری این بازار کردند. تا اوایل دهه ۱۹۹۰، بازار به اندازه کافی برای جلب توجه سیاست‌گذاران حوزه عمومی و نیز موسسات علاقه‌مند به آغاز محصولات ابتکاری اوج گرفت. در سال ۱۹۹۶، سیتی‌بانک، از جمله نخستین بانک‌های غربی بود که یک بانک مجزای اسلامی تحت عنوان بانک سرمایه‌گذاری اسلامی سیتی در بحرین تاسیس کرد.

امروزه کورپوریشن بانکی هنگ‌کنگ و شانگهای (HSBC) یک شبکه جاافتاده بانکی در کشورهای اسلامی دارد. بخش مالی اسلامی جهانی این بانک در سال ۱۹۹۸ با هدف ارتقای ضمانت‌داری‌های اسلامی، سهام خصوصی و بانکداری در کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OFCD) تاسیس شد. با رشد محصولات و خدمات اسلامی، نیاز به مقررات و استانداردها افزایش یافت و همین امر به ایجاد یک نهاد خودتنظیمی تحت عنوان سازمان

حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOLFI) در بحرین منجر شد که نقش مهمی در گسترش بانکداری اسلامی داشته است.

تا اواخر دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰، خدمات مالی اسلامی مورد توجه بین‌المللی قرار گرفت و کشورهای بیشتری از مفاهیم یک نظام بدون بهره استقبال کردند. این اتفاق به سبب دو عامل عمده بوده است؛ نخست اینکه طی تاریخچه ۳۰ ساله آن، هیچ بانک اسلامی ورشکست نشد؛ در واقع این بانک‌ها درست مانند هم‌تاهای متعارف‌شان، کارآمد و سودآور بودند. اگرچه ناکامی‌هایی در کار وجود داشت، اما اینها بیشتر به سبب اداره نامناسب امور و فقدان مدیریت ریسک بود. در هیچ یک از بانک‌های شکست‌خورده، مساله محصولات اسلامی یا طرح واسطه‌گری مالی مطرح نبود. موفقیت بیش از ۳۰ سال باعث اعتماد و اطمینان مشتریان و همچنین جلب اعتماد افراد شکاک شد. دوم اینکه پیشبرد تئوری مالی هم در ادبیات متعارف و هم در ادبیات اسلامی در حوزه تئوری و درک واسطه‌گری مالی در جهت حمایت از این سیستم بوده است. چنین پیشرفتی در تئوری نشان داده است که یک نظام بدون بهره قابل طراحی است و اینکه تحت شرایط خاص، این سیستم احتمالاً در مقایسه با سیستم متعارف قابل اعتمادتر است. با وجود این توسعه بانکداری اسلامی با چالش‌ها و مشکلات بسیاری مواجه است. برای مواجهه با این مشکلات شناخت آینده موضوعی بسیار مهم تلقی می‌شود.

تحقیق حاضر به دنبال شناسایی پیشران‌ها و عوامل کلیدی تأثیرگذار روی بانکداری اسلامی کشور است. پس از شناسایی این پیشران‌ها می‌توان آینده‌های مختلفی که در انتظار این حوزه است را شناسایی نمود. تدوین سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی به ذی‌نفعان و بازیگران کلیدی این حوزه کمک می‌کند تا به منظور آمادگی برای شرایط مختلف، برنامه‌های منعطفی ارائه نمایند. آینده‌پژوهی بانکداری اسلامی، بازیگران و ذی‌نفعان این حوزه را با روندها و

پیشران‌های تأثیرگذار روی آینده این حوزه آشنا ساخته و سناریوهای مختلف را برای فعالان این زمینه روشن خواهد نمود.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

برخی از ضرورت‌های تحقیق حاضر عبارتند از:

۱- مشکلات و چالش‌های بانکداری از منظر توجه به مقررات و قوانین شرعی؛

۲- تأثیر اصلاح رویه‌های بانکی در بهبود فضای کسب‌وکار کشور؛

۳- نقش اصلاح سیستم بانکی در بهبود سیستم اقتصادی کشور؛

۴- نقش رشد بانکداری اسلامی در تأمین مالی صنایع و شرکت‌ها؛

۵- شناخت آینده‌های بانکداری اسلامی و ایجاد آمادگی لازم از طریق تدوین برنامه‌های

استوار.

۴-۱. پرسش‌های پژوهش

ماهیت این تحقیق اکتشافی می‌باشد پس فرضیه نداریم و سؤال‌ها به این صورت است:

۱- پیشران های کلیدی تاثیرگذار روی آینده بانکداری اسلامی در ایران کدامند؟

۲- سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی کدامند؟

۳- سناریوی محتمل پژوهش حاضر چیست؟

۱-۵. اهداف پژوهش

اصولاً هر پروژه تحقیقاتی، هدف کلی دنبال می‌کند که رسالت اصلی پژوهش است و دستیابی به آن هدف مستلزم انجام فرآیندهای علمی، برنامه‌ریزی منظم و تحقق اهداف پژوهشی است. هدف اساسی پژوهش پیش‌رو عبارت‌اند از:

اهداف تحقیق حاضر عبارتند از:

۱- شناسایی پیشران های کلیدی تاثیرگذار روی آینده بانکداری اسلامی در ایران؛

۲- تدوین سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی؛

۳- انتخاب سناریوی محتمل.

۱-۶. روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر فلسفه، تفسیری، از نظر جهت‌گیری، کاربردی و از نظر هدف، اکتشافی است. از منظر روش‌شناسی، چندگانه است. از منظر گردآوری داده‌ها، پژوهشی پیمایشی و از بعد استراتژی استقرایی است، و از روش‌های کیفی استفاده خواهد شد.

مراحل تحقیق حاضر عبارتند از:

۱- شناسایی پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار روی آینده بانکداری اسلامی با استفاده از مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان؛

۲- انتخاب پیشران‌های نهایی تحقیق با بکارگیری تکنیک دیمتل؛

۳- تدوین سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی با استفاده از روش‌شناسی سیستم‌های نرم؛

۴- انتخاب سناریوی محتمل با تکنیک ایداس؛

۱-۷. قلمرو پژوهش

بازه زمانی پژوهش داده‌های جمع‌آوری شده مربوط به سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۹۸ خواهد بود. قلمرو مکانی تحقیق حاضر بخش بانکی است. قلمرو موضوعی پژوهش هم حوزه برنامه‌ریزی استراتژیک و آینده‌پژوهی خواهد بود.

۱-۸. تعریف واژه‌ها و اصطلاحات تخصصی

آینده‌نگاری: هورتن^۱ (۱۹۹۹) در مدل خود آینده‌نگاری را فرآیندی برای گسترش طیفی از راهکارهای ممکن در توسعه آینده معرفی می‌کند که درک مؤثر آن به چگونگی اتخاذ تصمیم‌های کنونی برای ساختن و ایجاد آینده‌ای بهتر کمک می‌کند. این فرآیند متشکل از سه مرحله است که بنا بر عقیده هورتن در انتهای هر مرحله ارزش بیشتری نسبت به مرحله قبل ایجاد شده و نتایج هر مرحله در قالب یک زنجیره ارزش اطلاعات، از اطلاعات تا خرد کامل می‌شوند.

بانکداری اسلامی:

^۱ Horton

آینده پژوهی: آینده پژوهی مطالعه نظام مند آینده های ممکن، محتمل، مرجح و همچنین اسطوره ها، دیدگاه ها و جهان بینی ها است و در پی ترسیم آینده های بدیل^۱ و نگاشتن آینده مطلوب است (Inayatullah, ۲۰۱۲).

سناریو: از منظر شوارتز^۲، سناریوها ابزاری برای نظم‌دهی به ادراک یک فرد درباره محیط‌های بدیل آینده است که تصمیم‌های فرد در آن محیط‌ها گرفته خواهد شد.

رویکرد نرم: این رویکردها روی دیدگاه‌ها و ذهنیت‌های چندگانه ذینفعان متعدد تأکید دارد و برخلاف روش‌های سخت، مشخص و قطعی بودن اهداف مسئله را نمی‌پذیرند. روش‌های نرم به بررسی مسائل آشوبناک و پیچیده با جنبه‌های انسانی و اجتماعی می‌پردازند، حال آنکه موضوع مورد بحث روش‌های سخت، مسائل عملیاتی است (ملکی و دیگران، ۱۳۹۷).

۹-۱. ساختار پژوهش

پژوهش حاضر مشتمل بر پنج فصل به شرح زیر است:

در فصل نخست، با ارائه مقدمه‌ای در خصوص مسئله اصلی و اهمیت موضوع پژوهش بحث و اهداف، سؤالات ارائه خواهد شد که به آشنایی و شناخت موضوع پژوهش کمک می‌کند. در پایان فصل، واژگان تخصصی پژوهش و ساختار کلی از مراحل پژوهش بیان خواهد شد.

در فصل دوم به بررسی پیشینه و مطالعات مشابه با پژوهش حاضر پرداخته خواهد شد.

در فصل سوم، به روش‌شناسی پژوهش پرداخته شد و ابزارهای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش مورد تشریح قرار گرفت.

۱ Alternative Futures

۲ Peter Schwartz

در فصل چهارم داده‌های پژوهش با استفاده از ابزارهای مورد نظر تشریح شدند و در نهایت در فصل پنجم به بیان یافته‌ها و نتایج پژوهش پرداخته شد.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱. مقدمه

لازمه انجام تحقیق در هر حوزه پژوهشی، مطالعه و آگاهی از ادبیات تحقیق آن موضوع در گام اول می باشد. پژوهشگر در ابتدا بایستی از مفاهیم، تئوری ها و نظرات مختلف و به عبارتی از دانش انباشته موجود در حوزه مورد نظر تحقیق آگاهی یابد تا بتواند بخش ها و مراحل تحقیق خود را به خوبی تعریف نموده و به سرانجام برساند، لذا مطالعه ادبیات و پیشینه پژوهش ضرورت می یابد.

به واقع می توان گفت که اکثر قریب به اتفاق کشورهای توسعه یافته و حتی بسیاری از کشورهای درحال توسعه برنامه هایی را درخصوص آینده پژوهی در نظر گرفته اند تا بتوانند با استفاده از مزایای بسیار آن، توانمندی هایی برای سیستم های علم و فن آوری خود ایجاد نموده و از فرصت های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ... درحال ظهور بیشترین استفاده را ببرند.

۲-۲. آینده

اشتیاق بشر برای دانستن درباره آینده و رمزگشایی آن از عهد باستان بر اساس تمایلات ذاتی انسان، وجود داشته است. آینده و تفکر درمورد آن از مهمترین دغدغه های آدمی بوده که پیوسته او را به اندیشه و امیدوار دارد. تمایل کنجکاوانه به شناخت آینده تا علاقه ی منفعت طلبانه به ساختن آن در شکل مطلوب، همواره برای انسان جذاب بوده است. این خصوصیت ذاتی خود مبین تمایز انسان ها از سایر موجودات است به گونه ای که می توان در تعاریف انسان چنین بیان کرد: «انسان تنها موجود آینده نگر» یا «انسان موجودی منتظر و امیدوار».

انسان می داند که سیر وقایع گذشته و حال بر آینده تأثیر دارند، ولی نمی تواند قطعا مسیر آن را تعیین کند. یک اصل علمی و حقیقت بنیادی در مورد آینده مشخص است و آن اینکه: «

بخشی از عناصری که در ساخت آینده دخالت دارند، هنوز به وجود نیامده و شناخته نشده اند و حتی قابل شناسایی از پیش نیستند». بدین ترتیب همواره عواملی غیر منطقی در مورد آینده وجود دارد. این عدم قطعیت در مورد آینده، به نوبه خود بر تلاش های انسان برای شناخت آینده اثر گذار است و شناخت انسان را نسبت به آینده غیر قطعی می سازد (Bell, ۱۹۹۶).

پژوهشگران بسیاری به تحقیق درباره "آینده" پرداخته اند. بسیاری از آن ها تصویری از آینده و یا اتفاقات آن ترسیم نموده اند. برای مثال کارگزاران بورس با تمرکز و توجه به مسائل و حوادث و رویدادها به تصویری از آینده دست می یابند تا براساس آن، به خرید یا فروش سهام بپردازند. به عبارت دیگر میزان سود یا ضرر این افراد براساس انطباق تصویر فرضی آن ها با آینده واقعی است. چنانچه فردی بتواند تصویر درستی از آینده داشته باشد به واقع می تواند تصمیم های بهتری بگیرد و به منفعت و سود بالاتری برسد ولی برعکس آن هایی که تصویر درستی از آینده ندارد، تصمیم هایشان ناگیز آنان را متضرر می سازد (Kuzmanovic, ۲۰۱۷).

از منظر برخی از صاحب نظران آینده (آینده پژوهان)، نگاه انسان به آینده در چهار سطح قابل تبیین است یا به بیان دیگر چهار نوع آینه قابل تمایز است (Voros, ۲۰۰۳) :

۱. آینده ممکن^۱: هر حالت آینده اعم از بد، خوب، محتمل و یا ضعیف الامکان که به هر نحو ممکن است واقع شود. حالات بسیاری امکان وقوع دارند که بر اساس دانسته های کنونی هم لزوماً قابل تصور نیستند، اما دانش بشر می تواند ناظر بر وقوع آن ها باشد.
۲. آینده باورپذیر^۲: هر حالت آینده که بر اساس دانش امروز بشر، قابلیت وقوع دارد.
۳. آینده محتمل^۳: حالاتی از آینده که بر اساس روند های موجود، احتمال وقوع بیشتری داشته باشد. یادآور می شود که برخی از محققان در این سطح، آینده متعارف را هم به

^۱ Possible future

^۲ Plausible future

^۳ Probable future

عنوان حالتی از آینده که بر اساس روند غالب موجود، وقوع آن طبیعی و معمولی به نظر می‌رسد، نام برده‌اند. به بیان دیگر افراد به طور ناخودآگاه این تصویر از آینده را در ذهن خود می‌سازند.

۴. آینده مرجح^۱: حالتی از آینده که وقوع آن مطلوبیت بیشتری دارد یا از بین آینده‌های مطلوب آنکه بر سایرین ترجیح دارد.

نکته مهم آن است که سه سطح اول به قابلیت وقوع یا تحقق آینده باز می‌گردد و این سه نوع همگون هستند. اما آینده چهارم به شدت تابع نوع و میزان شناخت افراد از وضعیت کنونی و معیارهای شناختی آن‌ها و نیز به علایق و ارزش‌های آن‌ها و قضاوت‌های انسان وابسته است و بنابراین در افراد گوناگون کاملاً متفاوت است. بنابراین می‌توان گفت که نخست اشتراک معنایی و همگونی شناختی در مورد آینده مطلوب وجود ندارد، بنابراین قابلیت تبدیل شدن به علم یعنی «حضور در ادارک مشترک علمی انسان‌ها» ندارد.

هدف اصلی در یک بررسی آینده‌نگر، تبدیل آینده مطلوب و ارجح به آینده محتمل است که این مهم با تجسم شفاف از آنچه که می‌خواهیم خلق کنیم و سپس تخصیص منابع، انرژی، زمان و ... در جهت خلق آن، میسر خواهد شد. هدف دیگر بررسی آینده‌نگر، توجه کردن به حالات مختلف برای آینده است که ممکن است محتمل نباشد. این حالات تأثیر زیادی بر زندگی مردم می‌گذارد، که متخصصین و تصمیم‌گیرندگان باید در خصوص چنین رخدادهایی هوشیار باشند) محمودی، (۱۳۸۵).

۲-۳. آینده‌پژوهی

^۱ Preferable future

امروزه آینده اندیشیان از واژگان بسـیاری در مطالعات مربوط به آینده استفاده میکنند. همچون «آینده پژوهی»، «آینده اندیشی»، «آینده آگاهی»، «قلمرو آینده»، «پیش بینی»، «آینده نگاری»، «آینده انگاری»، «آینده شناسی»؛ اما هر یک از این واژگان وابسته و برآمده از پیش فرض ها و تئوری هایی بسیارند و از روش های متنوع خاصی استفاده می کنند. شاید بتوان واژه آینده پژوهی را مادر این واژگان دانست (ناظمی، ۱۳۸۵). کارشناسان و متخصصین مطالعات آینده در ایران بر این باورند همه واژه هایی که در مورد آینده به کار می روند، معادل و یکسان نیستند و بین آن ها تفاوت وجود دارد. از نظر آن ها حداقل سه دسته از واژه های مصطلح آینده را می توان یافت:

الف) futures, futurology, future study

ب) forecasting

ج) foresight

واژگان گروه الف به معنای آینده پژوهی و آینده شناسی است. بنابراین می توان آنچه را که به موضوع آینده می پردازد در این تعریف قرار داد.

forecasting به معنی "پیش بینی آینده" ترجمه شده است و از روش های کمی و مدل های علمی بسیار مشخص برای پیش بینی آینده استفاده می کند. (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۹).

Foresight تحت عنوان آینده نگاری ترجمه شده است که به اقدام در حال حاضر در پرتو وضعیت آینده امور اشاره دارد (Sardar, ۲۰۱۰).

آینده پژوهی معادل لغت لاتین "Futures Study" است. کلمه جمع "Futures" به این دلیل استفاده شده است که با بهره گیری از طیف وسیعی از متدلوژی ها و بجای تصور «فقط یک آینده»، به گمانه زنی های سیستماتیک و خردورزانه، در مورد نه فقط «یک آینده» بلکه «چندین

آینده متصور» مبادرت می‌شود. آینده‌پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع، الگوها و عوامل تغییر و یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه‌ریزی برای آن‌ها می‌پردازد. آینده‌پژوهی منعکس می‌کند که چگونه از دل تغییرات (یا تغییر نکردن) «امروز»، واقعیت «فردا» تولد می‌یابد. موضوعات آینده‌پژوهی دربرگیرنده گونه‌های «ممکن»، «محتمل» و «مطلوب» برای دگرگونی از حال به آینده می‌باشند (پدرام، ۱۳۹۲). آینده‌های ممکن مجموع تمام وضعیت‌های متفاوتی است که امکان رخداد دارند. آینده‌های محتمل، وضعیت‌های باورپذیری هستند که احتمال وقوع آن‌ها در مقایسه باحالت‌های دیگر بیشتر است. نهایتاً آینده مطلوب یا هنجاری بیانگر خواست‌ها، آرمان‌ها و ایده آل‌های ماست که تمایل داریم رخ دهند.

می‌توان گفت معروفترین تعریف آینده‌پژوهی را بن مارتین^۱، عضو موسسه تحقیقاتی سیاستگذاری علم^۲ بیان نمود. از منظر وی آینده‌پژوهی، فرآیند تلاش سیستماتیک برای نگاه به آینده بلندمدت علم، تکنولوژی، محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع می‌باشد که باهدف شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و تقویت حوزه‌های تحقیقات راهبردی صورت می‌گیرد که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند (ناظمی، ۱۳۸۵، ص، ۲۷). در تعریفی دیگر، لاوریدج بیان می‌کند: آینده‌پژوهی توصیف مجموعه‌ای از رهیافت‌ها برای بهبود شیوه‌های تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی شامل تحلیل عوامل کلیدی مؤثر بر تغییرات جهت توسعه چشم‌انداز راهبردی و پیش‌بینی هوشمند است (Loveridge, ۲۰۰۹, ۱۳). از دیدگاه جورجیو^۳ " آینده‌نگاری ابزاری سیستماتیک برای ارزیابی آن دسته از پیشرفت‌های علمی و فناورانه است که می‌توانند تأثیرات بسیار شدیدی بر رقابت صنعتی، خلق ثروت و کیفیت زندگی داشته

^۱ Ben Martin

^۲ SPRU (science and technology policy research)

^۳ Georgiou

با شند." (Kelliger & Daragh, ۲۰۱۵). آینده‌پژوهی فرآیند معرفی مجموعه‌ای از چشم‌اندازها و راه‌های ممکن است که آینده می‌تواند از طریق آن‌ها ساخته شود و درک مناسب این چشم‌اندازها، تصمیم‌گیری درباره اینکه امروز چه تصمیماتی را برای ساختن فردایی بهتر اتخاذ کرد، تسهیل می‌کند. به بیان ساده آینده‌پژوهی یک روش ساختاریافته تفکر درباره آینده و برنامه‌ریزی برای آن است (مقدم، ۱۳۹۵). ریچارد اسلاتر در دانش واژه آینده‌پژوهی، آینده‌پژوهی را یک ظرفیت عام جهت توانمندسازی بشر برای تفکر در خصوص آینده می‌داند: آینده‌پژوهی یک ظرفیت بشری عام است که فرد را قادر می‌سازد تا در باب آینده بیندیشد و احتمالات آینده را بررسی، مدل‌سازی و خلق کرده و در مقابلش نشان دهد. این توانایی بر پایه توانایی‌های نظام ذهنی-عصبی مغز انسان بنا شده است که از پیوندهای رشته‌های عصبی به‌منظور انجام روش‌های پیچیده ادراک که کارکرد تسهیل‌کننده و حمایت‌کننده دارند بهره می‌برد (اسلاتر، ۱۳۹۲، ص ۱۹). نکته قابل توجه در مطالعات آینده آن است که آینده‌پژوهی به‌پیش بینی قطعی آینده نمی‌پردازد؛ بلکه عوامل شکل‌دهنده آینده، شناسایی، مطالعه و بحث و سپس چالش‌ها و موضوعات پیش روی شناسایی می‌شوند تا بتوان با ارائه راهکار مناسب برای برخورد با آن‌ها برنامه‌ریزی نموده، از بروز چالش‌ها و تحقق آینده نامطلوب جلوگیری نمود (طاعتی و بهرامی، ۱۳۸۸).

آینده‌پژوهان بیان می‌کنند که روش‌های آینده‌پژوهی، وسیله‌ای برای کاهش عدم اطمینان هستند، اگرچه این بیان صحیح‌تر است که آن‌ها سعی در مدیریت عدم اطمینان دارند. روش‌های آینده‌پژوهی به افراد در رویارویی با این عدم قطعیت‌ها یاری می‌رسانند. آینده‌پژوهان مختلف، سلیقه‌ها و سبک‌های روش شناختی متفاوتی دارند و به اقتضای سلیقه و سبک خود، برخی روش‌ها را بر برخی دیگر ترجیح می‌دهند (کاظمی و بابکی راد، ۱۳۹۷).

۲-۴. تفاوت آینده‌پژوهی با پیش‌بینی

پیش‌بینی بیشتر رویکرد علمی دارد، به همین دلیل از روش‌های کمی و مدل‌های علمی بسیار روشن و مشخص برای پیش‌بینی آینده استفاده می‌شود. در مقابل آینده‌نگاری یک فعالیت انسانی برای ساختن آینده را در درون خود نهفته دارد (قلمبر، ۱۳۸۹).

آینده‌پژوهی به دنبال پیش‌بینی نیست بلکه روشی آینده‌سو را به منظور شناسایی فرصت‌ها و محدودیت‌ها در توسعه برنامه ریزی راهبردی طراحی می‌نماید. آینده‌پژوهی، از طریق تصویرسازی آینده و شناسایی مشکلات، قیل از وقوع آن‌ها در پی گسترش درک ما از آینده است. همچنین آینده‌پژوهی با کاربرد علم و درجه خاصی از شهود و ترسیم چشم‌انداز منسجمی از آینده، در جستجوی تولید راهبرد است (Munck & McConnell, ۲۰۰۹). به زعم (Jmala, ۲۰۱۰) آینده‌نگری زیر مجموعه آینده‌اندیشی یا آینده‌پژوهی است.

تجربه نشان داده است که سیر انتقالی از پیش‌بینی و برنامه‌ریزی به آینده‌نگری، ناگزیر به یک تغییر اساسی در دیدگاه‌ها منجر شده است. به عنوان نمونه در این زمینه می‌توان به تغییرات مفهومی در ارتباط با مسائلی نظیر پردازش داده‌ها، نوع پردازش، روش‌های پردازش، خاستگاه پردازش و وضعیت فرآیندها اشاره کرد. در گذشته تأکید بر این بود که اطلاعات، نتیجه‌ی پردازش داده‌ها است. در حالی که در حال حاضر اهمیت تکیه بر اطلاعات پردازش شده، از آن رو است که خرد و دانایی در اختیار ما قرار می‌دهند. بنابراین در رویکرد پیشین که تکیه بر پیش‌بینی در برنامه‌ریزی‌ها، عنصر «داده» از اهمیت برخوردار بود، در مطالعات آینده‌اندیشی و آینده‌پژوهی، به داده‌ها و اطلاعات از آن جهت که خرد و دانش به بار می‌آورند، توجه می‌شود (مردوخی، ۱۳۹۱).

هانسن وهمکالانش نیز معتقد هستند که آینده پژوهی براساس روش های آینده نگری یا پیش بینی است. در پیش بینی تلاش می شود که اتفاقات آینده پیش بینی یا تخمین زده شود در حالی که در مطالعات آینده نگری، تلاش بر پیش بینی حوادث آینده نیست، بلکه هدف، تصویرسازی و تحلیل تأثیرات آینده نگری ممکن است و آینده پژوهی ترکیبی از دو رویکرد مذکور دارد (Hansen et al, ۲۰۱۶).

جدول ۱-۲. مقایسه پیش بینی و آینده پژوهی از ابعاد مختلف (پدرام، ۱۳۹۲)

پیش بینی	آینده پژوهی
فقط تحلیل آینده	تحلیل و طراحی آینده
تمرکز بر حوزه خاص	تمرکز بر حوزه های عام و کلان
عدم تعیین آینده مطلوب	راه کارهای تعیین آینده مطلوب
عدم توجه به ساخت آینده	راه کارهای ساخت آینده
عدم وجود انگیزه برای شکل دهی به آینده	مشارکت جمعی برای تحقق چشم انداز
با حضور چند خبره	با مشارکت سطوح مختلف مردم

۲-۵. تاریخچه آینده پژوهی

مطالعات تاریخی و تحلیل حوادث پیش رو، سابقه ۲۵۰۰ ساله دارد. بررسی اسناد تاریخی نشان می دهد که این گونه مطالعات ابتدا در خاورمیانه و چین صورت گرفته است. البته تحلیل رویدادها برای کسب آمادگی، پذیرش فردا، در گذشته دور با مطالعات آینده پژوهی قرن جدید دچار تغییر و تحولات بسیاری شده است. در گذشته به کمک علم نجوم و رابطه حرکت افلاک و ستارگان، حوادث پیش رو را ترسیم می کردند؛ اما امروزه با تحلیل علمی اوضاع و حوادث، در پی ساختن آینده به گونه ای مناسب اند (منطقی، ۱۳۹۰). اصطلاح "آینده پژوهی" اولین بار توسط اچ جی

ول^۱ در برنامه ی شبکه بی بی سی در سال ۱۹۳۲ مطرح شده است. آثار متفکرینی چون ول، جورج اورول^۲ و آلدوس هاکسلی^۳ از زمره اندیشه هایی مطرح می شود که کلا آینده پژوهی راه خود را به ادبیات باز کرد (ملکی فر، ۱۳۸۵). مطالعات آینده بر پایه روش های نوین آینده پژوهی، ابتدا در مغرب زمین و تقریبا با پایان جنگ جهانی دوم آغاز شده است. رند^۴، نخستین مطالعات نظام مند در مورد آینده را برای پنتاگون در سال ۱۹۴۶ انجام داد و بدین ترتیب پایه های آینده پژوهی نوین بر مطالعات راهبردی دفاعی-نظامی استوار گردید. پس از آمریکا، ژاپن (۱۹۶۰)، هلند (۱۹۷۰) و سپس فرانسه (۱۹۸۰) و به تدریج سایر کشورها اروپایی مانند آلمان، انگلستان، سوئد، استرالیا و غیره به این برنامه پیوستند (مرکز مطالعات فرهنگستان علوم، گروه آینده مطالعات آینده نگری علم و فناوری، ۱۳۹۳). پس از جنگ جهانی دوم، فعالیت های آینده نگاری توسط تنش های جنگ سرد و خطر نابودی هسته ای شکل گرفتند. این فعالیت ها عمدتا در مورد مباحث استراتژیک مربوط به بقا و نجات ملی متمرکز شده بودند. در غرب اروپا، آینده نگاری به عنوان حرکتی از پایین به بالا در دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ به لطف دانشگاهیان بسیار فعال و دارای شبکه در فرانسه، ایتالیا، انگلستان و آلمان شکل گرفته و توسعه داده شد. انگیزه بسیاری از این افراد مرتبط با موضوعات امنیتی نبود اما آینده نگاری در امور نظامی نیز به فعالیت های طبیعی دولت به ویژه در فرانسه و بریتانیا تبدیل شد. کار آینده نگاری در مرکز و شرق اروپا نیز در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ آغاز شد. اتحاد جماهیر شوروی ظرفیت آینده نگاری خود را در دوران جنگ سرد، حداقل به عنوان یک واکنش به آینده نگاری آمریکا توسعه داد (Dreyer & Stang, ۲۰۱۳). با این حال اصطلاح «آینده نگاری» در ادبیات تا دهه ۱۹۹۰ استفاده کمی داشت ولی از آن زمان به بعد یک انفجاری در استفاده از این اصطلاح وجود داشته است (Georghiou et al, ۲۰۰۸).

^۱ H.G Well

^۲ George Orwell

^۳ Aldous Huxley

^۴ Rand

ابتدا بیشتر کارها، در آینده نگاری علم و فن آوری متمرکز بوده است، ولی در دوره نسبتاً اخیر نیاز به تمرکز بیشتر بر مسائل اجتماعی تشخیص داده شده است (Conway, ۲۰۰۶).

۲-۶. آینده پژوهی در ایران

از نظر برخی محققان سابقه ی آینده پژوهی در نظام جمهوری اسلامی ایران به بخش دفاعی کشور که یکی از پیشتازان این عرصه در ایران و از حدود سال ۱۳۷۵ به این حوزه وارد شد. بر میگردد. که نهایتاً نخستین مرکز آینده پژوهی کشور در سال ۱۳۸۳ تشکیل داد. پروژه پایلوت، آینده نگاری فن آوری های ایران ۱۴۰۴ را نیز در مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور شروع کرده است. آینده نگاری فن آوری به وسیله دفتر همکاری های ریاست جمهوری، پروژه ایران ۱۴۰۰، پایلوت آینده نگاری فن آوری های ایران ۱۴۰۴ و سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران از جمله فعالیت ای آینده نگاری در ایران است.

در ایران سابقه آینده نگری به برنامه های پنج ساله کشور بر میگردد و سند چشم انداز توسعه کشور در افق ۱۴۰۴ که دو دهه آینده را نشانه گرفته است اولین سند استراتژیک و آینده نگارانه ایران است که بر اساس آن محورهای توسعه کشور در بخش های گوناگون طراحی و تدوین شده و با انجام تقسیم کار منطقه ای، هر کدام از استان ها عهده دار مسئولیت های متناسب با قابلیت های خود در جهت تحقق آینده مطلوب کشور گشته اند (زالی و یوسفی، ۱۳۹۵).

۲-۷. ضرورت آینده پژوهی

امروزه تغییرات با آهنگی پر شتاب تر رخ می دهد. تغییرات فن آوری و به دنبال آن تغییر در دیگر جنبه های زندگی، افزایش روزافزون وابستگی متقابل جوامع و ملل، تمرکز زدایی نهادهای

موجود که به دلیل گسترش فن آوری اطلاعات، شتاب بیشتری یافته است، تمایل بیش از پیش از پیش به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی های ملی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر، لزوم درک بهتر از تغییرات و آینده را برای کسب و کارها، سازمان ها، دولت ها و مردم ایجاد می کند. آینده ا ساسا دارای عدم قطعیت است. با این همه آثار و رگه هایی از اطلاعات و واقعیت ها که ریشه در گذشته و اکنون دارند، می توانند رهنمون ما به آینده باشند. ادامه ی تصمیم گیری صرفا چندین آینده محتمل بر اساس تجربه های پیشین، غفلت از رصد تغییرات آتی را در پی خواهد داشته و با تلخ کامی مواجه خواهد شد. عدم قطعیت نهفته در آینده برای بعضی، توجیه کننده عدم دوراندیشی آنان و برای عده ای دیگر منبعی گرانبها از فرصت هاست (واعظی، قمیان و وقفی، ۱۳۹۶).

آینده پژوهی با ارتقای سطح تفکر آینده گرای خود آگاه و کارآمد، زمینه مناسب برای افزایش تدبیر بشر در تصمیم گیری و نیز ارتقای سطح اثر بخشی را فراهم می سازد (تقوی و محقق، ۱۳۹۵). جهان معاصر عرصه ی تحولات شتابنده است، بنابراین سازمان ها از تغییرات مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و مدیریتی تأثیر می پذیرند. برخورد کارآمد با این پیچیدگی و تصمیم گیری مناسب در مورد آن از طریق شناخت آینده امکان پذیر است چرا که در پرتو آن، انسان به شکل بخشیدن آینده به شیوه ای آگاهانه پرداخته و با تحلیل و پیش بینی آینده به کاهش پیچیدگی محیط می پردازد و آینده ای مطلوب برای سازمان ترسیم می نماید (Schatzmann & et.al, ۲۰۱۳). پیشرفت شتابان علم و فن آوری و تحولات گسترده و بنیادین اقتصادی و اجتماعی، موجب ضروری شدن تلاش های آینده پژوهانه بیش از هر زمان دیگری شده اند. چرا که طراحی سیاست های به هنگام و متناسب، برپایه ی نگاه و درک صحیح از تهدیدها و فرصت ها خواهد بود (قدیری و دیگران، ۱۳۹۵، Saritas & Burmaoglu, ۲۰۱۵).

اندیشیدن درباره آینده برای فعالیت ها و اقدامات کنونی انسان امری حائز اهمیت است. واکنش بدون تفکر به آینده امکان پذیر است، اما کنش امکان پذیری نیست، چرا که عمل نیاز به پیش بینی دارد. بدین ترتیب تصویر های آینده (آرمان ها، مقاصد، نگرانی ها، امیدها و آرزو ها) پیشران های اقدامات فعلی ماهستند، پس آینده امری است که مردم می توانند آن را با اقدامات هدفمند خود شکل دهند. انسان ها برای آنکه هوشمندانه عمل کنند، بایستی نسبت به پیامد های فعالیت های خود و دیگران شناخت و آگاهی داشته باشند. همچنین واکنش های دیگران و نیروهایی را که خارج از کنترل آن هاست بررسی کنند که نتایج آن در آینده مشخص می شود. بدین گونه انسان ها نه تنها می گویند اموری که در حال رخ دادن است بفهمند، بلکه اموری که بالقوه امکان رخ دادن در شرایط خاص در آینده را خواهند داشت بشناسند

امروزه آینده پژوهی به عنوان رشته ای جدید در دانشگاه های مطرح دنیا تدریس می شود و با استفاده از روش های متنوعی که در ادامه بدان خواهیم پرداخت قادر است که روند های آینده رادر زمینه های گوناگون مورد شناسایی قرار دهد و مبنای مناسبی برای برنامه ریزی فراهم آورد.

۸-۲. تقسیم‌بندی آینده‌پژوهی

هر مفهومی بنا به دلایل گوناگون به انواع مختلفی در سطوح مختلف طبقه‌بندی می‌شود. آینده‌پژوهی نیز از حیث نگاه به وجوح خاص آن از این دسته‌بندی‌ها مستثنی نیست.

آینده‌پژوهی بر حسب منطقه جغرافیایی مورد پوشش به سه صورت قابل مشاهده است.

۱- سطح منطقه‌ای: در این سطح دولت‌های محلی به انجام مطالعات آینده‌پژوهی می‌پردازند. این نوع از آینده‌پژوهی به صورت گسترده در اروپا مرسوم است. برنامه‌های

لیون فرانسه، شمال شرق انگلستان و کاتالونیای اسپانیا از جمله پروژه‌های آینده

پژوهی منطقه‌ای می‌باشد. مدون‌ترین پیشینه آینده‌پژوهی منطقه‌ای را می‌توان در

برنامه فورن اتحادیه اروپا جستجو نمود (بزاز زاده و همکاران، ۱۳۹۳).

۲- سطح ملی: برنامه‌های آینده‌پژوهی ملی از قدیمی‌ترین و شناخته‌شده‌ترین مطالعات

آینده‌پژوهی است. این برنامه‌ها مربوط به سیاست‌های یک کشور در محدوده

جغرافیایی خود می‌باشد.

۳- سطح بین‌المللی: مطالعات آینده‌پژوهی بین‌المللی گاهی در سطح همکاری دو یا

چند کشور انجام می‌گیرد. برای مثال برنامه مینی دلفی برنامه‌ای بود که بصورت

مشترک میان آلمان و ژاپن انجام گرفته است. گاهی از مواقع نیز این مطالعات در سطح

سازمان‌ها و اتحادیه‌های بین‌المللی انجام می‌گیرد. از جمله مطالعات در سطح

بین‌المللی میتوان پروژه‌هایی که در سازمان همکاری‌های اقتصادی آسیا واقیانوسیه

در خصوص وضعیت آب انجام گرفته را نام برد. همکاری بین استرالیا و نیوزیلند از

طریق شبکه پویس آژانس‌های مشترک استرالیایی و مطالعات آینده‌پژوهی بین

کشورهای اسکاندیناوی (دانمارک، نروژ، سوئد، فنلاند و ایسلند) را نمونه‌های قابل

توجهی در این سطح نام برد (Dreyer & Stang, ۲۰۱۳).

۲-۹. روش‌های آینده پژوهی

گسترش و فراگیر شدن آینده پژوهی نیاز به باز طراحی مطالب این حوزه را تشدید کرده است. با توجه به آنکه در رویکرد علمی جدید به این حیطه، روش‌های آینده پژوهی نقشی مهم را برعهده دارند، نمود اصلی این باز تنظیم در انواع طبقه بندی‌هایی که برای روش‌های گوناگون آینده پژوهی ارائه شده قابل مشاهده است. اما همین تنوع دسته بندی‌ها، نشانه‌هایی از ازدیاد مفاهیم و معنا شناسی واژگانی و حتی رویکردها و روش‌شناسی آینده است.

برای انجام مطالعات آینده نگری، ناگزیر به استفاده از روش‌های متدهای آینده نگری هستیم. روش، ابزار ساختاردهی و پیاده سازی فعالیت‌های آینده نگری است و توجه دقیق به کاربرد صحیح آن‌ها اهمیت ویژه‌ای دارد (Saritas & Burmaoglu, ۲۰۱۵). با توجه به پیچیدگی‌های پروژه‌های آینده پژوهی، با شکل‌دهی صحیح به کارگیری روش‌های آینده نگری به اقتضای شرایط، می‌توان آن‌ها را ساختارمند کرده و احتمال موفقیت پروژه‌های آینده پژوهی را افزایش داد و افرادی که آینده نگری را انجام می‌دهند باید مجموعه‌ای از روش‌ها و شرایط استفاده از آن‌ها را در دسترس داشته باشند تا متناسب با هر موقعیت، از روش مناسب آن استفاده کنند (Conway, ۲۰۱۴).

رافائل پوپر^۱ و همکارانش (۲۰۰۶) ضمن نام بردن از ۳۳ روش آینده پژوهی، آن‌ها را از سه جنبه دسته بندی کرده اند:

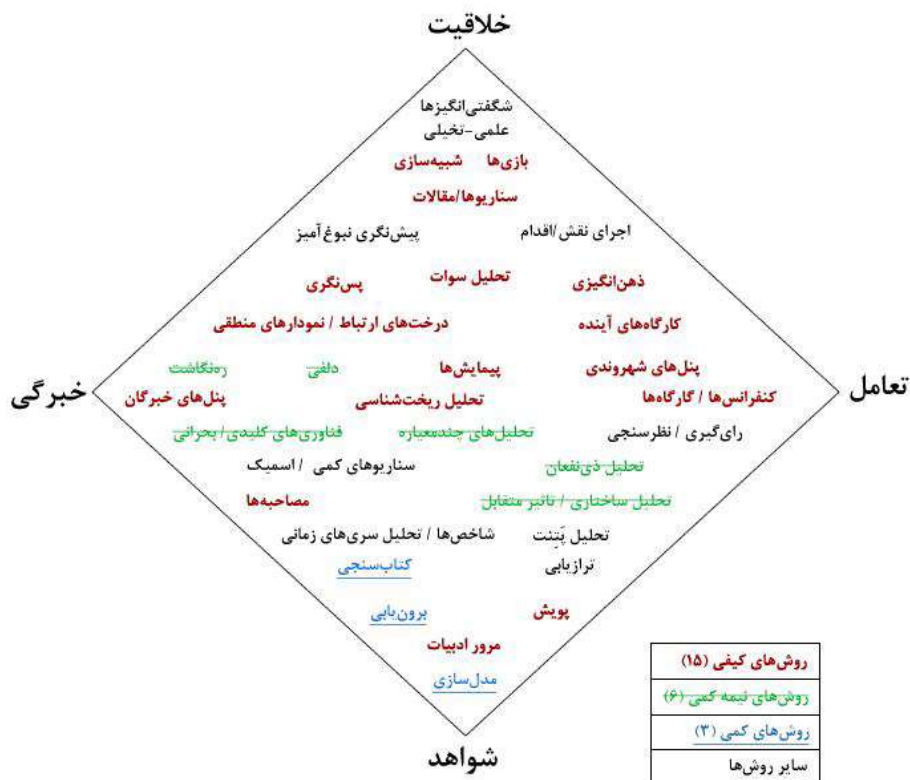
الف) کمی شدن: از نظر ویژگی غالب هر روشی می‌تواند کمی، نیمه کمی یا کیفی باشد.

^۱Rafael Popper

ب) واقع بینی: این روش ها تا حدی شواهد واقعی و داده های موجود و تا حدی نیز نگرش خلاقانه را به کار می گیرند و این منظر قابل دسته بندی در یک طیف هستند.

ج) تخصص: نگاه به آینده می تواند با تعداد نفرات و خبرویت های متفاوتی صورت پذیرد. برای مثال، توسط تعدادی متخصص خبره در یک حوزه یا یک نمونه آماری از جامعه یا علاقه مندان عمومی در قالب کارگاه، کنفرانس و یا حتی نظرسنجی ورأی گیری باشد.

سپس تمامی این دسته بندی هارا در یک نمودار لوزی یکپارچه کرده که رئوس این لوزی مفاهیم خلاقیت، خبرویت، تعامل و شواهد را نشان می دهد و مکان قرارگیری هر روش در گسترده این نمودار و نزدیکی به رأس، قابلیت آن روش را در هر یک از آن چهار محور نشان می دهد.

شکل ۱-۲. نمودار الگوی آینده پژوهی پوپر (۲۰۰۸)

خزایی (۱۳۸۸) معتقد است: این روش ها دارای ویژگی ها و قابلیت های متفاوتی بوده و به ویژه از نظر خاستگاه یا کارآمدی ابل تمایز هستند. از این منظر آن هارا در چهار دسته قرار می دهد.

الف) روش هایی که در شناسایی موضوعات توانمند هستند.

ب) روش هایی که مبتنی بر برون یابی هستند.

ج) روش هایی که به خلاقیت و نوآوری وابسته اند.

د) روش هایی که برای اولویت بندی کارایی دارند.

جدول ۲-۲. روش های آینده پژوهی از منظر خزایی (۱۳۸۸)

روش ها و ابزارها	رویکرد طبقه بندی
پویش محیطی پیمایش موضوع ها تحلیل SOWT	موضوع شناسی
برون یابی روند پیش بینی نبوغ آمیز مدل شبیه سازی دلفی	برون یابی
طوفان فکری تحلیل تأثیر متقابل سناریوها پانل خبرگان	خلاقانه
ره نگاست فن آوری های کلیدی	اولویت بندی

تحلیل روند: این روش مبتنی بر آینده های محتمل و ارائه یا آینده های بدیل می باشد. تحلیل روند همانگونه که از نامش پیداست از داده های گذشته و حال به عنوان دستمایه بهره جسته و به ارائه تصویری از آینده می پردازد. این شیوه ارتباط زیادی با عوامل سببی ندارد.

روش تأثیر متقاطع: در این روش، تأثیر متقابل رویدادها رو روند هابر اساس یک ماتریس دو بعدی بررسی می شود. رویدادها و روندهای مورد مطالعه در ماتری بر روی محورهای افقی و عمودی قرار گرفته و احتمال وقوع آن ها مورد بررسی قرار می گیرد.

روش دیده بانی آینده: دیده بانی در معنای عام به معنای زیر نظر داشتن یک حوزه خاص با هدف شناسایی فرصت ها و تهدیدهای آتی موجود در آن حیطة. دیده بانی علاوه بر آینده، برای موضوعاتی که در مجاورت زمانی با پارادایم های فعلی می باشند، نیز انجام می شود. دیده بانی خصوصاً به منظور تعیین اولیه حوزه های کلیدی جهت انجام تجزیه و تحلیل عمیق بعدی و تهیه سناریو یا نقشه راه برای آن ها رویکرد بسیار مفیدی است (Gordon & Glenn, ۲۰۱۲).

ره نگاشت: این روش مراحل را که باید برای دستیابی به یک هدف طی کرد را تعیین می کند. طیف گسترده ای از ره نگاشت وجود دارد. برای مثال یک نقشه راه مربوط به فن آوری معمولاً شامل ارزیابی از مقولات زیر است.

- پیشران های اجتماعی

- پیشران های علوم

- فن آوری ها و کاربردهای آن

ره نگاشت به گمانی زنی در کشف محصولات مختلف و ممکن در آینده کمک می کند و در عین حال بخش های کلیدی از علوم گوناگون که برای ایجاد این محصولات لازم است، را نیز مشخص

می‌کند. این روش به ویژه برای تهیه فهرست اقدام‌های ضروری که باید برای پیدایش یک فن آوری جدید به انجام رسانده شود، بسیار مفید است (Gordon & Glenn, ۲۰۱۲).

شبیه‌سازی: در این رویکرد مثل بازی‌های رایانه‌ای، از متولیان موضوع خواسته می‌شود که خود را به عنوان بازیگران یک سناریو فرض کنند و در مورد واکنش‌های خود تصمیم بگیرند. بدین صورت این رویکرد روش مناسبی برای سیاست‌گزاران است تا نحوه تأثیر سیاست‌های فعلی خود را بر آینده و میزان کارایی این سیاست‌ها را در درازمدت، شبیه‌سازی کنند. شبیه‌سازی حتی می‌تواند در یک مدل رایانه‌ای شکل بگیرد. با کارکردن با این مدل، امکان مشاهده تأثیرات تصمیمات بر مجموعه‌ای پیچیده فراهم می‌شود. شبیه‌سازی، روش خوبی برای مفاهیم با طیف وسیعی از مخاطبان درباره ماهیت پیچیده تصمیمات و سیاست‌ها و ایجاد تصویر گسترده‌ای از تأثیر اجرای این سیاست‌ها می‌باشد (Ibid).

روش سناریو سازی: مطالعه رویدادها و روند‌های متوالی ما را قادر می‌سازد تا فرآیندها و روابط علی حاکم بر آن‌ها را استخراج نماییم. کشف روابط و فرآیندهای علی و سببی به معنای تشخیص نظام مندی و امکان دخالت در این رویدادها و روندها را فراهم می‌سازد. (ملکی فر، ۱۳۸۵).

پویش محیطی: پویش محیطی هشدار اولیه را اعلام می‌کند. این هشدار در مورد دگرگونی‌های مهمی است که در حال رخ دادن هستند. این روش ضرورت تغییر در برنامه‌ها را با شناسایی سیگنال‌های ضعیف، بیان می‌کند. فعالیت پویش محیطی به فرآیند پیوسته پایش تغییرات و در راستای موضوعات بلند مدت اشاره دارد. همچنین باید یادآور شد که واژه محیطی، تنها به محیط جغرافیایی یا طبیعی اشاره نمی‌کند بلکه در برگیرنده محیط‌هایی چون سیاسی، تجاری و تکنولوژیک نیز هستند. هدف از بکارگیری این روش توسعه بینش است که در این زمینه که "

این پیشرفت‌ها در چه حوزه‌هایی رخ می‌دهد؟" و "یا" به کدامین روندها باید توجه نمود؟" و اینکه "بازیگران کلیدی چه کسانی هستند یا می‌وانند باشند؟" (قدیری و ناظمی، ۱۳۹۱).

۲-۱۰. سناریونگاری

واژه سناریو برای بیان دامنه گسترده‌ای از مفاهیم گوناگون بکار برده می‌شود. از بیان ساده یک آلترناتیو گرفته تا نتیجه مدل‌های پیچیده شبیه‌سازی؛ پیترشوارتز^۱ سناریو را ابزاری برای نظم دهی به ادراک یک فرد درباره محیط‌های محتمل آینده که تصمیم‌های او در آن محیط‌ها گرفته خواهد شده تعریف کرده است (Schwartz, ۱۹۹۶). سناریو توصیف موقعیت‌های آینده و رویدادهای ممکن در آن موقعیت‌ها هستند، به گونه‌ای که شخص بتواند از موقعیت کنونی خود به سوی آینده‌های بدیل حرکت کند. سناریوها شیوه‌ای هستند که نتایج پیش‌بینی‌ها را به صورتی منسجم و متقاعدکننده ارائه می‌دهد (Godet, ۱۹۹۶). سناریوسازی نیازمند مصاحبه و مذاکره و هم‌فکری با صاحب‌نظران حوزه، افراد خلاق و متخصصان است. این مهم از طرق مختلف از جمله مصاحبه حضوری و تلفنی، مصاحبه‌های گروه و یا مکاتبه‌های پستی و ایمیلی قابل اجرا است (خوش‌دهان، ۱۳۸۸). سناریو پردازی، یک رویکرد شناخته‌شده برای اندیشیدن پیرامون آینده‌های ممکن می‌باشد. سناریوها توصیف‌های باورکردنی و چالش‌برانگیز از آینده‌های ممکن می‌باشد که برای ایجاد آمادگی در مورد آنچه در آینده روی خواهد داد ارائه می‌شود (عباس‌نیا و عبدی، ۱۳۹۲).

آینده‌پژوهان با گردآوری تمام روندهای محتمل و متفاوت و موضوع‌های مرتبط با آنها یک داستان می‌آفرینند. این داستان یا همان سناریو باید روایتی منطقی داشته باشد و محتمل و

^۱ Schwartz

باورکردنی به نظر برسد، نه اینکه صرفاً خیال‌پردازی باشد. هنگامی که آینده‌پژوهان چند سناریو و داستان برای آینده بیان کند که با یکدیگر متفاوت باشند و خواننده پس از مطالعه، آن‌ها را به محتمل و ممکن دسته‌بندی کند، توانسته است مرحله موفقیت‌آمیزی از تدوین سناریو را بپیماید. به بیان دقیق‌تر سناریو نگاری فرآیندی است که در چند مرحله صورت می‌گیرد. ابتدا تصمیم‌های راهبردی و کلیدی بلندمدت یک سازمان، واقع‌بینانه شناسایی می‌شوند، سپس این پرسش طرح می‌شود که چه عواملی می‌توانند در تصمیم‌های راهبردی و کلیدی تغییر ایجاد کند؟ پس از جمع‌آوری فهرست گسترده‌ای از این عوامل، به این موضوع پرداخته می‌شود که کدام یک از این عوامل سازگار و اجتناب‌ناپذیرند و کدام یک قطعی نیستند (Bell, ۲۰۰۴).

۲-۱۱. بانکداری اسلامی

عملیات بانکداری، با حدود ۲۸۰۰ سال سابقه ممکن نیست منحصر به غرب باشد. عملیات اصلی بانکی، مثل مبادله به کمک چک، بیش‌تر در شرق متداول بوده و حتی کلمه چک، واژه فارسی است که با همین تلفظ در فرهنگ غرب راه یافته است. با تشکیل حکومت در صدر اسلام، بازرگانی در مدینه و مکه، پا به پای افزایش قبایل و جمعیت‌هایی که به اسلام می‌گرویدند، توسعه یافت. در این نظام که تحت عنوان معاوضه مطرح شده است، مبادله کالاهای مختلف، بدون این‌که یکی از عوضین، مبیع و دیگری ثمن باشد، تحقق می‌پذیرفت. در اوایل ظهور اسلام، استفاده از پول در میان اعراب رایج نبود، زیرا نیازی به آن نداشتند؛ و این ساده‌ترین شکل مبادله اجتماعی، زمینه لازم را برای جداسازی و تعیین مفاهیم کالایی و پولی فراهم نمی‌کرد (صدقی، ۱۳۵۵).

اسلام مبادله اموال را، با شرایط خاصی که به نحوی در روند معاملات اجتماعی و اقتصادی مؤثر باشد، پذیرفته است: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال خود را در بین خود به باطل نخورید، مگر آن که تجارتي باشد ناشی از رضایت شما).

کلمه «تجارت» آنگونه که راغب اصفهانی ذیل «تجارة» گفته است به معنای تصرف در سرمایه به منظور تحصیل سود از طریق خرید و فروش است. بنابراین، اسلام معاملاتی را که به فساد و هلاکت جامعه می‌کشد، مثل ربا، قمار و معاملات حرام دیگر، باطل می‌شمارد و لذا حتی در مبادلات پایاپای، قیودی که نشان دهنده رشد فردی یا اجتماعی است باید ملحوظ شود (حشمتی مولایی، ۱۳۷۱).

برای مثال، در مبادله پایاپای، غیرمتجانس بودن کالاها به عنوان شرط اساسی مطرح می‌شود؛ زیرا در صورتی که کالاها مکیل یا موزون باشند، دریافت اضافه در جریان مبادله منجر به نوعی مبادله ربوی و باطل می‌شود. عقد معاوضه (معاملات تهاتری)، امروزه بخشی از عملیات بانکی و بین‌المللی است.

طبق قانون مدنی جمهوری اسلامی ماده ۴۶۴، معاوضه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین مالی می‌دهد به عوض مال دیگری که از طرف مقابل خود اخذ می‌کند بدون این که یکی از عوضین مبیع و دیگری ثمن باشد. در این تعریف، مبیع مبتنی بر صفت کالایی و ثمن دارای خصوصیت پولی است (پرنیان، ۱۳۷۱).

اسلام علاوه بر معاوضه، مبادله براساس کالاهای خاص را نیز پذیرفته است. اگر چه امروزه کالاهای پولی تا حدود زیادی کاربرد خود را از دست داده، هنوز تأثیر حقوقی کالاهایی که بتدریج به عنوان کالاهای پولی در صدر اسلام پذیرفته شده بود، باقی است. آنچه در شبه جزیره عربستان به عنوان کالاهای پولی معتبر شناخته شده، با توجه به وضع شبانی — تجاری اقتصاد، کالاهایی مثل شتر، گاو، گوسفند و وسایل مورد نیاز مثل برد یمانی، تلقی شده است (بهمنی و بهمنی، ۱۳۷۱).

بین کالاهای پایه، شتر معیار و مقیاس اصلی اندازه گیری ثروت محسوب می شد. شاید بهترین روش برای پیدا کردن نسبت این کالاها از نظر ارزشی، توجه به قوانین دیات باشد که دقیقاً در فقه اسلامی مشخص شده است. در کتاب علامه حلی درباره دیه جان آدمی، بخوبی نسبت کالاهای پولی مشخص شده است: دیه مرد مسلمان آزاد، در عمد، صد شتر سال آور یا دویست گاو مسند از یک سال به بالا یا دویست حله برد یمانی یا هزار گوسفند یا هزار دینار طلا یا ده هزار درهم نقره است (محمدی، ۱۳۴۵).

اسلام با وضع قانون دیات، بر اساس ارزشهای متفاوت کالایی، از یک طرف کمبود میعان پولی را جبران کرده و از طرف دیگر، با تثبیت ارزش نسبی کالاهای اساسی جامعه، به نحوی تولید متوازن هر یک از این کالاها را در بلند مدت تأمین کرده است.

بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم مسلماً بعد از کاربرد سکه های فلزی روی داده است؛ با توجه به این که جزیره العرب و مناطق هم سایه آن تحت سیطره اقتصادی و پولی حکومت های

بزرگ آن روز یعنی ایران و روم بوده، پول‌های رایج این دو حکومت در عربستان نیز رواج داشته است. پول پایه فلزی در ایران و روم، درهم و دینار بود که با عیار مشخصی از فلزات نقره و طلا تشکیل و حتی سال‌ها بعد از تسلط اسلام بر ایران و روم، از این دو پول با همان شکل سابق استفاده می‌شده است (مطهری، ۱۳۷۰).

در نتیجه اولین برخورد نظامی مسلمانان با دیگران در خارج از عربستان، که بین ۱۵—۳۴/۳۶—۶۵۵ صورت گرفت، کشورهای سوریه، فلسطین و مصر متعلق به روم شرقی در غرب، و سپس ایران، که در سلطه ساسانیان بود، فتح شد. در این غلبه، مقادیر عظیمی فلزات گرانبها، شامل سکه و لوح‌های طلا و نقره، به صورت غنایم جنگی، به دست مسلمانان افتاد. اگر چه تهاثر رایجترین نوع مبادله را تشکیل می‌داد، در داد و ستدهای کلان بین مراکز تجاری خارجی و مکه و مدینه از پول‌های خارجی، مانند سکه‌های روم شرقی و سکه‌های نقره ایرانی، استفاده می‌شد. مبادله بر پایه فلز در صدر اسلام، عملاً طلا و نقره را به عنوان دو فلزی پذیرفته است که بیش‌تر از نظر ارزش مبادلاتی با مالیت اعتباری مطرح‌اند، و وظیفه پول پایه را ایفا می‌کنند. در روایتی منقول از امام صادق علیه السلام می‌خوانیم: دو فلز طلا و نقره دو سنگ مسخ شده‌اند. این نکته حاکی از آن است که با کاهش یا از بین رفتن استعمال طلا و نقره، این فلزات بیش‌تر به عنوان واسطه مبادلاتی تلقی می‌شده‌اند.

پول کاغذی یا پول اعتباری بر مبنای تعهدات اشخاص در صدر اسلام معتبر شناخته شده است، اما چون مبادلات با حجمی محدود صورت می‌گرفت، مثل دیگر مناطق جهان، نمی‌توانست رواج قابل ملاحظه‌ای داشته باشد.

با مراجعه به متون فقهی، می‌توان دریافت که اینگونه ابزار اعتباری در عین حال می‌توانست قابل خرید و فروش باشد؛ این مبادله، که اصطلاحاً بیع دین گفته می‌شود، از معاملات رایج آن زمان محسوب می‌شد، به طوری که فقهای اسلامی در نخستین سالهای گسترش اسلام و سالهای بعد از آن، در این زمینه مباحثی مطرح کرده‌اند (صدر، ۱۳۶۶).

علاوه بر ابزارهای اعتباری انفرادی، ظاهراً حکومت نیز، برحسب ضرورت، به انتشار ابزارهایی مالی به صورت چک مبادرت می‌کرده است؛ مثلاً در زمان حکومت عمر بن خطاب از نوعی حواله یا چک استفاده شده است.

البته آنچه به صورت ابزار مالی بر پایه تعهدات کتبی به کار می‌رفت از نظر کمی بسیار محدود بوده، ولی آنچه مهم است وجود این معاملات و تأیید شارع اسلامی از آن است. این نکته برای معاملات اعتباری دوران جدید بسیار راهگشاست.

اگر چه اصول مبادلات در اسلام مبادلات اعتباری را نیز شامل می‌شود، اما مبادلات اعتباری، خود نیز دارای اصولی معین و ثانوی است: طبق احکام الهی، نه تنها اسلام، مذاهب یهود و نصاری نیز قبل از اسلام ربا را تحریم کرده‌اند. طبق آیه شریفه *وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ*. یهودیان با آن که از رباخواری نهی شده بودند به تحریف دستور الهی مبادرت ورزیدند و با توجیهاتی مراکز عمده رباخواری را در جهان توسعه دادند. در مسیحیت نیز اگر چه طبق تعلیمات اصیل و اولیه حضرت مسیح علیه السلام بر حرمت ربا تأکید شده، عملیات ربوی طبق فتوای رهبر پروتستان‌ها مجاز و بنابراین در کشورهای اروپایی به‌طور فزاینده‌ای رایج شده است

(مطهری، ۱۳۷۰). در اسلام، رباخواری طبق آیات متعدد قرآن صریحاً منع شده اما پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم براساس اسناد مندرج در نهج البلاغه، پیش بینی می کند که بعد از او رباخواری در لباس بیع به وجود خواهد آمد: *فَيَسْتَحِلُّونَ الْخَمْرَ بِالنَّبِيذِ وَالسُّحْتِ بِالْهَدْيَةِ وَ الرَّبَا بِالْبَيْعِ*. علاوه بر منع ربا، در معاملات اسلامی، تقدم مالکیت عمومی بر مالکیت خصوصی اصل مؤکدی است. بانکها نیز مثل همه مؤسسات اقتصادی در اسلام از این اصل پیروی می کنند و طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با توجه به ضوابطی که قانون معین می کند، بانکداری در چهارچوب بخش دولتی است. علامه طباطبائی در تفسیر آیه *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً*. نتیجه می گیرد که هر ثروتی که به دست می آید در حال به دست آمدنش ملک اجتماع است، آنگاه سهمی از آن به آن فردی که ما وی را مالک یا عامل می خوانیم اختصاص می یابد، و مابقی سهام که همان سهم زکات یا خمس باشد در ملک مجتمع باقی می ماند؛ پس یک فرد مالک، ملکیتش در طول ملک اجتماع است (ضیاء الدین احمد، ۱۹۸۹).

حبس پول و عدم مشارکت در معاملات نیز از نظر برخی متفکران موجب لطمه به مصالح اجتماعی است و به همین جهت علامه طباطبائی ذیل آیه *وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَ لَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ*. می گوید: انفاق در راه خدا عبارت است از آن انفاقی که قوام دنیا بر آن است، به طوری که اگر در آن راه انفاق نشود، براساس دین لطمه وارد می آید؛ مانند انفاق در جهاد و در جمیع مصالح دینی که حفظ آنها واجب است، و نیز شئون اجتماعی مسلمین که با زمین ماندنش شیرازه اجتماع از هم گسیخته می شود. منع کنز پول به معنی منع مالکیت آن نیست، بلکه جلوگیری از انجماد آن و در نتیجه رونق فعالیت های مشروع اقتصادی است. بنابر این، نهی آیه فوق، از حبس آن است نه پس انداز؛ زیرا اسلام مالکیت اشخاص را محدود نکرده و حتی اگر شخصی به میزان زیادی ثروت داشته باشد ولی آن را حبس نکند (و آنگونه که در گذشته مرسوم بوده دفینه نکنند)، و آن را در معرض داد و ستد و فعالیت های اقتصادی مشروع

قرار دهد، اسلام هیچگونه عتاب و ممنوعیتی نسبت به او نخواهد داشت. چنانچه ثروتی در گردش باشد، هم مالک آن و هم سایر افراد جامعه از آن بهره مند خواهند شد. در این صورت، حتی اگر شخص پس اندازکننده، ثروتش را در راه خدا انفاق نکند، نمی‌توان وی را خائن به خدا و رسول تلقی کرد (ضیاء الدین احمد، ۱۹۸۹).

به زعم باترا، عامل اصلی بحران در تمرکز ثروت است که ابتدا منجر به توزیع نابرابر آن و سپس اختلال در نظام مالی می‌شود و در نتیجه بحران اقتصادی را دامن می‌زند. در اسلام جامعه و دولت به اجرای سیاست‌های اعتباری و رفع تنگناهای پولی و غیرپولی موظف شده‌اند و به م صدق اصل «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»، همه آحاد جامعه و بخصوص تشکیلات اجتماعی موظف به از بین بردن موانع تسهیلاتی و اعتباری‌اند. با توجه به این‌که در صدر اسلام، معاملات ربوی و بیع کالی به کالی حرام بوده و بازار وام و اوراق سهام وجود نداشته است، تنها بازار فعال در اقتصاد، بازار کالاها و خدمات بوده است (طیبیان، ۱۳۶۵).

بنابراین، مقررات موجود درباره شرایط شیء مورد مبادله، شرایط خریدار و فروشنده، نوع معامله، حقوق و اختیارات طرفین معامله، التزام ایشان نسبت به اجرای معامله یا داشتن اختیار برای فسخ آن، می‌توانسته است به عنوان سیاست‌های پایه برای معاملات اعتباری تلقی شود. به این ترتیب، بر متغیرهایی که برای بررسی این گونه معاملات در صدر اسلام وجود داشته است، مثل قیمت نسبی کالاها و خدمات، مدت معاملات نسبی، نرخ سوددهی فعالیت‌های تجاری و نرخ تنزیل طلب یا مدت بهره برداری از فعالیت انتفاعی، تا حدودی به عنوان ابزارهای مقبول، تأکید شده است.

در کنار این سیاست‌های اعتباری که عملاً در جامعه شکل می‌گرفته، می‌توان از دستورهایی نیز براساس توصیه حکومت اسلامی یاد کرد؛ مانند انفاق در جهاد و در جمیع مصارفی که به نحوی کسری بودجه مساکین و درماندگان را برطرف کند. از دیدگاه امام علیه السلام، یکی از مصارف بیت المال، اعطای تسهیلات به بدهکاران است. بدین ترتیب، در صدر اسلام، بیت المال علاوه بر تأمین حوائج اجتماعی وسیله‌ای است که، با توجه به مقتضیات روز، نیازهای اعتباری غارمین را نیز از راه قرض دادن، برطرف می‌کرده است.

عملیات اعتباری در صدر اسلام بیش‌تر به صورت انفرادی و شخصی انجام می‌گرفت ولی مهمترین نهادی که نقش رسمی و حکومتی در این زمینه داشت بیت المال بود. در اسلام بر قرض دادن و اعطای اعتبارات، بیش‌تر به صورت خصوصی و نه حکومتی و به شکل امری مستحب و نه واجب، تأکید شده است؛ به گفته مطهری حفظ عواطف خود امری است که مورد توجه شارع اسلام بوده است، لذا قرض دادن را واجب نکرده و بر عهده حکومت هم نگذاشته است (طیبیان، ۱۳۶۵).

نهادهای اعتباری در کشورهای اسلامی نیز، مثل دیگر کشورها، به صورت صرافخانه‌ها تحقق می‌یافت؛ ولی آنچه اولین بار به صورت نهاد اعتباری در ایران و مصر ایجاد شد مؤسساتی بود که حرکت اولیه اعطای وام به شکل اسلامی را آغاز کرد. در ایران مؤسسات اعتباری با عنوان صندوق‌های قرض الحسنه یا سرمایه گذاری، بیش‌تر برای رفع مشکلات مالی نیازمندان، تشکیل شده است. طبق بررسی انجام شده در ۱۳۵۹ ش، در جمهوری اسلامی ایران، ۶۴۰ صندوق قرض

الحسنه در نقاط مختلف کشور وجود داشته است : استان تعداد صندوقهای قرض الحسنه تهران ۱۴۱؛ اصفهان ۱۳۴؛ سایر مناطق کشور ۳۶۵.

به قرار معلوم، اولین نهاد اعتباری اسلامی در ۱۹۶۳/۱۳۴۲، در مصر تشکیل شد. این نهاد، تحت عنوان بانک پس انداز میت گامت، براساس مفاهیم اسلامی، اعطای وام بدون بهره را برای طرح‌های سودآور گسترش داد. این حرکت موفقیت آمیز بود، زیرا نه بانک تابع آن موفق شدند مشتریان زیادی جذب کنند. همین حرکت در پاکستان نیز به وجود آمد و به شکل‌گیری مؤسساتی مشابه منجر شد. بعد از ۱۳۵۱، همراه با افزایش درآمدهای نفتی، شاهزادگان سعودی و بخش خصوصی، در برخی از کشورهای مسلمان، بانک‌هایی اسلامی تأسیس کردند (انوار اقبال قریشی، ۱۳۶۶).

در کشورهای مسلمان، بجز پاکستان و ایران، بیش‌تر بانک‌های اسلامی با کمک بخش خصوصی ایجاد شده که تعداد آن‌ها در قسمت‌های مختلف جهان تا ۱۳۶۶ به چهل واحد می‌رسید (اوصاف احمد، ص ۸-۱۳). یک دسته از این بانک‌های اسلامی را که مدیریت اصلی آن‌ها در ژنو قرار دارد، محمد فیصل السعود، پسر فیصل شاه عربستان، در ۱۳۶۰ با عنوان دارال‌مال، تأسیس کرده است. دسته دیگری از بانک‌های اسلامی را شیخ صالح کامل، تاجر معروف عربستان، تحت عنوان البرکه و شرکت‌های وابسته بدان در فاصله سالهای ۱۳۵۹—۱۳۶۹ به وجود آورد که در حال حاضر در ۳۶ کشور جهان شعبی دارد. علاوه بر این بانک‌ها می‌توان از بانک الرّاجی نام برد که در ۱۳۶۶ با استفاده از تجارب یک شرکت سرمایه‌گذاری، به بانک تجاری مبدل شده است. این بانک از زمان تأسیس تاکنون، با یازده بانک عربستان، که به سبک غربی و براساس نظام ربوی عمل می‌کنند، رقابت کرده است. فعالیت بانک‌های اسلامی در سایر کشورهای اسلامی نیز

چشمگیر بوده است و طبق برآوردی، این بانک‌ها اکنون بیش از ده میلیارد دلار اعتبار در اختیار دارند (انوار اقبال قریشی، ۱۳۶۶).

بانکداری اسلامی در صحنه عملیات تجاری هنوز جوان و آماده رشد است؛ گسترش این بانک‌ها در کشورهای مختلف نسبتاً زیاد بوده است؛ تنها در ۱۳۷۰، مؤسسات مالی اسلامی جدیدی در کشورهای آلبانی، نیجریه، قطر و سریلانکا تأسیس یافته است، و قبلاً نیز مؤسسات اعتباری، مشابهی در پاکستان، عربستان، دبی، سودان، کویت، اردن، مراکش، قطر، بنگلادش، مالزی، موریتانیا و حتی خارج از بلاد اسلامی، تشکیل شده بود.

پس از هجوم استثماری غرب و گسترش عملیات بانکهای خارجی در کشورهای اسلامی، بر اثر مقابله مردم، بازرگانان و علما، آن بانکها، بتدریج، جای خود را به بانکهای ملی سپردند و زمینه برای ایجاد بانکهای اسلامی مهیا شد. در نامه یکی از علما به میرزای شیرازی، مرجع شیعیان، چنین آمده است: بانک و تو چه دانی بانک چیست؟ بانک عبارت است از دادن زمام ملت یکجا به دست دشمنان اسلام و زندگی مسلمانان و سلطنت و آقایی کفار بر آنها.

این نامه برای مخالفت با تأسیس بانکی خارجی است که با حمایت انگلستان و با عنوان بانک شاهنشاهی در ایران به وجود آمد. بانک شاهی موفق شد امتیاز نشر اسکناس را در ایران تحصیل کند (ماده ۳ امتیازنامه) ولی بلافاصله اعتراض و مقابله علما و مردم، به صورتهای مختلف، متوجه اهداف بانکی انگلستان شد. علما و مردم ابتدا با تحریم کالاهای انگلیسی و سپس تضعیف میعان پولی بانک عمل کردند. طبق بررسی‌های تاریخی، صرافان سنتی و مردم با جمع آوری اسکناس‌های بانک شاهی و ارائه ناگهانی آن برای تبدیل به پول فلزی که در آن زمان نقره بود، موجب تضعیف وضع بانک شدند. این امر، بتدریج به تزلزل اعتماد عمومی نسبت به اسکناس‌های

بانک انجمن امید و بانک در وضع ورشکستگی قرار گرفت. شوستر، یکی از اتباع امریکا که در سالهای ۱۳۲۹-۱۳۳۰ خزانه دار ایران بود، می‌نویسد: روزانه بیست هزار تومان اسکناس در نزد بانک به قران نقره تبدیل می‌شد.

با توجه به محدودیت معاملات در آن روز، این حجم تبدیل، بسیار بیش‌تر از حد انتظار در وضع طبیعی است. اگر چه فکر تأسیس بانک ایرانی از آرزوهای صدر مشروطیت بوده است، عملاً مقابله مردم با بانکهای خارجی، مجلس را در ۱۳۲۴ ناگزیر کرد، در زمانی که دولت وقت قصد استقراض از خارج داشت، طرح نوعی بانک ملی را ارائه کند.

در کشورهای اسلامی و غیراسلامی، مسلمانان روش‌هایی برای اصلاح معاملات ربوی در بانک‌ها ارائه کردند؛ در ایران صندوقهای قرض الحسنه، سال‌ها قبل از به وجود آمدن بانک مرکزی به‌طور غیررسمی تشکیل شده بود. همین حرکت به شیوه‌ای دیگر در مصر در توسعه بانک پس‌انداز میت‌گامت، به رهبری و هدایت دکتر احمد النجار، در سالهای آغازین دهه ۱۹۶۰-۱۹۷۰ (۱۳۳۹-۱۳۴۹ ش) با جذب نزدیک به یک میلیون مشتری، نشانه‌ای بارز از آمادگی مسلمانان برای مقابله با نظام ربوی است. این مقابله عملی، متفکران بزرگ جهان اسلام را به طراحی نظام بانکی بدون ربا تشویق کرد. در ادامه به برخی نظریات اندیشمندان اسلامی در مورد بانکداری اسلامی می‌پردازیم.

نظریات محمد باقر صدر در بانکداری اسلامی را می‌توان در کتاب‌ها و مقالات مختلف او، بخصوص کتابهای بانک اسلامی، بانک بدون ربا در اسلام، اقتصاد ما (جلد دوم) و سایر نوشته‌های او یافت. آخرین نظریات او درباره بانک مباحثی است با عنوان بنیادهای عمومی: بانک در جامعه اسلامی، که ظاهراً با شهادت او ناتمام مانده است.

آنچه صدر در بانک اسلامی مطرح می‌کند، با توجه به این‌که در آن زمان هیچ‌یک از کشورها از حکومتی اسلامی برخوردار نبودند، نوعی بانک اسلامی فعال است که در کنار نظام بانکداری ربوی بتواند به فعالیت خود ادامه دهد و در عین حال نیازهای اقتصادی مشتریان خود را برطرف کند. در این کتاب دو فرض اساسی مطرح است: الف) حذف بهره وام با توجه به تحریم ربا در اسلام و ب) وساطت بانک بین صاحبان سپرده و متقاضیان اعتبار بانکی که براساس ضوابط شرعی باید صورت گیرد.

بنابراین، بانک به عنوان وکیل سپرده‌گذاران و براساس تشخیص خود منابع را تخصیص می‌دهد، و با به کارگیری این منابع در فعالیتهای اقتصادی، سهمی از سود در اختیار صاحبان سپرده قرار می‌گیرد و بانک اسلامی می‌تواند برحسب موقع، به نرخ‌های ثابت یا متغیر، از مشتریان خود درآمدی و صول کند. از طرف دیگر، مناسبات بین المللی بانک به نحوی است که سپرده‌گذاری نزد بانکهای غیراسلامی، در صورتی که از کفار غیرذمی باشد، امکان پذیر است.

در نظریه صدر، درآمدهای مشروع بانک از این قرار است: الف) بانک به عنوان وساطت بین صاحبان سپرده و گیرندگان تسهیلات، طبق قرارداد، درآمدی غیرثابت دریافت می‌کند. ب) با دریافت هزینه‌ای از وام‌گیرندگان، اصل سپرده‌های مشتریان خود را تضمین می‌کند. این هزینه ثابت، با صرفنظر از سود و زیان فعالیت، جزو هزینه‌های جاری گیرندگان تسهیلات منظور می‌شود. ج) با دادن اعتبارات کوتاه مدت به مؤسسات مختلف، دو گونه درآمد کسب می‌کند؛ یکی درآمدهایی به عنوان «مزد کارهای دفتری اعتبار دادن» که نوعی حق الثبت به حساب می‌آید؛ نوع دیگر، دریافت ودیعه مدت داری که پس از سررسید، صاحب اعتبار مقید می‌شود آن را در اختیار بانک قرار دهد و بانک با سپردن این ودیعه نزد بانکهای غیراسلامی

داخل یا خارج، می‌تواند از بهره مشروع آن استفاده کند. (د) از سهم سود نسبی، از موجودی‌های دیداری و نیز سرمایه‌ای شرکای خود بهره برداری می‌کند. (ه) در قبال خدمات بانکی، مثل انتقال وجوه از یک شهر به شهر دیگر، از مشتریان خود کارمزد می‌گیرد. صدر سپس به توجیه و تنفیذ شرعی انواع خدمات بانکی پرداخته و پس از بررسی تسهیلات بانکی در دوازده پیوست، تحلیل‌های فقهی خود را ارائه کرده است (صدر، ۱۳۶۶).

نظریات مطهری، با توجه به این‌که پیش‌تر قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ارائه شده است، جنبه عمومی دارد: ۱. مالیت پذیری اسکناس‌های بانکی مطهری مالیت اسکناس را، برخلاف برخی اسناد بهادار که دلالت بر شیء دیگری غیر از خود دارد، مثل سفته یا سایر اوراق بهادار، تصدیق کرده است. او بین اسکناس و سایر اسناد، این تفاوت را قائل است که سایر اسناد به واقعیتی غیر از خود متکی است، یعنی با اتلاف سند، آن واقعیت از بین نمی‌رود، ولی اسکناس غیرقابل تبدیل است و در صورت معدوم شدن آن، مال دارنده آن نیز معدوم شده است. نهایتاً اینکه ذمه دهنده اسکناس مدیون نیست. ۲. ساختار نظام بانکی بانک‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در چهارچوب دولتی طبقه بندی شده‌اند. البته این طبقه بندی در نتیجه بحث‌های مجلس خبرگان صورت گرفته است. در عین حال، توجه مطهری به چنین امری در سالهای قبل از انقلاب حائز اهمیت است: اساساً حرمت ربا راجع به سرمایه‌های خصوصی است نه سرمایه‌های عمومی؛ زیرا فلسفه حرمت ربا این است که ربا به دلیل سود قطعی داشتن و مصونیت از هر گونه زیان، غیرطبیعی است. و این امر منجر به فاصله طبقاتی بسیار عظیم می‌شود با همه لوازم و عواقب خودش.

مطهری بر تفاوت بین ربا و رباخواری تأکید می‌کند: اگر رباگیرنده هم خود مردم باشند، یعنی مجموع مردم باشند و به عبارت دیگر حکومت یا دولت باشد، در این صورت پولی که از مردم به

عنوان ربا گرفته می‌شود و در خزانه دولت جمع می‌شود، جزء بودجه عمومی می‌شود و به شکل دیگری به میان خود مردم بازمی‌گردد. در این مورد تعبیر لطیفی شده است: در اینجا ربا هست ولی رباخوار وجود ندارد؛ قرآن هم گفته: لا تأکلوا الرِّبوا. اکل، آکل می‌خواهد. یعنی مال مردم برمی‌گردد به خود مردم. در اینجا نکته اصلی «الغای خصوصیت رباخواری است. وقتی عملیات بانکداری در اختیار دولت قرار می‌گیرد، می‌توان گفت که نظریه مطهری براساس پذیرفتن مشروعیت تشکیلات دولتی است. مطهری اصولاً راه حل الغای خصوصیت را امری مستبعد نمی‌داند، ولی برای دوری از قیاس، تا حصول به نظریه نهایی، اظهار نظر فقهی را برای خود محفوظ می‌دارد. ۳. شیوه‌های اجرایی بانک اسلامی اولین و مهمترین وظیفه بانک، واسطه‌گری است بین پولی که راكد مانده و نیرویی انسانی که از آمادگی لازم برای فعالیت اقتصادی برخوردار است. مسلماً چنین ضرورتی در بانکداری اسلامی از طریق عملیات ربوی امکان پذیر نیست و بر ماست که ببینیم آیا می‌شود این ضرورت را در غیر شکل موجود و در غیر شکل ربوی عمل کرد یا نه؟. یکی از راه‌های پیشنهادی مطهری روش مضاربه است. علاوه بر شیوه مضاربه، برای رفع تنگناهای اعتباری، به روش پیش فروش یا سلف نیز توجه می‌کند: کسی که کالایی دارد که بعد در اختیار قرار می‌گیرد و الان هم احتیاج به پول دارد ولی درمانده نیست یعنی تأمین و ذخیره دارد منتها ذخیره اش مدتی بعد به او می‌رسد، به جای این که قرض ربوی کند، می‌تواند پیش فروشی بکند. روش قرض الحسنه برای پاسخگویی به درماندگان در جامعه اسلامی یکی دیگر از روش‌هایی است که طبق نظر مطهری باید در بانک اسلامی اجرا شود. علاوه بر روش‌های عملیاتی، آنچه مطهری به‌طور پراکنده و احیاناً در مقابل سؤالات مطرح کرده، قبول ابزارهایی است که می‌تواند در سیاست‌های پولی و اعتباری بانکداری اسلامی نقش مهمی داشته باشد. ابزارهایی که او تأیید کرده، جایزه، نرخ

تنزیل و سهم سود است. این ابزارها در حال حاضر نقش مهمی در عملیات بانکداری اسلامی ایفا می‌کنند (مطهری، ۱۳۷۰).

با توجه به کثرت تعداد متفکران و ابعاد مختلف فقهی مسئله بانکداری اسلامی، در این قسمت فقط به نظریات بهشتی و محمود هاشمی اشاره می‌کنیم:

در ابتدا نظریه بهشتی را مطرح می‌نماییم. او ابتدا مسئله بانک را از نظر ضرورت‌هایی که منجر به ایجاد آن شده بررسی کرده است: الف) نگهداری پول؛ ب) حمل و نقل پول و بخصوص اسکناس؛ ج) لزوم اعطای اعتبار. او برای اعطای اعتبار بانکی، دو حالت مطرح می‌کند: یکی ایجاد سرمایه کاذب برای اشخاص که از نظر او نوعی بیماری اجتماعی و اقتصادی به بار می‌آورد؛ دوم اعتباری که هدف آن به کاراندازی امور لازم جامعه است. درباره این ضرورت، تأکید بهشتی بر قرض الحسنه است و عامل مهمی که جذب منابع را مهیّا می‌سازد عدم تعلق زکات به پول‌هایی است که در گردش قرار می‌گیرد. زکات به عنوان مالیات اسلامی، عهده دار ایجاد جاذبه برای سرمایه‌گذاری اقتصادی است. بهشتی در مرحله بعد، با تکیه بر روایات، ابتدا بین تنزیل و ربا تفاوت قائل می‌شود و تنزیل را از نظر شرعی قبول می‌کند، ولی بر جداسازی تنزیل واقعی و تنزیل صوری تأکید می‌کند. بنابراین، می‌توان از تنزیل واقعی، بدون این که شخص به رباخواری محکوم شود، استفاده کرد. بهشتی یکی از متفکران متأخر اسلامی است که بیش‌تر در مسئله بانکداری و اقتصاد، به طور نظام‌مند، ارائه طریق می‌کند.

نظریه هاشمی شهروندی هم از نظریات متأخر در حوزه بانکداری اسلامی است. این نظریات علاوه بر بنیه اصولی آن، به علت همسویی با نظریات صدر، اهمیت ویژه‌ای دارد.

در اینجا به سه نظریه اساسی می‌پردازیم که بترتیب، تقاضاهای پولی، سازمان بانکی و معاملات مالی را مطرح می‌کند. الف) نظریه اشتقاقی تقاضای پول در اقتصاد اسلامی تقاضای پولی، نوعی تقاضای وابسته است. بنابراین، پول در عین حال که ممکن است کالا تلقی شود، از نظر تحلیل فلسفی، مستقلاً نمی‌تواند دارای درآمد باشد. بنابراین، بر خلاف بانکهای غیراسلامی که پول را از نظر حقوقی و اقتصادی و نیز از نظر تاریخی به عنوان کالا یا مال مطرح می‌کنند، در بانکداری اسلامی، اصالت کالایی پول، با توجه به حذف بهره و تحریم ربا در عملیات بانکی، از بین می‌رود. ب) اصالت واسطه‌گری در سازمان بانکی بانک، بین صاحبان پول و کسانی که از پول‌ها و سپرده‌ها استفاده می‌کنند، نقش واسطه را دارد، و بحث اساسی، همین واسطه بودن آن است بین صاحبان سپرده و افرادی که از این پول به عنوان م‌ضاربه، مشارکت، جعاله و سایر عقود مطرح در بانکداری اسلامی استفاده می‌کنند؛ این ویژگی مهمی است که باید در بانکداری اسلامی حفظ شود. ج) ضرورت مشارکت حقیقی طبق نظریه هاشمی، باید سعی شود تا منابع بانکی به طرف مشارکتهای حقیقی سوق یابد. طبق یکی از فتاوی ویژه امام خمینی، حیل‌های ربوی تحریم شده و بسیاری از فقهای اسلام نیز معاملات ربوی را که در واقع تغییر شکل است از قرض و بیع، تحریم کرده‌اند. بنابراین، در اقتصاد اسلامی نمی‌توان از پول به عنوان ابزار استفاده کرد، و پول از خود درآمدی نخواهد داشت (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۰).

در دوره معاصر، با توجه به ضرورت بانکداری و گسترش آن به شیوه جدید، متفکران اسلامی در سراسر جهان اسلام به دنبال راهی بوده‌اند که بدون برخورد با موانع شرعی، به نحوی، ضرورت‌های حاکم بر نظام اجتماعی را پاسخگو باشد. نظریات ارائه شده درباره بانکداری اسلامی را می‌توان در چهار دسته طبقه بندی کرد: اولین دیدگاه، نظریه مبتنی بر جبران هزینه‌های دفتری است. ساده‌ترین راه حل ضرورت‌های اعتباری که مانع شرعی نداشته باشد، اعطای وام و اعتبار

بدون دریافت هیچگونه پاداش مادی است. بسیاری از متفکران بانکداری اسلامی، این راه حل را تنها راه ممکن برای اسلامی کردن بانکها دانسته‌اند. این دسته از متفکران برای پول هیچگونه ارزش ذخیره‌ای قائل نیستند: پول تنها به عنوان وسیله مطالبه کالا و خدمات باید منظور شود و در واقع فی نفسه بی ارزش است. بر اساس همین تلقی، هر گونه پاداش متعلق به پس‌انداز نیز غیرقابل قبول است. تمام بانکهای فعلی، با دو تغییر می‌توانند در حکومت اسلامی فعالیت کنند: الف) به سپرده‌گذاران خود هیچ بهره‌ای نپردازند. ب) از مشتریان خود هیچگونه بهره‌ای دریافت نکنند و هزینه‌های اداری و جاری بانکی نیز باید به عهده دولت باشد. کسانی که در دنیای اسلام صرفاً به قرض الحسنه تکیه کرده‌اند کم نیستند ولی، به دلایل متعددی، این روش به تنهایی قابل اجرا نیست، مگر در موارد بسیار جزئی و اضطراری. دیدگاه بعدی، نظریه مبتنی بر تعادل منابع استقرایی می‌باشد. برخی دیگر از متفکران با نفی تحریم بهره بانکی، می‌کشند که مفهوم بهره را از ربا جدا سازند و به این ترتیب بین عرضه و تقاضای منابع قابل استقراض برای سرمایه‌گذاری به کمک نرخ بهره، همواره تعادل لازم را برقرار کنند. احتمالاً نخستین کسی که بهره را به عنوان عامل تنزیل و مشخصه ارزیابی طرح‌ها عنوان می‌کند، صابر الجنر است: بهره علاوه بر نقش ساده‌ای که به عنوان پاداش به وام‌دهنده دارد، در واقع، عامل مهمی برای ارزیابی طرحهای سرمایه‌گذاری است و به این ترتیب در تعیین ساختار عمومی سرمایه‌گذاری و تولید، سهم مهمی دارد. اناس زرقا نیز بر همین رای است. وی در سیاست مالی و تخصیص منابع در اسلام، استدلال می‌کند که تنزیل جریان وجوه نقدی قابل پیش‌بینی طرحها، باعث افزایش کارایی در سرمایه‌گذاری می‌شود؛ و این موضوع از نظر اسلامی کاملاً پذیرفته است. طبق این نظریه، نرخ سود یا کارمزد از قبل تعیین می‌شود و زمینه لازم برای ورود سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران را فراهم می‌کند. رویکرد بعدی، نظریه اشتراکی بانکداری اسلامی است. با توجه به تشابه بسیار زیادی که بین معاملات ربوی و معاملات مبتنی بر

بیع وجود دارد، بسیاری از متفکران بانکداری اسلامی در مقابله شدید با روش ارائه شده، با اتکا به معاملات مبتنی بر بیع، راه حل سومی را بر مبنای مشارکت سپرده گذاران و سرمایه گذاران در سود و زیان پیشنهاد کرده‌اند. یکی از متفکران بانکداری اسلامی حتی برخی از عقود کاربردی را حرام می‌شمارد. محمد نجات الله صدیقی می‌نویسد: من ترجیح می‌دهم که بیع مؤجل از فهرست روشهای بانکی تجویز شده حذف شود. حتی اگر با مجوز، آن را در شکل حقوقی، تأیید کنیم، باز قاعده‌ای حقوقی داریم که هر چه منجر به حرام شود خود حرام است. توصیه می‌شود که این قاعده در این مورد به کار گرفته شود تا بتوان بانکداری بدون بهره را از تحریف درونی نجات داد. برخی متفکران بانکداری اسلامی با محدود کردن عملیات مبتنی بر بیع، که معمولاً در نظام بانکی گرایش زیادی به آن وجود دارد، روش مشارکت در سود و زیان را ارائه کرده‌اند. ضیاءالدین احمد، در مقاله‌ای با تأیید نظر صدیقی، اظهار می‌کند: «عمده ترین امتیاز بانکداری اسلامی، در مقایسه با بانکداری مبتنی بر ربا، با توجه به اهداف اجتماعی - اقتصادی اسلامی، اساس قراردادن مشارکت در سود و زیان به جای نرخ ثابت هزینه سرمایه است. بنابراین بسیاری از اقتصاددانان مسلمان توجه خود را بیش تر به روشهای مشارکتی معطوف کرده‌اند. آخرین نظریه، نظریه عمومی حذف ربا است. نظریه عمومی حذف ربا با تأکید بر تمامی جایگزین‌های ممکن بر حسب نیاز اعتباری، در این نظریه، هر یک از نظریات مختلف بانکداری اسلامی، به مثابه زیرمجموعه‌ای در نظام عمومی حذف ربا، عمل می‌کنند. متفکران بانکداری اسلامی، اغلب درباره روشهای متعددی که می‌تواند جایگزین ربا شود، بحث کرده‌اند و صدر و مطهری و بسیاری دیگر از متفکران اقتصاد اسلامی همه جهات را سنجیده‌اند. این نظریه در ایران و پاکستان اجرا شده است (ضیاءالدین احمد، ۱۹۸۹).

۲-۱۱. پیشنهاد تحقیق

در این قسمت پژوهش‌های داخلی و خارجی در حوزه آینده‌پژوهی به تفکیک آورده شده است. فتحی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان آینده‌نگاری سرمایه‌گذاری در صنعت مسکن ایران با بکارگیری رویکرد سناریونویسی و ماتریس تأثیرات متقاطع، به شناسایی سناریوهای باورپذیر صنعت مسکن پرداختند. در این پژوهش با مطالعه ادبیات موضوع و مصاحبه با خبرگان صنعت مسکن، عوامل موثر بر متغیرهای تحقیق شناسایی شده و سپس با استفاده از رویکرد تحلیل تاثیر متقابل، داده‌ها وارد نرم افزار میک مک شده و چهار عامل کلیدی موثر بر آینده سرمایه‌گذاری و سودآوری مشخص گردید که عبارتند از تحریم‌های اقتصادی، میزان سرمایه‌گذاری دولت در بخش مسکن، رونق ور کود اقتصادی و میزان دسترسی به شبکه‌های زیرساختی که از میان چهل عامل موثر انتخاب گردیدند، در مرحله بعدی، برای تدوین سناریو، چهار عامل کلیدی موثر با تعیین حالت‌های عدم قطعیت در پرسشنامه توسط خبرگان وارد نرم‌افزار سناریو ویزارد گردیده و سازگارترین سناریوهای پیش روی آینده صنعت مسکن، مشخص گردید (فتحی، ملکی و رضوانی، ۱۳۹۶، ص ۱۱).

ملکی و فتحی در مقاله‌ای با عنوان آینده‌نگاری مدل‌های تصمیم کسب‌وکار با بکارگیری رویکرد سناریونویسی به ارائه سناریوهایی برای آینده مدل‌های تصمیم پرداختند. نویسندگان مقاله از طریق مصاحبه با خبرگان داخلی و خارجی تحقیق در عملیات و علم تصمیم، عدم قطعیت‌های تأثیرگذار در آینده مدل‌های تصمیم را شناسایی نموده و نهایتاً چهار سناریو منظومه شمسی، ساتراپ‌های رقیب، چشم اسفندیار و سیمرخ افسانه‌ای را ارائه دادند. البته آن‌ها نتیجه گرفتند که تصور یک آینده واحد برای این مدل‌ها در تمامی نقاط جهان تصوری نادرست است و بسته به شرایط متفاوت است (ملکی و فتحی، ۱۳۹۵، ص ۳۳).

در سال ۱۳۹۴، حسن‌نژاد و ملکی در مقاله‌ای با عنوان شناسایی سناریوهای باورپذیر صنعت نساجی، با در نظر گرفتن دو عدم قطعیت قدرت خرید مردم و سیاست آزادسازی تجاری، چهار

سناریوی نساجی خندان، امید به رشد، گورستان چند طبقه، و روزنه حیات را برای آینده صنعت نساجی در نظر گرفتند. روش‌شناسی محققین برای تدوین سناریوها، رویکرد عدم قطعیت بحرانی، و ابزار جمع‌آوری اطلاعات تحقیق، مصاحبه با خبرگان صنعت نساجی و پرسشنامه‌های عدم قطعیت بود (حسن‌نژاد و ملکی، ۱۳۹۴، ص ۵۳).

برادفیلدا و ال-سایدب^۱ (۲۰۰۹) در تحقیقی با عنوان «چهار سناریو برای آینده صنعت داروسازی» به بررسی چالش‌های پیش روی صنعت داروسازی پرداخته و در پایان به ارائه ۴ سناریو برای آینده صنعت داروسازی می‌پردازند. از منظر این صاحب‌نظران، شرکت‌های داروسازی با چندین چالش مرتبط با هم روبرو هستند که مهم‌ترین آنها کاهش بهره‌وری تحقیق و توسعه ناشی از خطوط تولید خالی برای جایگزینی محصولاتی است که تاریخ انقضای پتنت آن‌ها نزدیک است. آن‌ها بیان می‌کنند که یک عکس‌العمل رایج، ادغام و مالکیت رقبا و شرکت‌های بیوتکنولوژی است، اما این کار به جای حل مشکلات، چالش‌ها و مشکلات جدیدی ایجاد می‌کند. در حالی که بیوتکنولوژی وعده تغییر شکل صنعت داروسازی را می‌دهد، با چالش‌هایی نیز مواجه است: صنعت به عنوان یک کلیت، سودآور نیست و در ارتباط با پذیرش بازاری محصولاتش عدم اطمینان وجود دارد. این پژوهش مسائل فعلی هر دو صنعت را بررسی می‌کند و یک فرآیند سناریویی ناشی از توسعه مجموعه‌ای از سناریوهایی که چهار مسیر آینده احتمالی را که در طول آنها صنعت داروسازی ممکن است در ۱۵ سال آینده توسعه پیدا کند، توصیف می‌کند.

در سال ۲۰۱۵ مقاله‌ای با عنوان چالش‌ها و موقعیت‌های تاثیرگذار بر آینده منابع انسانی از استون و ددریک به طبع رسید که در آن چالش‌ها و موقعیت‌هایی که بر آینده منابع انسانی

^۱ Bradfield & El-Sayedb

تاثیر می‌گذارند شامل تحولات اقتصادی، جهانی سازی، تنوع داخلی کشورها و فناوری بررسی شد. آن‌ها همچنین مجموعه‌ای از مقالات مختلف را در این زمینه بررسی و نظرات مختلف را مقایسه کردند (Stone & Deadrick, ۲۰۱۵).

تریپل و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله خود به بررسی نقش دانشگاه‌های آینده در توسعه منطقه‌ای پرداختند و مدل‌های مفهومی و نهادهای سیاست‌گذاری در این خصوص در ۳ کشور انگلستان، سوئد و اتریش را معرفی نمودند. به زعم محققین، هدف از نگارش مقاله، ارائه یک چارچوب برای تحلیل دانشگاه‌ها و نقش آن‌ها در اقتصاد منطقه‌ای و توسعه اجتماعی است. مدل‌های تحقیق عبارت بود از: مدل دانشگاه کارآفرین، مدل دانشگاه سیستم نوآوری منطقه‌ای، مدل دانشگاه ۲ mode و مدل دانشگاه تعاملی.

محمی‌الدین عمر و احمد موسی در مقاله‌ای با عنوان مدیریت آب در مصر برای مقابله با مشکلات آینده در سال ۲۰۱۶ ارائه دادند. این مقاله با هدف بررسی سناریوهای مختلف در سال ۲۰۲۵ با استفاده از مدل ارزیابی و برنامه‌ریزی آب (WEAP) از طریق ابزارهای مختلف، مقدار مورد نیاز آب را اندازه‌گیری می‌کند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که در صورت اجرای سیاست‌های فعلی مقدار آب که برابر با ۱۳,۵ میلیارد متر مکعب در سال است، در سال ۲۰۲۵ به رقم ۲۶ متر مکعب در سال می‌رسد. برنامه‌های پیشنهادی عبارتند از کانال‌های آبیاری، زمان‌بندی آبیاری زمین، مدیریت علف‌های هرز آبی در آبراهه و کاشت نیشکر در اراضی کشاورزی قدیمی (Omar & Moussa, ۲۰۱۶).

جدول ۲-۳. پیشینه داخلی پژوهش های آینده پژوهی

پژوهشگران	عنوان پژوهش	تکنیک ها	دستاوردها
قندی و همکاران (۱۳۹۷)	تحلیلی بر وضعیت مصرف انرژی در چارچوب آینده پژوهی (مطالعه موردی شهر تبریز)	گروه متخصصان و روش دلفی و روش تحلیل اثرات متقابل	۱۶ عامل را به عنوان پیشران کلیدی انتخاب کردند و با تحلیل سناریو ویزارد ۵ سناریوی قوی و ۱۳ سناریو با سازگاری بالا گزارش کردند که بررسی‌ها نشان داد آینده مصرف انرژی با روند فعلی منجر به نامساعد شدن شرایط خواهد شد.
رهبر و همکاران (۱۳۹۷)	شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در مقیاس جهانی، زمینه تهیه سناریوهای ممکن و محتمل در سال‌های آینده برای بهای نفت خام تا افق ۱۴۱۰	روش دلفی	تدوین ۴ سناریوی نهنگ آبی، طوفان ال نینو، سرزمین الدورادو و افسانه سه برادر
تقوایی و حسینی خواه (۱۳۹۶)	آینده پژوهی و سناریو نگاری در توسعه و بهبود صنعت گردشگری شهر یاسوج	تحلیل اثرات متقاطع و CIB	۸ پیشران کلیدی از جمله: شرایط آب‌وهوایی و اقلیم، طرح جامع گردشگری، تأسیسات زیر بنایی، رسانه‌ها، خدمات رفاهی، آداب و رسوم، بخش خصوصی و امنیت را معرفی کردند.
زارع میرک آباد (۱۳۹۵)	ارائه روشی برای توسعه و رتبه‌بندی سناریو مبتنی بر دیدگاه بازیگران کلیدی (صنعت هوایی)	روش سناریو نگاری CBN و روش کیو برای ایجاد دیدگاه‌ها	مطابق نظر خبرگان عدم قطعیت‌ها شامل نحوه فعالیت صنعت هوایی، رویکرد اقتصادی صنعت هوایی و توجه به مسائل امنیتی انتخاب و بر اساس آن ۸ سناریو استخراج شد.

جدول ۲-۴. پیشینه خارجی تحقیقات حوزه آینده پژوهی

پژوهشگران	عنوان پژوهش	تکنیک ها	دستاوردها
نوا را فورد (۲۰۱۴)	خط‌مشی آینده‌نگاری برخط: گواهی به منظورتایید آن‌ها بر برنامه‌ریزی بر پایه سناریو و آینده‌نگاری استراتژیک	سناریو نگاری	افزایش مشارکت در هر دو بعد مقدار و تنوع، افزایش حجم و سرعت جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، افزایش شفافیت پیرامون انتخاب و تحلیل محرک و کاهش در هزینه کلی اجرای پروژه
هورنر ^۱ و همکاران (۲۰۱۷)	آینده‌نگاری انرژی: سناریوها و سیاست‌های انرژی پایدار در برزیل	روش متاسناریو	با استفاده از سه معیار: بهره‌وری انرژی، کاهش انرژی و بازدهی کربن برای برنامه‌ریزی هر دو مسیر، انرژی تاریخی برزیل و سناریوهای انرژی آینده که توسط آژانس‌های ملی و بین‌المللی ارائه می‌شود، طراحی شده است.
کوزمینو ^۲ و همکاران (۲۰۱۷)	چالش‌های انرژی جهانی و اقتصاد ملی: سناریوهای استرس برای روسیه	تحلیل روند	تجزیه و تحلیل روند بازار جهانی انرژی و ترکیبات مختلف عوامل مختلف اقتصادی، سیاسی، تکنولوژیکی و زیست محیطی اجازه می‌دهد تا ۴ سناریو استرس شامل: فروپاشی قیمت نفت، فراوانی گاز، کربنیزاسیون رادیکال و اقتصاد هیدروژنی که برای

^۱ Nathaniel Horner

^۲ Ilya Kuzninov

اقتصاد روسیه دردناک است شکل دهیم.			
--------------------------------------	--	--	--

در ادامه به پژوهش‌های بانکداری اسلامی پرداخته می‌شود.

یوسفی، صفوی میرمحله و اسکندرپور (۱۳۹۷) به طراحی الگویی برای کارایی بانکداری اسلامی با رویکرد تفسیری ساختاری پرداختند. هدف اصلی در این تحقیق، طراحی الگوی برای کارایی بانکداری اسلامی با رویکرد تفسیری ساختاری می باشد. تحقیق حاضر از نظر روش، توصیفی - پیمایشی و نوع تحقیق بر مبنای هدف، کاربردی می باشد. در این تحقیق که جامعه آماری آن مشتریان شعب بانک کشاورزی در سطح شهر اردبیل بوده، نمونه گیری با استفاده از شیوه تصادفی طبقه ای متناسب با حجم نمونه انجام شده است. ابزار پژوهش، پرسش نامه محقق ساخته بوده که روایی (صوری و محتوایی) آن بر اساس نظر تعدادی از کارشناسان بانکی شهر اردبیل تایید شد و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفا کرونباخ تایید گردید. یافته های پژوهش نشان می دهد که از نظر مشتریان، مهم ترین عامل در کارایی بانکداری اسلامی، بکارگیری تسهیلات پرداختی بیشتر در عقدهای مشارکتی بجای معاملاتی و مشارکت بیشتر بانک در امر سرمایه گذاری و تولید می باشد. با کمک مدل سازی ساختاری تفسیری و نظر خواهی از ده نفر خبره بانک کشاورزی استان اردبیل عوامل مربوط به عدم تمایل بانک ها به اجرای بانکداری اسلامی تجزیه و تحلیل و روابط بین متغیرها کشف شد. نتایج نشان داد که عامل اطلاعات و اعتماد کافی مردم به بانکداری اسلامی دارای نقش کلیدی بوده و در زمینه افزایش کارایی بانکداری اسلامی در اولویت قرار گیرد.

حسینی علائی و نیلچی (۱۳۹۷)، نقش بانکداری اسلامی را در اقتصاد مقاومتی بررسی کردند. در دهه اخیر توسعه صنعت بانکداری اسلامی در سطح بین المللی با رشد چشمگیری مواجه بوده است و انواع مختلفی از موسسات مالی اسلامی (شامل بانک های اسلامی در کشورهای

مختلف اسلامی و غیراسلامی) تشکیل و به فعالیت مشغولند. بانک‌های اسلامی در کشورهای گوناگون اسلامی توانسته اند در فضایی رقابتی، قابلیت‌های خود را در «واسطه‌گری مالی منطبق با شریعت» به منظور رفع نیازهای بانکی مشتریان مسلمان (و حتی مشتریان غیرمسلمان علاقه‌مند به بانکداری اسلامی) به خوبی نشان دهند. در این مطالعه تلاش می‌شود به بررسی تجارب و شیوه اجرای بانکداری اسلامی در نمونه‌ای از کشورهای پرداخته شود. نتیجه پژوهش‌گویای آن است که توسعه‌ی بانکداری اسلامی از کارایی حمایت می‌کند.

حکیمی‌پور (۱۳۹۷) به ارائه شاخص ترکیبی ارزیابی بانکداری اسلامی پرداخته است. بعد از انقلاب اسلامی تحقق بانکداری اسلامی در سیستم بانکی کشور یکی از موضوعات مهم در حوزه بانکی کشور بوده است. اهداف بانکداری اسلامی را می‌توان به دو بخش یکی رعایت موازین فقهی اسلام و دیگری دستیابی به اهداف نظام اقتصاد اسلامی تقسیم بندی کرد. هدف این تحقیق اولاً، طراحی شاخص‌های بانکداری اسلامی؛ ثانیاً، بررسی میزان تحقق آنها در نظام بانکی ایران است. این پژوهش که یک مطالعه کاربردی و پیمایشی است، به منظور ارائه چارچوبی برای وزن دهی و رتبه‌بندی مصادیق بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور انجام شده است و از طریق طراحی دو نوع پرسشنامه و استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی به دنبال پاسخ به میزان تحقق بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور بوده است. پرسشنامه اول که از نوع مقایسات زوجی است، جهت وزن دهی معیارهای بانکداری اسلامی، در بین نخبگان، پژوهشگران و فعالان عرصه بانکداری کشور توزیع شده است و پرسشنامه دوم نیز جهت بررسی عملکرد بانک‌های دولتی، نیمه دولتی و خصوصی از منظر شاخص‌های بانکداری اسلامی، در بین مدیران و کارکنان بانک‌هایی که به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی، انتخاب شده‌اند، توزیع شده است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که بانک‌های دولتی، نیمه دولتی و خصوصی به لحاظ اجرای شاخص‌های بانکداری اسلامی به ترتیب در رتبه اول تا سوم قرار

دارند. در مجموع بر اساس نتایج به دست آمده، عملکرد نظام بانکی کشور در اجرای بانکداری اسلامی چندان مناسب و قابل قبول نبوده که در این مقاله راهکارهایی برای بهبود آن نیز ارائه شده است.

مهدوی پارسا (۱۳۹۷)، اصول و چارچوب حاکمیت شرکتی را در بانکداری اسلامی در مقاله خود توضیح داده است. با گسترش ادبیات حاکمیت شرکتی در سطح جهان، بانک ها و نظام های بانکی اقدام به تدوین چارچوب های حاکمیت شرکتی جهت اداره و مدیریت و کنترل ریسک های خود کرده اند. مدیریت و اداره بانک های اسلامی نیز با عنایت به تفاوت های ماهوی خود نیازمند اصول، ابزارها و لوازم متفاوتی می باشد. از این رو بایستی چارچوب نوین و مجزایی برای حاکمیت شرکتی در نظام بانکداری اسلامی صورت پذیرد. در این مقاله با استفاده از روش تحلیلی چارچوب های ارائه شده برای حاکمیت شرکتی در نظام بانکی متعارف و اسلامی مورد تحلیل قرار گرفته و چارچوبی جدید برای حاکمیت شرکتی در نظام بانکداری اسلامی ایران ارائه می شود. چارچوب پیشنهادی مبتنی بر چهار اصل بنیادی عدالت، امانت، صداقت و رعایت (تطابق با اصول و مقررات شرع) می باشد. عمل به اصول چهارگانه مزبور در بانک ها باعث بهبود عملکرد آن ها و نزدیک تر شدن نظام بانکی به نظام بانکداری اسلامی به مفهوم واقعی آن می شود. از این رو، چارچوب پیشنهادی را می توان چارچوب حاکمیت شریعت در بانکداری اسلامی نامید.

عیوضلو و کریمی ریزی (۱۳۹۷)، اصول موضوعه و راهبردهای بانکداری اسلامی را در چارچوب نظام اقتصادی اسلام ارائه دادند. نظام پولی و بانکی اسلامی مشتمل بر بانک مرکزی، شبکه بانکی، نهادهای قانونی، نظارتی، کنترلی، تنظیم گری (رگولاتوری)، نظامات حسابداری و حسابرسی و مالیاتی و همچنین سازوکار تعیین قیمت و... می باشد که همه این مجموعه را باید در چارچوب نظام اقتصادی اسلام ارزیابی نمود. بدون توجه به کلیت نظام بانکداری اسلامی

اعمال تغییر در بخشی از ابعاد این نظام از جمله تغییر در روابط حقوقی، تغییری بنیادین در ساختار موجود نظام بانکی ایجاد نمی‌کند. آنچه به عنوان مزیت این تحقیق مطرح است نوع نگاه سیستمی به نظام بانکداری اسلامی است که آن را به عنوان یک زیر سیستم در ساختار اقتصاد اسلامی می‌بیند. این چارچوب بر اساس سه واژه و معیار قرآنی حق و عدل و قوام تو ضیح داده می‌شود. بر این اساس مقاله حاضر به اصول و راهبردهای بانکداری اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین کارکردهای اقتصاد اسلامی پرداخته است. برای دستیابی به جوهر نظام بانکداری اسلامی قبل از هر چیز تنظیم «نگرش» مهم است: نگرش بر اساس روش شناسی مبتنی بر رویکرد سیستمی و شناسایی ارکان تکوینی و تشریحی اقتصاد و بانکداری اسلامی است که در این تحقیق به آن اشاره شده است. در این تنظیم و معماری جدید از نظام بانکداری اسلامی، فقه الاقتصاد نقش ویژه‌ای خواهد داشت. بر این اساس ثبات پول، رابطه بخش پولی با بخش واقعی، تعادل های اقتصادی، قیمت گذاری و نظارت تخصصی موضوعات اساسی خواهد بود که بر اساس این نگرش، در نظام بانکی بررسی می‌شود و قراردادهای اسلامی در این بستر به اجرا در می‌آیند.

سید نورانی، خادم علیزاده، و رضوانی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان طراحی شاخص ترکیبی در بانکداری اسلامی در ایران، این موضوع را مورد بررسی قرار دادند. هدف این مقاله طراحی و معرفی شاخص ترکیبی جدیدی برای بانکداری اسلامی می‌باشد؛ هدفی که می‌تواند وضعیت بانکداری اسلامی را در نظام بانکی ایران به خوبی رصد نماید. برای این امر ابتدا شاخه های بانکداری اسلامی در دو گروه شاخه های شرعی و شاخه های اقتصادی با مطالعه منابع مربوطه، شناسایی و تعیین شد. در مرحله بعد، با بررسی های به عمل آمده در خصوص هر یک از شاخه های بانکداری اسلامی مجموعاً ۴۸ نماگر معرفی گردید. سپس با تکیه بر روش دلفی دومرحله ای نخبگان، وزن دهی ابعاد نماگر شناسایی شده که نتایج، گویای آن است که طبق نظر

خبرگان رشته، به ترتیب شاخه های حذف ربا با وزن ۰,۱۲۷، عدالت اقتصادی با وزن ۰,۱۱۵ و رعایت اخلاق اسلامی با وزن ۰,۱۰۸ از عدد واحد، از بیشترین اهمیت برخوردارند. سرانجام، هدف و نتیجه اصلی این پژوهش از طریق میانگین وزنی شاخه های بانکداری اسلامی طرحی از شاخص ترکیبی بانکداری اسلامی را به دست می دهد.

محمدپور، عبدلی و مهرآرا (۱۳۹۶)، موضوع اخلاق را در بانکداری اسلامی ارزیابی نمودند. اصول اخلاقی در اسلام مبتنی بر آموزه های دینی و ارزش های اسلامی می باشد. تبعیت از این اصول در بانکداری اسلامی می تواند الگوهای رفتاری را ارتقا داده و تعامل بانک ها با یکدیگر و یا با سازمان های دیگر، مشتریان و کارکنان را بهبود ببخشد. بانکداری اسلامی با معرفی محصولات و منابع جدید و هم چنین ایدئولوژی متفاوت چالش هایی را در محیط رقابتی بانکداری به وجود آورده است. بانکداری اسلامی در بازار بین المللی بانکداری نیز گسترش چشم گیری داشته است. این مقاله مسئله اطلاعات نامتقارن در بانکداری را از منظر اقتصاد اسلامی مورد بررسی قرار می دهد و رابطه بین متقاضیان تسهیلات و بانک را در قالب یک بازی پویای مبتنی بر اطلاعات ناقص مدل سازی می کند. مقاله حاضر با مطرح ساختن مخاطرات عمده در محصولات بانکداری اسلامی به اهمیت مقررات و کدهای اخلاقی اشاره می کند. به لحاظ شکل و ساختار متفاوت بانک ها و موسسات مالی و اعتباری در بانکداری اسلامی، لزوم توجه به مشکلات ناشی از کژگزینی و کژمنشی ضروری می نماید. پایداری افراد به اصول اخلاق اسلامی می تواند از آثار سوء کژگزینی و کژمنشی جلوگیری نماید.

قلیچ (۱۳۹۶)، جایگاه و ابزارهای حاکمیت شرکتی را در نظام بانکداری اسلامی توضیح و تبیین کرده است. گسترده شدن حجم فعالیت بانک ها و موسسات مالی، افزایش تعداد ذینفعان و همچنین گستردگی میزان اطلاعات نامتقارن، نشانگر لزوم برقراری حاکمیت شرکتی در نظام بانکی عصر حاضر می باشد. وظیفه حاکمیت شرکتی در نظام بانکداری در قبال ترتیب

سازوکاری که از کلیه حقوق ذینفعان این حوزه دفاع نماید بسیار سنگین است. در این میان بانکداری اسلامی ظرفیت بالایی در اجرای اصول حاکمیت شرکتی دارد. این نظام با دارا بودن محرک‌هایی همچون رقابت پذیری، قوانین و مقررات خاص در بانکداری اسلامی، الزام افراد به رعایت اخلاق اسلامی و شرایط اخلاق مدارانه محیط اجتماعی-سیاسی جامعه اسلامی می‌تواند بسترساز مناسبی برای تحقق حاکمیت شرکتی در نظام بانکی باشد. همچنین نظارت، مدیریت ریسک و اعمال شفافیت از جمله ابزارهای نظام بانکداری اسلامی در پیاده‌سازی حاکمیت شرکتی است که نقش‌ها و مسئولیت‌هایی خاص را برای بازیگران اصلی این حاکمیت از جمله هیئت مدیره، مدیریت ارشد، سهامداران و سپرده‌گذاران به وجود آورده تا بتوانند به تحقق هر چه بهتر این امر مهم در بدنه نظام بانکی یاری رسانند.

نوروزی، زینلی دستمال باف و حسینی (۱۳۹۴)، تأثیر بانکداری اسلامی را در کاهش بحران‌های اقتصادی ارزیابی نمودند. شواهد نشان می‌دهد که بحران‌های مالی متعدد و گاه شدیدی در نظام بانکداری متعارف رخ داده است. در نگاه اول ممکن است این تصور ایجاد شود که نظام بانکداری اسلامی راه حلی برای کاهش بحران‌های مالی ندارد و این نظام بیشتر با جامعه سنتی هم‌خوانی دارد اما در بعد نظری ویژگی‌های این نظام و نظریاتی که در ارتباط با نحوه عملکرد آن وجود دارد گواهی بر این مدعا هستند که تمایلات برای ایجاد بانکداری اسلامی بیش از پیش گسترش یافته است. از این رو در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای؛ ضمن ارائه علل وقوع بحران‌های مالی در سیستم مالی غربی، راه حل بانکداری اسلامی برای هر یک از دلایل ایجاد بحران بررسی شده و با ذکر دلایلی نشان داده شده است که بانکداری اسلامی در بعد نظری می‌تواند بحران‌های مالی را کاهش داده و می‌تواند راه حلی برای سیستم مالی جهانی باشد. ایران بعنوان یکی از کشورهای که تنها بانکداری اسلامی اجازه فعالیت دارد، تلاش گسترده‌ای در این زمینه انجام داده است. اما متأسفانه بانکداری اسلامی در ایران عملاً نتوانسته

نقش خود را به خوبی ایفا کند لذا در پایان مقاله راهکارهایی برای افزایش کارایی بانکداری اسلامی در ایران ارائه شده است.

اکبریان و جوکار (۱۳۹۳) به بررسی تاثیر بانکداری اسلامی روی رشد اقتصادی پرداختند. در جهان امروز بانکداری اسلامی توانسته است خود را به عنوان یک سیستم مالی مقتدر مطرح کند. اکنون در بسیاری از کشورها، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، نه تنها بانکداری و مالیه اسلامی در کنار نظام بانکی متداول در حال فعالیت است، بلکه در برخی موارد نیز پیشرو بوده است. در این مقاله به دنبال معرفی بانکداری اسلامی و بررسی تاثیر آن بر رشد و توسعه اقتصادی در حوزه مباحث نظری هستیم. پژوهش حاضر ابتدا به صورت اجمالی به بیان ویژگی های اصلی بانکداری اسلامی می پردازد و مزایای در اختیار داشتن این ویژگی ها و علاوه بر آن ابزارهای کلیدی بانکداری اسلامی را معرفی می کند. سپس در زمینه هایی نظیر کارایی، ثبات، خطرات اخلاقی و کاهش فقر بانک های اسلامی را با بانک های متعارف مقایسه می کنیم. نتایج پژوهش نشان می دهد که مطالعات قبلی از این فرایه که بانکداری اسلامی یک کانال اصلی برای رشد اقتصادی است حمایت می کنند. در وهله اول به نظر می رسد که مزایای حاصل از بانکداری اسلامی، رشد اقتصادی بیشتری را نسبت به بانکداری متعارف نوید می دهد؛ و از سوی دیگر، به طور کلی می توان گفت یک محیط اقتصادی اسلامی که به جای استفاده از بهره، به میزان مناسب از عقدهای مشارکتی و مبادله ای استفاده می کند، به علل گوناگون می تواند پیشرفت و توسعه اقتصادی بیشتری را در پی داشته باشد و با بحران های کم تر و کوتاه تری روبه رو شود. البته نمی توان با قاطعیت تمام، بانکداری اسلامی را در کلیه شرایط زمینه ساز توسعه قلمداد نمود. احتمالاً در مواردی که به آن ها در متن مقاله اشاره شده است التزام به بانکداری اسلامی می تواند موجب کندی حرکت توسعه گردد. یکی از پیامدهای این مطالعه

برای سیاست این است که بانکداری اسلامی به ثبات اقتصاد کلان، هم برای کشورهای توسعه یافته و هم برای کشورهای در حال توسعه کمک می کند.

سایه میری، داب و محمدی عسکراآبادی (۱۳۹۳) ثبات اقتصادی در بانکداری بدون ربا را تجزیه و تحلیل نمودند. رویکرد بین رشته ای و نظری-تجربی موجب گردیده که مطالعات در حوزه های مختلف رشته ی اقتصاد به ویژه اقتصاد پول و بانکداری اسلامی اهمیت زیادی پیدا کند. همچنین پیچیدگی و گستره موضوع، تحقیق در این زمینه را دشوار ساخته است. این تحقیق در پی شناخت کارآیی و ثبات اقتصادی در بانکداری اسلامی است. نتایج نشان داد که بانکداری اسلامی هرچند در حوزه عمل با مشکلاتی مواجه است ولی با در نظر گرفتن تاثیر منفی ربا در سیستم های بانکداری امروزی، اجرای شیوه صحیح و کارشناسی شده بانکداری اسلامی منجر به کارآیی نظام بانکی، رشد و توسعه ی اقتصادی کشور شده که در نهایت رفاه نسبی جامعه را به دنبال خواهد داشت. همچنین بانک ها در سیستم بانکداری بدون ربا ضمن رشد و شکوفایی اقتصادی، نقش موثری در کاهش نرخ بیکاری، کاهش تورم و کاهش نوسانات اقتصادی دارند، که همه نشان از ثبات و کارآیی برتر نظام بانکداری اسلامی در مقایسه با نظام بانکداری ربوی دارد.

کیائی، ابریشمی و سبحانی (۱۳۹۲)، عملکرد بهینه در بانکداری اسلامی را با بانکداری متعارف مقایسه نمودند. شد قابل ملاحظه صنعت بانکداری اسلامی در سال های اخیر موجب شده است تا مطالعات زیادی در مقایسه عملکرد نسبی بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف صورت پذیرد. این مقاله با استفاده از روش بهینه سازی پویای تصادفی، به عنوان یک رویکرد جدید، سعی دارد عملکرد بهینه بانکداری اسلامی را با بانکداری متعارف مورد مقایسه قرار دهد. بدین منظور، تغییرات اعطای تسهیلات، هم در بانکداری اسلامی و هم در بانکداری متعارف، به عنوان یک قید تصادفی که از فرایند پرش-انتشار تبعیت می کند در نظر گرفته شده است. همچنین، در

طراحی تابع هدف برای بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف سعی شده است تا تفاوت این دو سیستم لحاظ شود. حل مساله بهینه سازی، یک معادله دیفرانسیل تصادفی برای هر کدام از مدل های بانکداری اسلامی و متعارف به دست می دهد که شبیه سازی آن ها امکان مقایسه عملکرد بهینه این دو نظام را فراهم می کند. به منظور ایجاد شرایط برابر در شبیه سازی، پارامترهای معادلات دیفرانسیل تصادفی برای هر دو مدل یکسان در نظر گرفته شده است. براساس نتایج به دست آمده، عملکرد بهینه بانکداری اسلامی در اعطای تسهیلات و جذب سپرده در سطوح بالاتری نسبت به عملکرد بهینه بانکداری متعارف قرار می گیرد. تحلیل حساسیت نتایج نسبت به پارامترهای مدل نشان می دهد از میان پارامترهای مختلف بیشترین تاثیر به پارامتر نرخ سود تسهیلات مربوط می شود به نحوی که کاهش نرخ ارائه تسهیلات در هر کدام از سیستم های بانکداری، موجب برتری عملکرد بهینه آن سیستم در اعطای تسهیلات خواهد شد.

سیاه کارزاده و محمدی (۱۳۹۱)، نظام سنجش اعتبار در بانکداری اسلامی را مورد بحث و ارزیابی قرار دادند. یکی از راهکارهای موثر در زمینه ارتقای بهره وری نظام اقتصادی، راهکار سنجش اعتبار در صنعت بانکداری است که با ارائه خدمات خویش موجب توزیع عادلانه سرمایه در سطح جامعه می شود؛ سرعت و کارایی در انتقال وجوه از واحدهای مازاد اقتصادی به متقاضیان وجوه را بالا می برد، شفافیت و اطمینان عمومی را افزایش می دهد و در نهایت، با کاهش وقوع جرائم مالی و بهبود نظام اقتصادی منجر به ارتقای امنیت، آرامش و رفاه عمومی جامعه می شود. این موضوع در چارچوب بانکداری اسلامی به دلیل ماهیت متفاوت و نوع عملیات منحصر به فرد آن از اهمیت دوچندانی برخوردار می شود. این تحقیق بر آن است تا بررسی پدیده اعتبارسنجی در بانکداری اسلامی به ویژه، مدل بانکداری بدون ربای ایران، بر اساس آموزه های اسلامی ضرورت سنجش اعتبار از ابعاد دیگری اثبات نماید. در این تحقیق با

استفاده از روش تحقیق تحلیلی- استنباطی دلایل ضرورت سنجش اعتبار در بانکداری اسلامی بررسی می شود و ضرورت سنجش اعتبار از منظر بانکداری اسلامی را در دو سطح خرد و کلان اثبات می گردد. در سطح خرد ایفای نقش و کالتی بانک ها در قبال سپرده گذاران و اجرای عقود اسلامی در قراردادهای بانکی بر اساس مختصات واقعی آن ها و در سطح کلان لزوم استقرار عدالت اقتصادی و جلوگیری از بحران آفرینی به بهانه کسب سود و منفعت بیشتر از دلایل اهمیت سنجش اعتبار در بانکداری اسلامی است.

فصل سوم

روش‌شناسی پژوهش

۱-۳. مقدمه

پژوهش در لغت به مفهوم به کنه مطلب رسیدن و واقع چیزی را به دست آوردن معنا شده است. (دهخدا، ۱۳۷۳) به گونه دقیق تر پژوهش عبارتست از فعالیتی که در برگیرنده یک ایده، یک پژوهشگر، یک روش و یک محیط است. (نمازی، ۱۳۸۲) انجام هر تحقیق، مستلزم طی فرآیندهای خاص و تمرکز بر عناصری مشخص است. در هر پژوهش توجه به چهار عنصر اصلی؛ «نوع پژوهش»، «استراتژی پژوهش»، «روش گردآوری اطلاعات» و «روش تحلیل یافته‌ها» ضروری است.

پژوهش های علمی را می توان به دو گروه کلی پژوهش های کمی و کیفی تقسیم نمود. پژوهش های کمی که از روش علمی ساخت و اثبات تجربی استفاده می کنند و بر اساس فر ضیه ها و طرح های پژوهش از قبل تعیین شده، انجام می شوند، معیارهای اندازه گیری داده ها کمی است و برای استخراج نتایج از فنون آماری استفاده می شود. در حالی که پژوهش های کیفی شامل روش هایی می شود که بر مطالعه پدیده ها در شکل طبیعی خودشان به کار گرفته می شوند و پژوهشگر هیچ فر ضیه ای از قبل تعیین شده ای در مورد موضوع مورد مطالعه در دست ندارد. در این گونه پژوهش ها هدف پژوهشگر بررسی کیفیت پدیده مورد مطالعه، در مقابل کمیت آن است. (نمازی، ۱۳۸۲)

پژوهشگران بسیاری به تحقیق درباره "آینده" پرداخته اند. بسیاری از آنان تصویری از آینده و یا اتفاقات آن را ترسیم نموده اند. مثلاً کارگزاران بورس با تمرکز و توجه به مسائل و حوادث و

رویدادها به تصویری از آینده دست می‌یابند تا بر اساس آن، به خرید یا فروش سهام بپردازند. به عبارت دیگر میزان سود یا ضرر این افراد بر اساس انطباق تصویر فرضی آنان با آینده واقعی است. چنانچه فردی بتواند تصویر درستی از آینده داشته باشد مسلماً می‌تواند تصمیم‌های بهتری بگیرد و به منفعت و سود بالاتری برسد. ولی بر عکس، آن‌هایی که تصویر درستی از آینده ندارند، تصمیم‌هایشان ناگزیر آنان را متضرر می‌سازد.

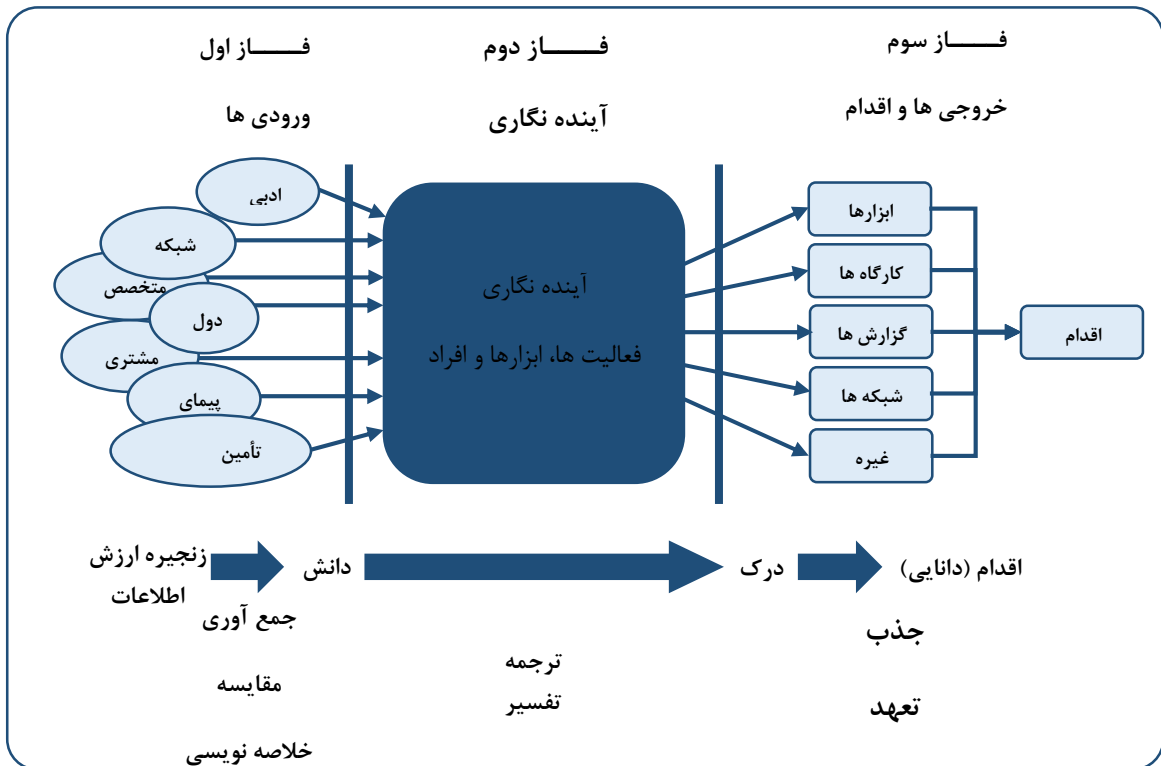
در این فصل ابتدا چارچوب اجرای پژوهش در قالب چهارچوب آینده‌پژوهی هورتن معرفی خواهد شد. سپس روش پژوهشی به کاربرده شده که همان آینده‌پژوهی باشد، بیان می‌شود. شیوه و ابزار گردآوری اطلاعات در ادامه تشریح می‌شود. با تعیین جامعه آماری، با روش نمونه‌گیری و تعیین حجم نمونه در پژوهش‌های کیفی فصل امتداد پیدا می‌کند. بعد از آن روایی و پایایی داده‌ها در پژوهش‌های کیفی که از چالش برانگیزترین مسائل است، بیان می‌شود. در پایان نیز روش تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده ارائه می‌شود.

۳-۲. روش تحقیق

تحقیق حاضر از منظر فلسفه، تفسیری؛ از بعد روش‌شناسی، چندگانه؛ از منظر جهت‌گیری، کاربردی؛ از منظر شیوه گردآوری اطلاعات، پژوهشی پیمایشی؛ از بعد استراتژی پژوهش، استقرایی؛ و از منظر هدف اکتشافی است و از روش‌های کیفی استفاده می‌شود. از منظر روش‌شناسی از چند تکنیک استفاده شده که به صورت متوالی بکار گرفته شده‌اند.

۳-۳. چارچوب مورد استفاده پژوهش

در این پژوهش، چارچوب آینده‌نگاری هورتن مورد استفاده قرار گرفته است.

شکل ۳-۱. چارچوب آینده‌نگاری هورتن (Horton, ۱۹۹۹)

برای آینده‌پژوهی بانكدارى اسلامى در ايران در پژوهش پيش‌رو از چهارچوب آينده‌نگارى هورتن بهره گرفته شده است. اين چهارچوب شامل سه فاز با ترتيب زمانى است كه در شكل ۱-۳ نمايش داده شده است.

۳-۴. مراحل عملياتى پياده‌سازى برنامه آينده‌پژوهى

اجراى فعاليت آينده‌نگارى را مى‌توان به سه مرحله تقسيم كرد. در هريك از مراحل، بخشى از فرآيند انجام مى‌پذيرد. اين مدل در فعاليت بسيارى از كشورها مورد استفاده قرار گرفته است. اين سه مرحله عبارتند از:

۱) **مرحله پيش آينده‌نگارى**^۱: در اين مرحله، فعاليت‌هاى آماده‌سازى براى اجراى آينده‌نگارى اصلى انجام مى‌شود. غالباً فعاليت‌هاى نظير تعيين اهداف، توسعه مفاهيم آينده‌نگارى در ميان مشاركت‌كنندگان، تهيه منابع و مواد لازم، انتخاب روش‌هاى آينده‌نگارى، تعيين قلمرو و... را در بر مى‌گيرد.

مرحله اصلى آينده‌نگارى^۲: در اين مرحله، روش اصلى آينده‌نگارى (كه در اين پژوهش رويكرد عدم قطعيت بحراني مى‌باشد) پياده مى‌شود. شيوه انجام اين مرحله بر اساس نوع روش‌ها و ابزارهاى آينده‌نگارى انتخاب شده متفاوت است.

مرحله پس آينده‌نگارى^۳: در اين مرحله، فعاليت‌هاى مربوط به ارزيابى فرآيند، انتشار نتايج، اشاعه نتايج در بين سياست‌گذاران و يا حتى پياده‌سازى نتايج انجام مى‌پذيرد. (جمالى چافى،

(۱۳۸۸)

-
۱. Pre-Foresight
 ۲. Main-foresight (Foresight Phase)
 ۳. Post-Foresight

پیش‌ران‌های آینده‌نگاری^۱: در بسیاری از منابع گرایش به استفاده از آینده‌نگاری را حاصل ۴ محرک اصلی دانسته‌اند: افزایش رقابت^۲، افزایش محدودیت‌ها^۳ بر هزینه بخش عمومی، افزایش پیچیدگی^۴ و افزایش اهمیت توانش^۵ علم و فناوری (دانش نامه آینده پژوهی) جلد اول، الف-ح، (۱۳۸۹)

۳-۵. رویه اجرای پژوهش

مراحل تحقیق حاضر عبارتند از:

۱- شناسایی پیش‌ران‌های کلیدی تأثیرگذار روی آینده بانكداری اسلامی با استفاده از مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان؛

۲- انتخاب پیش‌ران‌های نهایی تحقیق با بکارگیری تکنیک ایداس و دیمتل؛

۳- تدوین سناریوهای باورپذیر بانكداری اسلامی با استفاده از روش‌شناسی سیستم‌های نرم؛

۴- انتخاب سناریوی محتمل با تکنیک ایداس.

برای رتبه‌بندی عوامل کلیدی و رتبه‌بندی سناریوها از تکنیک ایداس استفاده خواهد شد.

تکنیک ایداس یا ارزیابی بر مبنای فاصله از راه‌حل میانگین^۶ یک تکنیک تصمیم‌گیری

چندشاخصه جبرانی است که مبنای تصمیم‌گیری در آن، فاصله از راه‌حل متوسط یا میانگین

است. در این روش هر چه یک گزینه در شاخص‌های بیش‌تری از میانگین خود بالاتر باشد گزینه

بهتری است. مراحل این روش عبارت است از (Keshavarz Ghorabi & Zavadaskas, ۲۰۱۶):

۲) تشکیل ماتریس تصمیم؛

۱. Foresight Drivers
۲. Competition
۳. Constraints
۴. Complexity
۵. Competency
- ^۶ Evaluation based on Distance from Average Solution

بدست آوردن میانگین تمامی شاخص‌ها (AV)؛

محاسبه ماتریس‌های فاصله مثبت از میانگین (PDA) و فاصله منفی از میانگین (NDA): اگر

جنس و ماهیت شاخص‌ها مثبت باشد این مسافت‌ها به صورت زیر بدست می‌آیند:

$$PDA_{ij} = \max(0, (X_{ij} - AV_j)) / AV_j$$

$$NDA_{ij} = \max(0, (AV_j - X_{ij})) / AV_j$$

در صورتی که شاخص‌ها منفی باشد:

$$PDA_{ij} = \max(0, (AV_j - X_{ij})) / AV_j$$

$$NDA_{ij} = \max(0, (X_{ij} - AV_j)) / AV_j$$

تعیین مجموع وزنی برای PDA و NDA برای تمام گزینه‌ها؛

$$SP_i = \sum w_j PDA_{ij}$$

$$SN_i = \sum w_j NDA_{ij}$$

نرمال کردن مقادیر SP و SN برای تمامی گزینه‌ها؛

$$NSP_i = SP_i / \max_i(SP_i)$$

$$NSN_i = 1 - SN_i / \max_i(SN_i)$$

محاسبه نمره و امتیاز ارزیابی برای تمام گزینه‌ها؛

$$AS_i = 1/2(NSP_i + NSN_i),$$

هر چه امتیاز گزینه بیشتر باشد آن گزینه مطلوب‌تر است.

از دیمتل همراه با ایداس برای رتبه‌بندی عوامل کلیدی استفاده می‌شود. دیمتل تکنیکی است

که جهت و شدت روابط مستقیم و غیر مستقیم میان عناصر موجود در یک سیستم پیچیده را

بوسیله محاسبات ماتریسی و تئوری‌های مرتبط ریاضی شناسایی می‌کند. این روش که بر اساس

تئوری گراف‌ها می‌باشد، ما را قادر می‌سازد مسائل را بصورت بصری برنامه‌ریزی و حل نمائیم. به

این صورت که برای فهم بهتر روابط علی و ترسیم شبکه ارتباطات، معیارها را در گروه‌های علت و معلول قرار داده و ارتباطات میان آن‌ها را به یک مدل ساختاری بصری تبدیل می‌کند. بطور کلی، نمودارهای جهت دار (دیگراف‌ها)^۱ به دلیل اینکه جهت ارتباطات و تاثیرات اجزای یک سیستم را نشان می‌دهند، مفیدتر از نمودارهای بدون جهت (گراف‌ها) هستند. تکنیک دیمتل عناصر موجود در یک سیستم را بر اساس دیگراف‌ها به دو گروه علت و معلول تقسیم کرده و روابط میان آن‌ها را در قالب یک مدل بصری ارائه می‌دهد. (Sumrit & Anuntavoranich, ۲۰۱۳).

روش‌شناسی سیستم‌های نرم دارای هفت مرحله است. بعضی از این مراحل دنیای واقعی را نشان می‌دهند و برخی از آن‌ها دنیای مفهومی را نشان می‌دهند. روش‌شناسی سیستم‌های نرم یک سیستم یادگیری چرخه‌ای است که از مدل‌های فعالیت انسانی برای کشف بازیگران در وضعیت دنیای واقعی، ادراکات آن‌ها از این وضعیت و آمادگی آن‌ها برای تصمیم‌گیری در مورد فعالیت‌های هدفمند استفاده می‌کند که تصورات، قضاوت‌ها و ارزش‌های مختلف بازیگر را بررسی می‌کند (Checkland, ۲۰۰۰). برای تدوین سناریو معمولاً از ابزار CATOWE و PQR استفاده می‌شود.

به این ترتیب روش‌شناسی سیستم‌های نرم از طریق مراحل زیر اجرا می‌شود:

مرحله ۱: وضعیت مشکل را ارزیابی کنید.

مرحله ۲: وضعیت مشکل را بنویسید.

مرحله ۳: تعاریف ریشه را تعریف کنید.

مرحله ۴: ساخت مدل‌های مفهومی

مرحله ۵: مقایسه مدل با دنیای واقعی.

مرحله ۶: تغییرات ممکن را تعریف کنید.

^۱ Digraph

مرحله ۷: اقدامات لازم را انجام دهید (Zeleznik et al, ۲۰۱۷).

مرحله اول و دوم: تعریف موقعیت

گام اول تا اندازه زیادی در جهان واقعی، به شناسایی، کشف و تعریف موقعیت می‌پردازد. از آنجا که هدف اصلی از ایجاد روش‌شناسی سیستم‌های نرم حل مسئله بوده است، پیتز چکلند از چیزی به نام موقعیت مسئله سخن می‌گوید. با این حال، این موقعیت ممکن است هر موقعیتی باشد و نوعی معما را ظاهر کند. ابتدا باید در مورد آنچه در عمل در حال شناسایی و کشف آن هستیم تصمیم‌گیری شود. در این مرحله مسئله تعریف نمی‌شود بلکه صرفاً موقعیت موردنظر شناسایی می‌شود. در حقیقت چکلند معتقد است که تعریف زود هنگام مسئله یک اشتباه کلیدی است.

گام دوم، مسئله را به نحوی بیان می‌کند. چکلند این بیانگری را به دو دلیل یک تصاویر گویا (غنی)^۱ می‌نامد. اولاً، موقعیت باید با بیشترین غنا و جزئیات ممکن بیان شود. ثانیاً، تقریباً همه بر این باورند که بهترین شیوه انجام این کار در قالب یک تصویر می‌باشد. تصاویر گویا، بازنمایی‌های متنی مانند کاریکاتور افراد درگیر، مسائل، مشکلات، فرآیندها و ارتباطات بین عناصر یک موقعیت است که به درک بهتر مسئله کمک می‌کند. تصاویر گویا ماهیت شرایط را شناسایی و زمینه‌های مرتبط را تعیین می‌کنند و در نهایت از ایجاد درک و تصور مشترکی که با توجه به دیدگاه‌های مختلف موجود، اطمینان حاصل می‌کنند. چکلند بیان می‌کند که یک تصویر گویا باید شامل ساختار، فرآیندها، افراد، موضوع بیان شده توسط افراد و تضاد و ناسازگاری بین افراد باشد. ترسیم تصاویر غنی بایستی به گونه‌ای باشد که علاوه بر نقش‌آفرینان مسئله و روابط میان آن‌ها، ساختار سیستم مورد بررسی را نیز به خوبی منعکس کند زیرا تصاویر غنی ارائه شده در بسیاری از تحقیقات تنها به ارائه روابط کلی مسئله پرداختند (Torlak &

^۱ . Rich Picture

(Muceldili, ۲۰۱۴). در رسم تصویر غنی از یک سیستم می‌خواهیم تمام بازیگران اصلی و روابط آن‌ها را باهم به کمک علائم گرافیکی و توضیحات لازم نشان دهیم. در رسم چنین تصویری- همان‌گونه که چکلند و محققان بعد از او عمل کردند- با محدودیت‌های زیادی روبه‌رو نیستیم. می‌توانیم از علائم گرافیکی مختلف بهره ببریم و با ارائه توضیحات ضروری در بخش‌های مختلف تصویر مخاطب را در درک بهتر یاری کنیم (Bell & Morse, ۲۰۱۳). یک کاربر ماهر روش‌شناسی سیستم‌های نرم به‌طور مداوم جنبه‌های مختلف موقعیت را در تصاویر وارد می‌کند. با توجه به گسترش فزاینده پیچیدگی فرآیندهای مرتبط با فعالیت‌های انسانی به دلیل چندگانه شدن روابط متقابل، تصاویر غنی در روش‌شناسی سیستم‌های نرم توسعه یافته است. نمایش ترسیمی پیچیدگی‌ها، به کاربران روش‌شناسی سیستم‌های نرم کمک می‌کند تا آن‌ها را بهتر درک کرده و تحلیل کنند؛ زیرا با کمک تصاویر می‌توان پیچیدگی‌ها را از سطح بالاتری نگریست.

مرحله سوم: تعریف بنیادین و ریشه‌ای از سیستم

گام سوم از جهان واقعی فاصله گرفته و به جهان تفکر سیستمی وارد می‌شود. چکلند این گام را تعریف ریشه‌ای^۱ می‌نامد زیرا ریشه‌ای است که چیزهای دیگر از دل آن می‌رویند. این موضوع ممکن است چالش برانگیزترین بخش باشد.

چکلند برای روشن کردن قابلیت‌ها و ویژگی‌های اصلی سیستم، تعریف‌های ریشه‌ای را ارائه می‌دهد. با به کارگیری آن‌ها می‌توانیم با نحوه عملکرد سیستم و چگونگی طراحی آن آشنا شویم. این تعاریف ابزارهایی هستند که با استفاده از آن‌ها می‌توانیم وضعیت فعلی پدیده‌ها را بررسی کنیم. این بررسی‌ها به هیچ فرض جانب‌دارانه‌ای نیاز ندارند. آن‌ها ابزارهایی برای تفکر هستند. در تجارب ابتدایی، تعاریف بنیادین که با عنوان سیستم‌های مرتبط نام‌گذاری می‌شوند، به جای آن که به صورت علت و معلولی نوشته شوند، حالتی عام داشت و عصاره اصلی و هدف

^۱ . Root Definition

سؤال سیستم را بیان می‌کرد. بعدها با بررسی بسیار و مقایسه تعاریف بنیادین (Smyth & Checkland, ۱۹۷۶) قواعدی برای فرموله کردن تعاریف بنیادین استخراج شد. بر اساس این قواعد، تعاریف بنیادین با توجه آگاهانه به عناصر خاصی که در قالب سرواژه‌های CATWOE تعریف می‌شود، ساخته می‌شوند. اغلب مردم به تبعیت از چکلند از حروف مخفف CATWOE برای نمایش تعاریف ریشه‌ای استفاده می‌کنند گرچه عده‌ای هم هستند که ترجیح می‌دهند از حروف مخفف VOCATE استفاده کنند (که در آن V جایگزین W شده است). ایده اصلی تعاریف ریشه‌ای ساده است، هدف آن ارائه توصیف فشرده از سیستم فعالیت انسانی است که شامل دیدگاهی مشخص است. مفهوم دیدگاه (که در آن CATWOE با W و در VOCATE با V نشان داده می‌شود)، بسیار مهم است؛ زیرا افراد مختلف ممکن است به صورت کاملاً مشروعی دارای دیدگاه‌های متفاوتی باشند. مفهوم دیدگاه برای تعاریف ریشه‌ای در روش‌شناسی سیستم‌های نرم بسیار حیاتی است (محقر و ملکی، ۱۳۹۵). فرمول‌بندی تعاریف بنیادین به همراه یک مثال در جدول ۳-۱ ارائه شده است.

جدول **Error! No text of specified style in document.** ۱- فرمول‌بندی تعاریف

بنیادین (روزنهد و مینگرز، ۱۳۹۲)

فرموله کردن تعاریف کلیدی (سرواژه‌های CATWOE)			
C	Customers	چه کسانی از فعالیت هدفمند سود/زیان می‌برند؟	مشتری
A	Actors	چه کسانی فعالیت را انجام خواهند داد؟	بازیگران
T	Transformation Process	چه چیزی فعالیت هدفمند را به صورت زیر تعریف می‌کند؟ ورودی → → خروجی	فرآیند تبدیل
W	Weltanschauung	چه نگرشی نسبت به جهان این تعریف را معنادار می‌کند؟	جهان‌بینی
O	Owner	چه کسی می‌تواند این فعالیت را متوقف کند؟	مالک

<i>E</i>	<i>Environmental Factors</i>	چه محدودیت‌هایی به صورت پیش فرض در محیط این سیستم قرار دارد؟	عوامل محیطی
<p>مثال: یک سیستم تخصصی در یک شرکت تولیدی که با توجه به پیش بینی بازار و دسترسی به مواد اولیه برنامه‌های تولیدی برای دوره‌های معین را طرح‌ریزی می‌کند.</p>			
<i>C</i>	افراد بخش تولید		مشتری
<i>A</i>	برنامه‌ریزی‌های حرفه‌ای		بازیگران
<i>T</i>	نیاز برای برنامه تولید ← نیاز برآورده شده؛ یا؛ اطلاعات ← برنامه		فرآیند تبدیل
<i>W</i>	برنامه‌ریزی عقلانی تولید مطلوب است و یک امکان به شمار می‌رود. درجه‌ای از ثبات باید وجود داشته باشد تا برنامه‌ریزی عقلانی ممکن باشد.		جهان بینی
<i>O</i>	شرکت		مالک
<i>E</i>	نقش‌های صف و ستاد، دسترسی به اطلاعات		عوامل محیطی

استفاده از واژه مشتری، توجه تحلیل گر را به جنبه‌های مثبت T جلب نموده و منجر به نادیده گرفته شدن آثار منفی T می‌شود زیرا در تعریف روش‌شناسی سیستم‌های نرم ذینفعان و قربانیان خروجی‌های سیستم مدنظر هستند (Bergvall-Kareborn et al, ۲۰۰۴). در فرآیند ساخت CATWOE مهم این است که همه چیز بر مبنای تبدیل (T) ساخته شود. یک راه برای حصول اطمینان از این امر این است که CATWOE به ترتیب فرآیند تبدیل، جهان‌بینی، مشتری، کنش‌گران، مالکان و محیط اجرا شود. پس از استخراج نگرش‌های مختلفی که در مورد مسئله وجود دارد به استخراج تعاریف ریشه‌ای می‌پردازیم. تعریف ریشه‌ای براساس یافته‌های مراحل ۱ و ۲ به کار می‌رود. تعریف ریشه‌ای باید تمام مشخصات ضروری یک سیستم

را مطابق مسئله تبیین شده در برگرد و برای تعیین خصوصیات سیستم ضروری است تا CATWOE پیاده سازی شود (Hanafizadeh & Aliehyaei, ۲۰۱۱). تکرار بین تعریف ریشه‌ای CATWOE مهم است ولی اینکه از کجا شروع کنید اهمیت ندارد. بعضی‌ها با CATWOE شروع می‌کنند و بعد تعریف ریشه‌ای را می‌سازند، ولی بهتر است تعریف ریشه‌ای از موقعیت مشتق شود، نه به وسیله عناصر CATWOE؛ زیرا تعریف غنی‌تری به دست می‌آید (Wilson, ۱۹۹۸).

فرمول PQR: تعیین عناصر CATWOE کمک مهمی برای ارائه تعریف ریشه‌ای است. ولی قبل از آن از فرمول PQR استفاده می‌شود، زیرا این فرمول قالب مناسبی را برای رسیدن به یک تعریف ریشه‌ای مناسب ارائه می‌کند به عبارت دیگر فرمول PQR این امکان را فراهم می‌کند که تعریف ریشه‌ای به صورت یک جمله توصیفی (بیانیه) نوشته شود و جهت غنی کردن تعریف ریشه‌ای بسیار مؤثر می‌باشد که عملکرد آن در روش‌شناسی سیستم‌های نرم به این صورت است:

اجرای P از طریق Q جهت کمک برای نیل به R . در واقع PQR برای پاسخگویی به چه؟ چگونه؟ و چرا؟ است (Checkland & Poulter, ۲۰۰۶). پیش از اینکه برای تعیین عناصر CATWOE از تعاریف ریشه‌ای استفاده شود، از فرمول PQR کمک گرفته می‌شود تا هدف از تعاریف ریشه‌ای بهتر درک شود.

P عبارت است از آن چیزی که می‌خواهیم انجام دهیم (*What*).

Q چگونگی رسیدن به P را در این شرایط معلوم می‌کند (*How*).

R چیزی که در نهایت خواستار به دست آوردن آن هستیم (*Why*).

تعریف ریشه‌ای را می‌توان به این صورت نوشت: یک سیستم برای انجام P توسط Q به منظور R (Wang et al, ۲۰۱۵).

معیارهای سه‌گانه E : در امتداد راهبردی که $CATWOE$ را فراهم می‌آورد، سه معیار " E " را باید همیشه مدنظر قرار داد. سه معیار E_1 و E_2 و E_3 می‌تواند باعث شناخت بهتر فرایند پردازش شود:

E_1 معیار کارآمدی، کفایت، مؤثر بودن، ثمربخشی سیستم: این معیار کنترل می‌کند که آیا فرایند T درست کار می‌کند یعنی معیاری که بیان می‌کند آیا تبدیل T به معنای تولید خروجی مورد انتظار، عمل می‌کند یا خیر؟ به عبارت دیگر این معیار به بررسی پیامدهای سیستم می‌پردازد.

E_2 معیار کارا بودن سیستم: معیاری که بیان می‌کند آیا تبدیل T تو سط حداقل استفاده از منابع به دست می‌آید یا خیر؟ به عبارت دیگر، این معیار به بررسی خروجی‌های سیستم می‌پردازد.

E_3 معیار اثربخشی سیستم: معیاری که بیان می‌کند آیا تبدیل T به دستیابی برخی از اهداف سطح بالا یا بلندمدت کمک می‌کند یا خیر؟ به عبارت دیگر، این معیار به بررسی تأثیرات سیستم می‌پردازد (آذر و همکاران، ۱۳۹۶).

مرحله چهارم: ساخت مدل مفهومی

چک‌کردن توصیه می‌کند که بهتر است برای ساخت مدل اولیه زمان زیادی صرف نشود. او معتقد است بهتر است برای اجرای گام مقایسه، انجام گفتگو، کسب شناخت و تغییر مدل وقت بیشتری تا مدل‌سازی اولیه و مقدماتی صرف شود. از نظر چکلند فرآیند روش‌شناسی سیستم‌های نرم بیشتر به چرخه‌های گفتگو، بحث و یادگیری می‌پردازد تا دستیابی به یک‌راه حل آرمانی در همان ابتدای کار. با این حال نباید دقت را فدای سرعت کرد. چکلند توصیه می‌کند که مدل به‌دقت مورد بازرسی و بازبینی قرار بگیرد به نحوی که دقت کل تحقیق را افزایش بدهد.

اجرای CATWOE ها و مدل‌های متفاوت متعدد به شناسایی مضامین تکرار شونده‌ای که ممکن است ظهور یابند و تضادهایی که ممکن است بین مدل‌ها وجود داشته باشد کمک می‌کند. مدل‌ها را می‌توان برای هر یک از منظرها ساخت و فعالیت‌های شناسایی شده در مدل‌ها را می‌توان با یکدیگر مقایسه کرده و تفاوت‌های آن‌ها را شناسایی کرد. اجباری به ایجاد چندین مدل نیست اما با این کار روش‌شناسی سیستم‌های نرم به ماهیت واقعی خودش نزدیک می‌شود. علی‌رغم اینکه در حالت آرمانی بهتر است مدل‌ها به‌طور جمعی و با همکاری انواع ذینفعان ساخته شوند اما در مواقعی هم وقتی مدل‌ساز خودش مدل را می‌سازد نتیجه مفیدتری حاصل می‌شود (ویلیامز و هاملبرونر، ۱۳۹۳).

روش‌های گوناگونی برای ترسیم مدل مفهومی وجود دارد که چک‌لند در این مورد فرآیند زیر را توصیه می‌کند (Checkland, ۱۹۹۳):

✓ با استفاده از افعال امری فعالیت‌های لازم که باید اجرا شوند را بیان کنید. فعالیت‌های لازم برای انجام فرآیند تبدیل نوشته شوند. برای تعداد 7 ± 2 فعالیت که دارای مقیاس یکسانی هستند برنامه‌ریزی شود؛ زیرا میلر پیشنهاد کرد که کانال پردازش اطلاعات مغز انسان دارای محدودیت ظرفیت است و ما معمولاً فقط می‌توانیم 7 ± 2 مفهوم را به‌طور همزمان پردازش کنیم.

✓ فعالیت‌هایی که می‌توانند به تنهایی انجام شوند را انتخاب کنید.

✓ این فعالیت‌ها را در یک ردیف قرار دهید و فعالیت‌های دیگر که به این فعالیت‌ها مرتبط هستند را در ردیف‌های بعدی قرار دهید. این کار را تا جایی ادامه دهید که کلیه فعالیت‌ها ذکر شوند.

✓ وابستگی بین فعالیت‌ها را با استفاده از بردارها نشان دهید.

✓ تغییر مکان و بازبینی فعالیت‌ها به منظور حذف فلش‌هایی که همپوشانی دارند تا حد ممکن انجام شود.

✓ در پایان بررسی کنید که آیا مدل ساخته شده، ویژگی‌های سیستمی زیر را دارد:

➤ یک هدف در حال پیشرفت: یک هدف ادامه‌دار که ممکن است از

قبل تعیین شده باشد (هدفمند) و یا در طول مشاهده تعیین

شده باشد (غایتمند).

➤ ابزاری برای ارزیابی عملکرد

➤ فرآیند تصمیم‌گیری

➤ اجزای سیستم

➤ اجزائی که دارای اثر متقابل هستند و با یکدیگر تعامل دارند.

➤ محیط (که سیستم ممکن است با آن تعامل داشته باشد).

➤ مرز بین سیستم و محیط (که ممکن است باز یا بسته باشد).

➤ منابع

➤ پیوستگی و امتداد

مدل نهایی یک سیستم است. به این معنی که یک موجودیت نظری است که می‌تواند از طریق فرآیندهای ارتباطات و کنترل در یک محیط متغیر، انطباق یابد و بقا پیدا کند.

هر موقعیت مسئله‌زای دنیای واقعی شامل افرادی است که به‌طور هدفمند اقداماتی را انجام

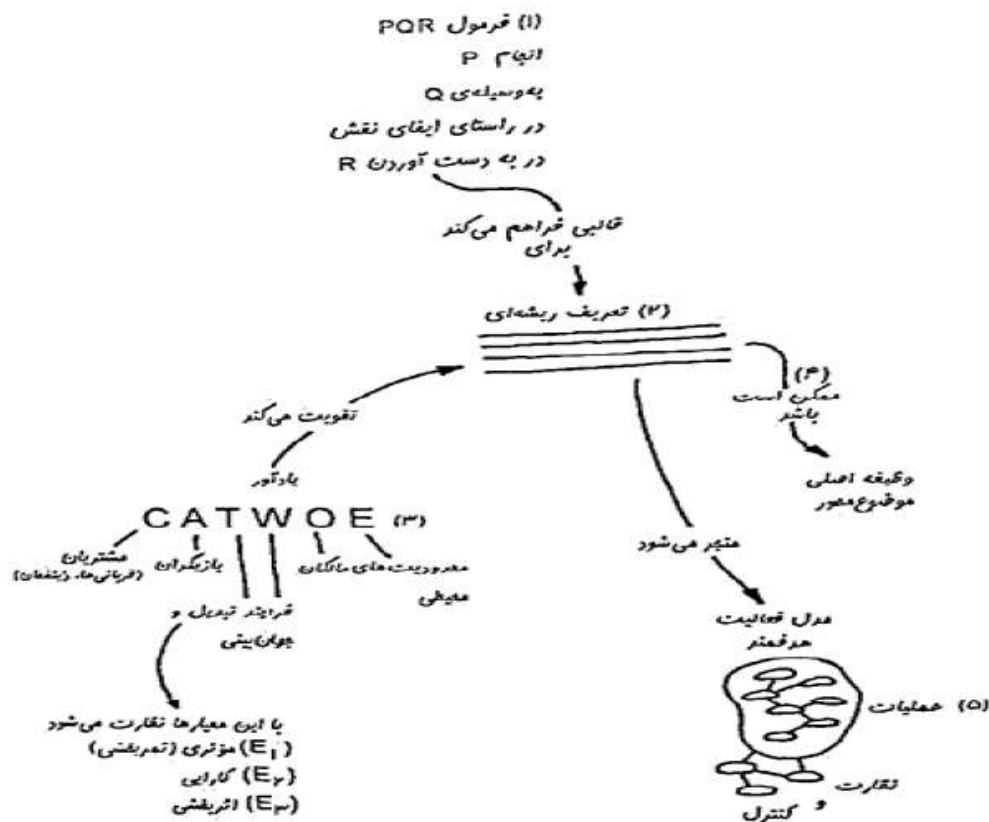
می‌دهند. بدین معنی که مدل‌های فعالیت هدفمند به شکل مدل‌های سیستمی جهت بیان یک

جهان‌بینی مشخص ساخته می‌شوند و می‌توان از آن‌ها به‌عنوان ابزاری جهت کشف کیفیات و

مشخصات هر موقعیت انسانی مسئله‌زا استفاده کرد (Checkland & Poulter, ۲۰۰۶). نمایش

روابط علی میان مفاهیم موجود در یک سیستم از آن جهت حائز اهمیت هستند که می‌توانند

به شناسایی مفاهیم غیر مرتبط و همچنین فاکتورهایی که بر تصمیم‌گیری اثرگذاری بیشتری دارند، کمک کنند. در این مرحله مطابق با تعریف ریشه‌ای، یک مدل مفهومی تشکیل می‌شود. مدل مفهومی، هدف اصلی سیستم فعالیت هدفمند را بیان می‌کند. در شکل ۳-۸ راهبردهایی که به مدل‌سازی فعالیت‌های هدفمند کمک می‌کنند، نمایش داده شده است:

شکل ۲- *Error! No text of specified style in document.* راهبردهای کمکی

مدل‌سازی فعالیت‌های هدفمند (آذر و همکاران، ۱۳۹۶)

مرحله پنجم: مقایسه مدل مفهومی با دنیای واقعی

ایده اصلی در روش‌شناسی سیستم‌های نرم این است که باید واقعیت را باهدف انسجام بحث و گفتگو در خصوص موقعیت مدل کرد. آنچه به دنبال آن هستیم، یافتن تغییرات احتمالی است

که برای ایجاد بهبود به ذهن افراد درگیر در مسئله متبادر می‌شود. چنان تغییراتی می‌تواند شامل تغییر در ساختار، فرآیندها و نگرش‌ها باشد (Checkland, 1999). مدل‌ها ابزاری مناسب برای درک تازه از واقعیت و ایجاد بحث فراهم می‌آورند که از طریق آن می‌توان برای ایجاد تغییرات لازم و بهبود موقعیت مسئله اقدام کرد. این امر با تمرکز بر تمایزهای میان مدل و واقعیت ادراک شده به دست می‌آید. از آنجا که مدل‌ها بر جهان بینی محض و به دقت تعریف شده‌ای مبتنی هستند، بحث و گفت‌وگو می‌تواند مفروضات مسلم انگاشته شده را به چالش بکشد و با مشخص کردن گزینه‌ها، برای تفکر مجدد در خصوص جنبه‌های فعالیت واقعی فرصتی فراهم کند. اینجا نقطه‌ای است که از طریق مقایسه مدل و جهان واقعی، فرصت یادگیری میسر می‌شود و معمولاً در روش‌شناسی سیستم‌های نرم حرکت برای چرخه تازه‌ای آغاز می‌شود. چکلند اشاره به مدل‌های مفهومی بر اساس تعاریف ریشه‌ای ساخته شده دارد و از آنجا که این مدل‌ها مدلهایی از وضعیت واقعی نیستند، نمی‌توانند بر این نکته تأکید کنند که چگونه آن‌ها جهان واقعی را نمایندگی می‌کنند؛ بنابراین، بر اساس تحقیقات چکلند، اعتبار سؤال ما این است که چگونه می‌توانیم بگوییم یک سؤال ما ابزار خوبی هست یا ابزار بدی؟ برای پاسخگویی دو معیار وجود دارد: ۱) اینکه آیا مدل مناسب است یا نه؟ و ۲) آیا یک مدل به صورت صحیح ساخته شده است یا خیر؟ که از طریق فرآیند یادگیری پاسخ داده می‌شود. در اجرای روش‌شناسی سیستم‌های نرم شما می‌توانید با پیروی از چرخه روش‌شناسی سیستم‌های نرم یاد بگیرید. معیار دوم صلاحیت به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا استخراج ما از تعریف ریشه‌ای و مدل قابل اجرا و شدنی است. هر عبارت در تعریف ریشه‌ای باید به فعالیت منجر شود. هر عملیات در مدل باید به یک کلمه یا مفهوم در تعریف ریشه‌ای برگردد و اندازه‌گیری عملکرد برای کارایی و همچنین کارایی مدل باید با کلمات تعریف ریشه‌ای مرتبط باشد. اگر مدل بدین صورت شکل داده شود، مدل می‌تواند به اندازه کافی خوب باشد که در مرحله مقایسه

استفاده شود. مدل‌های روش‌شناسی سیستم‌های نرم باید در برابر مجموعه‌ای از اصول تعریف شده و نوع خاصی از ساختار فکری یک دستگاه معرفت‌شناختی خاص را تعریف کنند. چکلند چهارراه را برای مقایسه مدل ساخته شده با دنیای واقعی پیشنهاد می‌کند. (۱) بحث غیررسمی؛ (۲) پرسش‌های رسمی؛ (۳) نوشتن سناریو بر اساس مدل‌های عملیاتی؛ و (۴) تلاش برای مدل‌سازی دنیای واقعی در ساختار مشابه با مدل‌های مفهومی (Pala et al, ۲۰۰۳).

رایج‌ترین و بزرگ‌ترین اشتباهی که در این گام ممکن است رخ بدهد یکسان پنداشتن واقعیت و مدل‌ها می‌باشد. اغلب گفته می‌شود: اما هدف یک پروژه یا برنامه انجام این کار نیست یا این‌گونه که ما می‌بینیم نیست. در واقع اینجا مدل با واقعیت یکسان پنداشته شده است. مدل یک منظر رو به یک سیستم است؛ شیوه‌ای است که در آن برخی از افراد ممکن است برنامه تغییر را ببینند. هدف از این گام ایجاد شناخت و بینش می‌باشد.

مرحله ششم: تعریف تغییرات برای بهبود و توسعه

این مرحله شامل شناسایی سیستماتیک تغییرات مطلوب امکان‌پذیر و مطابق با ارزش‌ها و فرهنگ‌های جامعه می‌باشد.

تعیین جهان‌بینی هر تعریف بنیادین و مدل از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. وارد کردن W در CATWOE برای کسب اطمینان از این است که جنبه‌های فرهنگی نادیده گرفته نشوند. از منظر دانشمندان و مهندسان، دست‌یابی به امکان‌پذیری فرهنگی در کنار مطلوبیت سیستماتیک، کاری مشکل است. آن‌ها بیش از حد بر اهمیت منطق تأکید می‌کنند و جنبه‌های فرهنگی را نادیده می‌گیرند؛ اما در واقع همین امکان‌پذیری فرهنگی است که تعیین می‌کند آیا تغییر در عمل رخ می‌دهد یا نه؟ اگر معیار منطقی و معیار فرهنگی در کنار هم در نظر گرفته نشوند، امکان دست‌یابی به تغییر بسیار کاهش می‌یابد. البته فرهنگ‌ها هیچ‌گاه ثابت نیستند و

روش‌شناسی سیستم‌های نرم می‌تواند به عنوان راهی برای جستجو و کنکاش در فرهنگ‌ها و میسر کردن تغییر در بستر آن‌ها مورد استفاده قرار گیرد (روزنهد و مینگرز، ۱۳۹۲).

مرحله هفتم: اقدامات جهت اجرای تغییرات و بهبود موقعیت

در این گام چرخه روش‌شناسی تکمیل می‌شود و در بهترین حالت یک چرخه جدید مطالعه و تأمل‌گری آغاز می‌شود. زمانی که برخی از تغییرات به عنوان تغییرات مطلوب و قابل اجرا پذیرفته شد و مکانیزم سازش میان دیدگاه‌های متعارض پیدا شد، می‌توان چرخه روش‌شناسی سیستم‌های نرم را با پیاده‌سازی این تغییرات تکمیل نمود. پیاده‌سازی تغییر، ادراک از موقعیت مسئله‌زای اولیه را عوض می‌کند - چرا که موقعیت توسط فرآیند روش‌شناسی سیستم‌های نرم بهبود یافته است؛ بنابراین موقعیت مسئله تا حدی ساختارمندتر می‌شود. با استفاده از روش‌شناسی سیستم‌های نرم این امکان فراهم می‌شود که در چرخه‌های بعدی، پیاده‌سازی تغییرات به خودی خود صورت بگیرد. در چرخه‌های بعدی، سیستم جدیدی وارد مجموعه سیستم‌های مرتبط می‌شود که برای پیاده‌سازی تغییرات تعریف شده به کار می‌رود و مدل‌سازی آن از طریق تعاریف بنیادین و *CATWOE* به پیاده‌سازی تغییر با فرآیندی منسجم کمک می‌کند. چکلند بیان می‌دارد که روش‌شناسی سیستم‌های نرم یک روش شناخته‌شده در پیشبرد (با چارچوب ایده‌ها) کمک‌های عملی فراهم خواهد کرد و تجارب استفاده از این روش‌شناسی، بینش‌ها و درس‌های جدیدی را برای یادگیری فراهم می‌کند (Winter, ۲۰۰۶).

در تحقیق حاضر از ابزار *CATOWE* در روش‌شناسی سیستم‌های نرم برای تدوین سناریوهای باورپذیر تحقیق استفاده شده است. از این ابزار برای سناریونویسی استفاده می‌شود (Pidd, ۲۰۰۱). با استفاده از این ابزار می‌توان مشخصات هر سناریو را طبقه‌بندی نمود. *SSM* یک

روش‌شناسی است که می‌توان آن را به صورت کامل و یا بخش‌هایی از آن را بسته به نوع مسئله و حتی برای بررسی بخشی از یک مسئله مورد استفاده قرار داد. از آنجا که در تحقیق حاضر به دنبال مشخص نمودن ابعاد و مولفه‌های هر سناریو هستیم از این ابزار استفاده کرده‌ایم.

۳-۷. پیش‌فرض‌های تحقیق

برای توضیح بکارگیری روش‌ها در این تحقیق از روش‌شناسی جکسون (۲۰۰۳) و مدل الماس پوپر (۲۰۰۸) استفاده خواهد شد. جکسون شش نوع مسئله تعریف کرده که این مسائل عبارتند از: مسائل عمل‌گرایانه- عملیاتی، مسائل متکثر- عملیاتی، مسائل هنجاری- عملیاتی، مسائل عمل‌گرایانه- اجتماعی، مسائل متکثر- اجتماعی، مسائل هنجاری- اجتماعی. هر یک از این مسائل بسته به اقتضائات خود با روش‌های مختلفی متناسب و سازگار هستند. مسائل مربوط به آینده‌پژوهی از نوع متکثر- اجتماعی هستند. برای بررسی مسائل متکثر- اجتماعی باید به دو جنبه توجه نمود. این دو جنبه عبارتند از: جنبه‌های سیستمی مسئله و جنبه‌های متکثر مسئله. برای بررسی چنین مسائلی باید به هر دو جنبه سیستمی و متکثر مسئله توجه داشت. روش‌های نرم از جمله SSM, SODA, CM, و IP روش‌هایی هستند که برای بررسی چنین مسائلی می‌توان از آن‌ها استفاده کرد. SSM پرکاربردترین ابزار تفکر سیستمی می‌باشد (De Water & et al., ۲۰۰۷). برای بررسی مسائل متکثر- اجتماعی می‌توان از روش‌های سیستمی به صورت تلفیقی استفاده کرد. برای مثال می‌توان برای تقویت SSM، از روش‌های نگاشت شناختی و پویایی سیستم استفاده کرد. بیش‌تر ترکیباتی که برای بررسی مسائل متکثر- اجتماعی مورد استفاده قرار گرفته‌اند دارای ماهیت کیفی- کیفی می‌باشند. یعنی برخلاف مسائل عمل‌گرایانه- عملیاتی و متکثر- عملیاتی که برای بررسی آن‌ها می‌توان روش‌های کمی و کیفی را با هم ترکیب نمود، ترکیبات مورد استفاده برای بررسی مسائل متکثر- اجتماعی بیش‌تر کیفی- کیفی هستند. برای

مثال SSM با روش‌های مختلفی برای بررسی مسائل سازمانی مورد استفاده قرار گرفت است (Mingers, ۲۰۰۰b). SSM با رویکردهای مختلفی از جمله نگاهت شناختی، برنامه‌ریزی تعاملی، تحلیل SWOT، تحلیل سناریو، VSM، و CSH ترکیب شده است (Munro & Mingers, ۲۰۰۲, pp. ۳۷۴-۳۷۵). برای بررسی چنین مسائلی عموماً روش‌های کیفی با هم ترکیب می‌شوند. برای بررسی بهتر چنین مسائلی باید در جهت توسعه استراتژی‌های ترکیبی تلاش‌ها و تحقیقاتی صورت گیرد. به همین خاطر در این تحقیق از روش‌های نرم برای بررسی مسئله استفاده شده است. به این صورت که از روش دیمتل و ایداس برای شناسایی و استخراج عدم قطعیت‌های کلیدی استفاده شده است. روش‌شناسی سیستم‌های نرم برای پرورش سناریوها بکار گرفته شده است. روش‌شناسی سیستم‌های نرم یک دیدگاه تفسیری را دنبال می‌کند (Abuabara et al, ۲۰۱۷). روش‌شناسی سیستم‌های نرم از معرفت‌شناسی سیستم‌های نرم و منطق محدود برای توسعه و کشف حوزه‌های ناهماهنگی و تنش بین دیدگاه‌های متعدد استفاده می‌کند (Harrop et al, ۲۰۱۲). پارادایم تفسیری که روش‌شناسی سیستم‌های نرم در آن واقع شده است، تصدیق می‌کند که چگونه چنین سیستم‌هایی از طریق به دست آوردن دیدگاه ذهنی و معانی افراد بهتر درک می‌شوند. این نشان‌دهنده اهمیت به چگونگی ساختن و بازسازی کردن واقعیت اجتماعی از طریق مکالمات و اقدامات در مقایسه با چشم‌انداز خالص استاتیک واقعیت اجتماعی که جهان‌بینی را نادیده می‌گیرد، است (Proches & Bodhanya, ۲۰۱۵). توصیف مفروضات فلسفی روش‌شناسی سیستم‌های نرم در جدول ذیل آورده شده است.

جدول ۲-۳: توصیف مفروضات فلسفی روش روش‌شناسی سیستم‌های نرم (Mingers, ۲۰۰۳)

<p>۱. سیستم چه کاری انجام می‌دهد؟</p> <ul style="list-style-type: none"> • کشف جهان‌بینی‌های مختلف مربوط به یک موقعیت واقعی و تقابل آن‌ها در یک فرآیند بحث
<p>۲. هستی‌شناسی: مدل وجود چه چیزهایی را مسلم فرض می‌کند؟</p> <ul style="list-style-type: none"> • موقعیت واقعی مسئله، سیستم‌های مفهومی فعالیت‌های انسانی و جهان‌بینی‌ها
<p>۳. معرفت‌شناسی:</p> <ul style="list-style-type: none"> • اشکال بازنمایی: مفاهیم سیستم‌ها، تصاویر گویا، روابط منطقی • اطلاعات لازم: اطلاعات سخت و نرم، مرتبط کردن ساختار، فرآیند، مشتریان و جهان‌بینی‌های مرتبط • منابع اطلاعاتی: مفاهیم، زبان، منطق و مشارکت توسط کاربران مرتبط
<p>۴. کاربران:</p> <ul style="list-style-type: none"> • تحلیل‌گر، محقق، تسهیل‌گر، مشارکت‌کنندگان
<p>۵. هدف:</p> <ul style="list-style-type: none"> • یادگیری درباره بهبود یک موقعیت مسئله‌زا به وسیله حصول توافق روی تغییرات مطلوب و شدنی

در یک طبقه‌بندی دیگر مینگرز (۲۰۰۳) مسائل را از دو منظر جهانی که مسئله به آن تعلق دارد و مراحل بررسی مسئله در قالب جدول زیر نگاشت کرده است.

جدول ۳-۳: بخش‌بندی مسائل از منظر مینگرز (۲۰۰۳, Mingers)

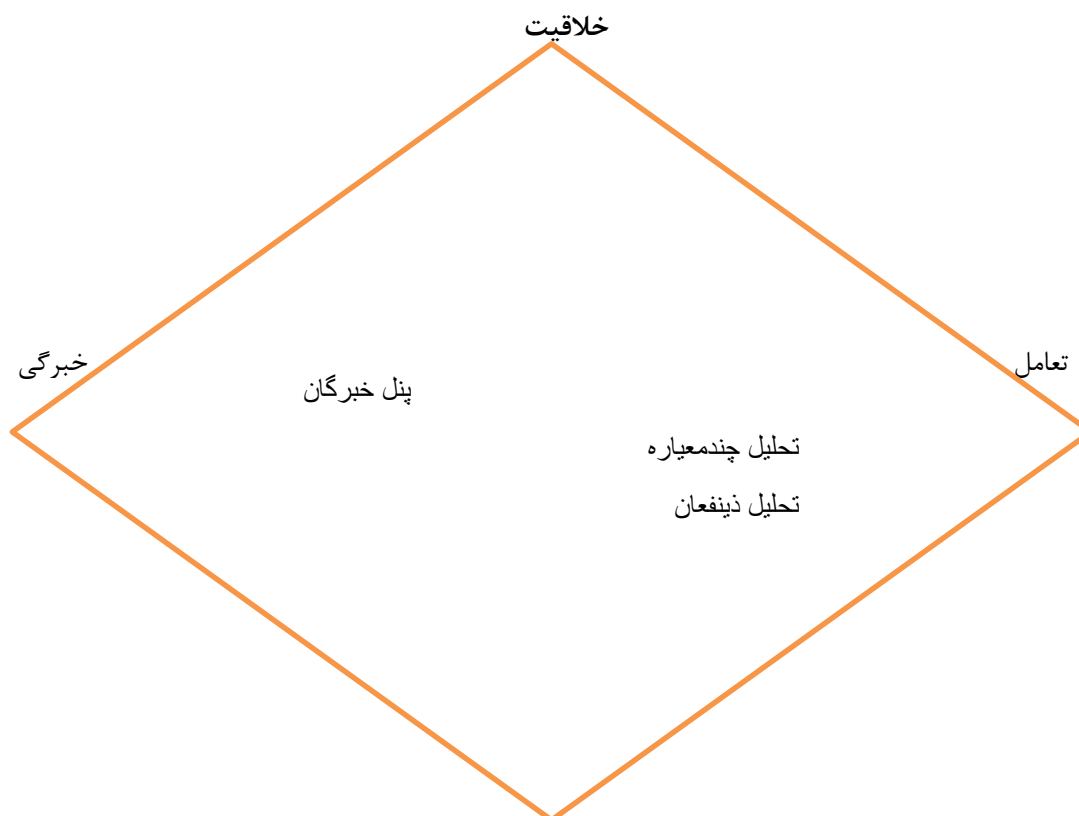
ابعاد	بررسی اولیه	تجزیه و تحلیل	ارزیابی	اقدام در جهت
اجتماعی	اعمال اجتماعی، روابط قدرت	تحریف‌ها، تعارض‌ها و علایق	شیوه‌های تغییر ساختار موجود	ایجاد توانمندی و روشنگری
فردی و شخصی	باورهای فردی، معانی و احساسات	ادراک‌ها متفاوت، عقلانیت شخصی	سازه‌ها و مفهوم‌سازی‌های جایگزین	ایجاد همسازی و توافق
مادی و فیزیکی	اقتضائات فیزیکی	ساختار علی زیربنایی	ترتیبات ساختاری و فیزیکی جایگزین	انتخاب و پیاده‌سازی بهترین جایگزین

مسائل آینده‌پژوهی به جهان اجتماعی تعلق دارند. نگاشت مسئله با تحقیق حاضر بر مبنای طبقه‌بندی مینگرز به صورت زیر است.

جدول ۳-۴: بخش‌بندی مسئله تحقیق حاضر با رویکرد مینگرز

ابعاد	بررسی اولیه	تجزیه و تحلیل	ارزیابی	اقدام در جهت
اجتماعی	مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان	دیمتل و ایداس	روش‌شناسی سیستم‌های نرم	تعیین راهبرد برای هر سناریو با روش مصاحبه با گروه‌های کانونی
فردی و شخصی				
مادی و فیزیکی				

نهایتاً روش‌شناسی تحقیق حاضر از منظر مدل الماس پوپر مورد ارزیابی قرار گرفته است. از منظر پوپر دو ویژگی روش‌های آینده‌نگاری آن‌ها را از یکدیگر متفاوت می‌کند: طبیعت روش‌ها و قابلیت روش‌ها (Popper et al, ۲۰۰۷). مقصود پوپر از طبیعت روش‌ها، کمی/کیفی بودن آن‌هاست. بر این اساس در مدل پوپر چهار دسته روش‌های کیفی، کمی، نیمه-کمی و سایر وجود دارد. روش‌های کیفی در دسته‌بندی پوپر شامل ۱۵ روش پس‌نگری، ذهن‌انگیزی، پنل‌های شهروندی، پویش محیط، مقالات، پنل‌های خبرگان، کارگاه‌های آینده، بازی، مصاحبه‌ها، مرور ادبیات، تحلیل ریخت‌شناسی، پرسشنامه/پیمایش، درخت‌های ارتباطی، سناریوها و تحلیل سوات. روش‌های کمی هم شامل کتاب‌سنجی، شبیه‌سازی-مدلسازی و برون‌یابی روند هستند. در دسته سوم یعنی روش‌های نیمه‌کمی نیز شش روش قرار می‌گیرند که شامل تحلیل ساختاری مبتنی بر تاثیر متقابل، دلفی، فناوری‌های کلیدی، تحلیل‌های چندمعیاره، تحلیل ذی‌نفعان و ره‌نگاشت هستند. سایر روش‌ها یعنی علمی-تخیلی، اجرای نقش/اقدام، تحلیل پتنت، ترازیابی، نظرسنجی، تحلیل سری‌های زمانی، سناریوهای کمی و پیش‌نگری نبوغ‌آمیز در گروه سایر قرار می‌گیرند. اما مبنای اصلی پوپر در ساماندهی روش‌های آینده، قابلیت‌های این روش‌هاست. قابلیت روش‌ها در گردآوری و مراحل پیشرفت روش‌ها در چهار زمینه خلاقیت، شواهد، خبرگی و تعامل مورد نظر پوپر است. هر روش، ترکیبی از این قابلیت‌هاست. پوپر این چهار قابلیت را دو به دو در مقابل هم قرار می‌دهد و دو طیف تشکیل می‌دهد. هر قابلیت در رأس یک لوزی قرار می‌گیرد تا الماس روش‌شناختی تشکیل شود. هر روش بر اساس قابلیت‌های خود جایی در الماس پیدا می‌کند. در نهایت جایگاه تکنیک‌ها و روش‌های آینده‌نگاری همانند شکل زیر در الماس مشخص می‌شود.

شکل ۳-۳. جایگاه روش‌ها مدل الماس پوپر

با توجه به مدل الماس، روش‌های تحلیل ذینفعان (دیمتل و روش شناسی سیستم‌های نرم) و تحلیل چندمعیاره (ایداس) در قابلیت تعامل قوی هستند. از روش دیمتل و ایداس برای استخراج عدم قطعیت‌های کلیدی استفاده شده است. همچنین برای تدوین سناریو، روش شناسی سیستم‌های نرم بکار گرفته شده است. تعامل و توجه به دیدگاه‌های ذینفعان متعدد از ویژگی‌های بارز روش‌های تحلیل ذینفعان است. نهایتاً برای تدوین راهبردهای مربوط به سناریو از روش پنل خبرگان استفاده شده که به طور مشخص مبتنی بر نظر خبرگان است.

البته باید در نظر داشت که خود فرایند سناریونویسی چون مبتنی بر داستان است در آن بعد خلاقیت پررنگ است.

در این پایان نامه، گردآوری اطلاعات از طریق انجام مصاحبه‌های عمیق با خبرگان بانکداری اسلامی انجام می‌شود. در این پژوهش سعی خواهد شد با انجام مصاحبه و توزیع پرسشنامه به تدوین سناریوهای محتمل و باورپذیر بانکداری اسلامی اقدام شد.

۳-۸. ابزار گردآوری اطلاعات

در این پایان نامه، گردآوری اطلاعات از طریق انجام مصاحبه‌های عمیق با خبرگان بانکداری اسلامی انجام می‌شود. در این پژوهش سعی خواهد شد با انجام مصاحبه و توزیع پرسشنامه به تدوین سناریوهای محتمل و باورپذیر بانکداری اسلامی اقدام شد.

۳-۹. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری تحقیق حاضر خبرگان بانکداری اسلامی کشور است و با استفاده از روش نمونه‌گیری قضاوتی و به صورت هدفمند انجام خواهد شد. تعداد خبرگان این تحقیق برابر با ۳۰ نفر است. برخی خبرگان تحقیق حاضر در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۳-۵. مشخصات خبرگان تحقیق

سازمان مربوطه	سمت/تخصص
دکتر سید محمد رضا سید نورانی	استاد اقتصاد دانشگاه تهران
نادر حکیمی‌پور	متخصص بانکداری اسلامی
دکتر سید عباس موسویان	استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
دکتر علی دیواندری	استاد دانشگاه تهران

متخصص بانکداری	علی مهدوی پارسا
استاد دانشگاه تربیت مدرس	دکتر عادل آذر
دانشیار اقتصاد دانشگاه سیستان و بلوچستان	دکتر مهدی صفدری
استادیار اقتصاد دانشگاه قم	دکتر امید علی عادل
استادیار دانشگاه قم	دکتر محمد زمان رستمی
دانشیار دانشگاه قم	دکتر سعید فراهانی فرد

۳-۱۰. روایی و پایایی تحقیق

در اجرای یک مطالعه پژوهشی کمی، روایی و پایایی آن پیوسته باید مورد توجه قرار گیرد. به تعبیر کلی پژوهش زمانی از روایی برخوردار است که نتایج آن صحیح باشد و هنگامی دارای پایایی است که یافته‌های آن تکرارپذیر باشد. روایی پژوهش در واقع هم در طرح پژوهش (نقشه و ساختار چارچوب پژوهش) مطرح است و هم در اندازه‌گیری‌های پژوهش شرط لازم محسوب می‌شود (اشرفی ریزی & کاظم پور، ۱۳۸۷). دست‌کم دو نوع روایی در ارتباط با طرح پژوهش مطرح است. معیار اول روایی بیرونی است که به امکان تعمیم نتایج به جامعه‌ای که نتایج از آن استخراج شده به سایر جوامع مربوط می‌شود. معیار دوم یعنی روایی درونی، به امکان انجام استنتاج از مشاهدات انجام شده مربوط است که تا چه حد درست باشند و تا چه حد پدیده مورد بررسی را با دقت بررسی کرده باشند و نشان می‌دهد که اندازه‌گیری تا چه حد از خطا مصون بوده است. (Wick, ۲۰۱۱ & Marchevsky) طرح پژوهش در صورتی از پایایی برخوردار است که یافته‌های آن تکرارپذیر و قابل تعمیم باشند و از محدوده یک مطالعه واحد فراتر روند. (اشرفی ریزی & کاظم پور، ۱۳۸۷)

رویکرد سنتی به مفهوم روایی در تحقیق کیفی بر این ایده استوار است که تحقیقات کیفی می‌توانند با به کار بردن تکنیک‌ها، روش‌ها و استراتژی‌های خاصی که در پژوهش‌های کمی نیز به کار می‌رود، اعتبار خود را افزایش دهند. در دهه ۱۹۸۰ گوبا و لینکلن مفهوم «قابلیت اعتماد^۱» که در تحقیقات طبیعی به آن توجه می‌شود می‌تواند در تحقیقات کیفی نیز به کار رود و برای رسیدن به این مفهوم پژوهشگر در تحقیق خود قابلیت اعتبار^۲، قابلیت انتقال^۳، قابلیت اتکا^۴ و قابلیت تأیید^۵ را گسترش دهد. نکته مهم در رویکرد سنتی به مفهوم روایی در تحقیقات کیفی آن است که در این روش، هدف افزایش دقت پژوهش است و این امر، از طریق تطابق تجربه‌ها، باورها، ارزش‌ها و حقایق جمع‌آوری شده با واقعیت سنجیده می‌شود. در این معنا، روایی نشان می‌دهد که تا چه اندازه داده‌ها و اطلاعاتی که محقق در طول پژوهش به دست آورده است با حقیقت همخوانی دارد. از رویکردهای سنجش قابلیت اعتماد می‌توان از روش‌های گوناگون کنش متقابل سه‌گانه استفاده می‌کنند. جامع‌ترین تعریف از کنش متقابل سه‌گانه به چهار نوع کنش تقسیم می‌شود. انواع مثلث‌سازی (سه سویه‌سازی) عبارتست از: مثلث‌سازی داده‌ها، مثلث‌سازی بررسی‌کننده، مثلث‌سازی نظری و مثلث‌سازی روش‌شناختی.

در مثلث‌سازی داده‌ها با جمع‌آوری داده‌ها در زمان‌ها، مکان‌ها و از افراد مختلف انجام می‌پذیرد. که روایی پژوهش پیش‌رو از این نوع است. داده‌های این پژوهش در دو برهه زمانی جداگانه و از منابع مختلف با حضور خبرگان و متخصصین بانکداری اسلامی و اساتید دانشگاهی انجام پذیرفته است.

-
۱. Trustworthiness
 ۲. Credibility
 ۳. Transferability
 ۴. Dependability
 ۵. Conformability

در مثلث‌سازی بررسی‌کننده با استفاده از چندین مصاحبه‌گر صورت می‌پذیرد. در مثلث‌سازی نظری، ارزیابی داده‌ها از دیدگاه‌های مختلف مبنای کار قرار می‌گیرد. مثلث‌سازی روش شناختی از طریق جمع‌آوری داده‌ها به وسیله روش‌های گوناگون انجام می‌پذیرد.

داده‌های جمع‌آوری شده در این پژوهش از طریق توزیع پرسشنامه خبره‌سنجی به شیوه دلفی می‌باشد. روش دلفی در حوزه روش‌های ناپارامتریک قرار دارد. چون گروه‌های نمونه مورد پرسش از هم جدا اما وابسته بوده و تعداد خبره‌ها کم برای بررسی پایایی این روش از آزمون ویلکاکسون استفاده شده است. سطح معنی‌داری یا P-value را ۵ درصد در نظر گرفته شده است. در فرض H_0 بین نمونه‌ها تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. در فرض H_1 بین دو نمونه تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

برای هر کدام از سؤالات دو گروه آزمون ویلکاکسون به صورت داده‌های جفت شده استفاده شد. که نتیجه آن به شرح زیر است. در هر جفت سؤال میانگین هر دو گروه مقایسه شد و میانگین گروه اول با گروه دوم تفاوت چندانی نداشت و زیر ۵ درصد بود. در تمامی سؤالات با آزمون ویلکاکسون، میانگین‌های بررسی شده نسبتاً نزدیک بود و سؤالات پایایی مناسبی در شاخص‌های اهمیت، اجماع و تخصص داشتند. همچنین پرسشنامه‌های دیمتل و ایداس استاندارد روش هستند و روایی و پایایی آن‌ها تضمین است.

فصل چهارم

تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴-۱. مقدمه

مهم‌ترین عامل تعیین کننده نحوه تجزیه و تحلیل، الگوی تحلیلی ساخته شده توسط محقق و روش انتخابی تجزیه و تحلیل است. الگوی تحلیلی که روش انتخابی برای تجزیه و تحلیل با توجه به آن انتخاب می‌شود، مشخص می‌کند چه اطلاعاتی و چگونه تجزیه و تحلیل شوند. روش‌های تجزیه و تحلیل پژوهش با توجه به اهداف، فرضیه و الگوی تحلیل آن انتخاب می‌شوند. در ضمن بکارگیری ابزارهای مختلف در تجزیه و تحلیل نیز می‌تواند در دقت کار روش تجزیه و تحلیل موثر باشد. یعنی ضمن استفاده از بهترین روش، باید آن را همراه مناسب‌ترین ابزار بکار برد، زیرا انتخاب روش و ابزار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل، به طور کامل به روش‌ها و ابزار بستگی دارد (خاکی، ۱۳۹۱).

در این فصل به طور کامل مراحل انجام پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌ها شرح داده می‌شود. همانطور که در فصل‌های قبل بیان شد، هدف اصلی این پژوهش شناسایی سناریوهای باورپذیر

بانکداری اسلامی در ایران و اولویت‌بندی آن‌ها است که در ادامه تمام مراحل پژوهش به تفکیک تشریح شده است.

۴-۲. عوامل کلیدی آینده بانکداری اسلامی

در این مرحله عوامل موثر روی آینده بانکداری اسلامی از ادبیات تحقیق و مصاحبه با خبرگان استخراج شد که تعداد آن‌ها ۲۵ عدد بود. به دلیل زیاد بودن عوامل موثر، برای حذف عواملی که دارای اهمیت کمتری با توجه به موضوع پژوهش بود و یا این‌که از نظر ماهیتی و مفهومی به عوامل دیگر شبیه هستند، پرسشنامه خبره‌سنجی پنج‌گزینه‌ای لیکرت (پیوست ۱) که شامل ۲۵ سؤال از عوامل مؤثر تحقیق بود طراحی گردید. جدول شماره ۴-۱، لیست عوامل اثرگذار روی آینده بانکداری اسلامی که از پیشینه و مصاحبه با خبرگان بدست آمده است را نشان می‌دهد. سپس پرسشنامه در اختیار ۳۰ نفر از خبرگان قرار گرفت که همه خبرگان به پرسشنامه جواب دادند. پس از تکمیل پرسشنامه ۳۰ نفر از خبرگان بانکداری اسلامی، با استفاده از نرم افزار SPSS و آزمون دو جمله‌ای بینم اقدام به محاسبه سطح معناداری برای عوامل صورت گرفت. آزمون دو جمله‌ای بینم یک آزمون ناپارامتریک می‌باشد که در آن بر مبنای یک مقدار یا مشخصه به بررسی موفقیت و شکست پرداخته می‌شود. منظور از موفقیت و شکست وجود یا عدم وجود یک متغیر در جامعه مورد بررسی می‌باشد. جدول ۴-۲، خروجی نرم افزار SPSS را نشان می‌دهد.

با توجه به نتایج پرسشنامه خبره‌سنجی و جدول خروجی SPSS، تعداد عواملی که سطح معناداری آن‌ها بالاتر از ۰,۰۵ بود ۱۵ عدد بوده که غربالگری شده و حذف گردیدند. بنابراین با بررسی ضریب سطح معناداری عوامل زیر پذیرفته شدند. برای سنجش پایایی نتایج هم آزمون ناپارامتریک ویلکاکسون مورد استفاده قرار گرفت. پرسشنامه‌ها در دو مرحله توزیع شدند که

همبستگی نتایج دو مرحله بالا بود. در سطح معناداری ۵ درصد، نتایج دو مرحله، از همبستگی بالایی برخوردار بودند.

جدول ۴-۱: عوامل مستخرج از پیشینه و مصاحبه

ردیف	عامل	منبع
۱	آموزش	مصاحبه
۲	نرم افزارها و روش‌ها	مرور پیشینه
۳	نیروی انسانی متخصص	مرور پیشینه
۴	آگاهی مشتریان از بانکداری اسلامی	مرور پیشینه
۵	مدیریت ریسک	مرور پیشینه
۶	اعتماد به سیستم بانکداری اسلامی	مرور پیشینه
۷	شفافیت قوانین و مقررات	مرور پیشینه
۸	مسئولیت اجتماعی	مرور پیشینه
۹	تفکر و برنامه‌های استراتژیک	مرور پیشینه
۱۰	میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	مرور پیشینه
۱۱	میزان سازگاری با سایر بخش‌های اقتصادی	مرور پیشینه
۱۲	کارایی سیستم بانکداری اسلامی	مرور پیشینه
۱۳	تکریم مشتری	مصاحبه
۱۴	سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	مصاحبه
۱۵	عدالت توزیعی	مرور پیشینه
۱۶	مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	مرور پیشینه
۱۷	توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	مصاحبه

۱۸	میزان همگرایی بخش بانکی - حقیقی	مرور پیشینه
۱۹	میزان تمایل به سرمایه‌گذاری بلندمدت	مرور پیشینه
۲۰	محدودیت‌های ارزی	مرور پیشینه
۲۱	ساختار محاسبه سود و زیان در نظام بانکی	مرور پیشینه
۲۲	میزان رعایت فقه قراردادهای	مصاحبه
۲۳	سلامت بخش بانکی	مرور پیشینه
۲۴	میزان پذیرش بانک‌ها	مرور پیشینه
۲۵	استفاده از تجربیات بین‌المللی	مصاحبه

پس از اجرای آزمون بینم بخشی از عوامل حذف شدند. از میان ۲۵ عامل مستخرج از ادبیات، ۱۵ عامل حذف گردید. نتایج آزمون بینم در جدول ۴-۲ نشان داده شده است.

جدول ۴-۲: نتایج آزمون بینم روی عوامل موثر

شاخص‌ها	Category	N	Test Prop.	Exact Sig. (۲-tailed)	نتیجه آزمون
Group ۱ Group ۲ Total مسئولیت اجتماعی	<=۳ > ۳	۳۰	.۵۰	P<۰,۰۰۱	پذیرش
Group ۱ Group ۲ Total تفکر و برنامه‌های استراتژیک	<=۳ > ۳	۳۰	.۵۰	P<۰,۰۰۱	پذیرش
Group ۱ Group ۲ Total میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	<=۳ > ۳	۳۰	.۵۰	P<۰,۰۰۱	پذیرش
Group ۱ Group ۲ Total سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	<=۳ > ۳	۳۰	.۵۰	P<۰,۰۰۱	پذیرش

Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور					
Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
توسعه فرهنگ قرض الحسنه					
Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
میزان رعایت فقه قراردادها					
Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
سلامت بخش بانکی					
Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
میزان پذیرش بانکها					
Group ۱ Group ۲ Total	≤ 3 > 3	۳۰	.۵۰	$P < 0,001$	پذیرش
استفاده از تجربیات بین‌المللی					

لیست عوامل نهایی در جدول ۳-۴ آورده شده است

جدول ۳-۴: عوامل نهایی غربال شده

عوامل نهایی غربال شده	ردیف
مسئولیت اجتماعی	۱
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۲
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۳
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۴
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۵
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۶
میزان رعایت فقه قراردادها	۷
سلامت بخش بانکی	۸

میزان پذیرش بانکها	۹
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۱۰

۳-۴. تحلیل پیشران‌های کلیدی

در ادامه داده‌های جمع‌آوری شده به صورت اطلاعاتی مدون بیان خواهد شد. تکنیک ایداس یک تکنیک تصمیم‌گیری چندمعیاره فاصله‌ای مبتنی بر ماتریس تصمیم است. در ابتدا نظرات خبرگان در مورد اهمیت هر عامل یا پیشران کلیدی در یک طیف صد تایی در ماتریس تصمیم آورده شده است. با توجه به بزرگ بودن ماتریس به دلیل زیاد بودن تعداد خبرگان، نتایج برای ۳۰ خبره در ۶ جدول ۵ تایی آورده شده است.

جدول ۴-۴. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبره اول	خبره دوم	خبره سوم	خبره چهارم	خبره پنجم
مسئولیت اجتماعی	۷۵	۹۰	۴۰	۸۰	۷۵
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۸۳	۱۰۰	۷۰	۶۰	۹۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۱۰۰	۱۰۰	۶۵	۹۰	۶۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۹۰	۹۶	۸۰	۵۰	۶۵
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۹۷	۱۰۰	۹۰	۹۵	۷۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۹۰	۷۵	۷۰	۵۰	۶۵

میزان رعایت فقه قراردادها	۹۳	۸۱	۹۵	۸۰	۶۰
سلامت بخش بانکی	۱۰۰	۸۶	۶۰	۴۰	۷۰
میزان پذیرش بانکها	۹۵	۸۵	۶۵	۷۵	۷۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۹۵	۱۰۰	۹۰	۱۰	۷۵

جدول بعدی نظرات ۵ خبره بعدی در مورد اهمیت عوامل ده‌گانه است.

جدول ۴-۵. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبره ششم	خبره هفتم	خبره هشتم	خبره نهم	خبره دهم
مسئولیت اجتماعی	۷۵	۷۰	۷۰	۷۰	۹۳
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۸۰	۸۰	۶۰	۵۰	۹۵
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۹۵	۷۵	۱۰۰	۸۰	۹۶
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۱۰۰	۷۵	۷۰	۹۰	۸۵
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۱۰۰	۷۵	۹۵	۵۰	۹۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۹۰	۷۹	۸۵	۶۰	۸۹
میزان رعایت فقه قراردادها	۸۰	۷۰	۹۵	۷۰	۹۰
سلامت بخش بانکی	۱۰۰	۷۰	۸۵	۶۰	۹۰
میزان پذیرش بانکها	۱۰۰	۷۹	۹۰	۷۰	۹۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۹۰	۷۰	۹۵	۸۰	۹۰

نظرات خبرگان بعدی هم در در جداول بعدی آورده شده است.

جدول ۴-۶. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبره یازدهم	خبره دوازدهم	خبره سیزدهم	خبره چهاردهم	خبره پانزدهم
مسئولیت اجتماعی	۸۰	۸۶	۹۵	۷۰	۹۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۹۵	۹۰	۹۵	۹۵	۶۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۹۵	۹۰	۹۰	۹۰	۸۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۹۵	۸۷	۹۵	۹۰	۷۵
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۹۵	۹۰	۱۰۰	۹۰	۷۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۸۵	۹۰	۹۰	۱۰۰	۷۰
میزان رعایت فقه قراردادهای	۷۵	۸۰	۱۰۰	۹۰	۷۰
سلامت بخش بانکی	۷۰	۸۰	۱۰۰	۳۵	۸۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۹۰	۸۷	۹۵	۱۰۰	۷۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۹۰	۸۶	۹۵	۸۵	۸۰

جدول ۴-۷. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبره شانزدهم	خبره هفدهم	خبره هیجدهم	خبره نوزدهم	خبره بیستم
مسئولیت اجتماعی	۷۵	۵۰	۹۰	۸۰	۱۰۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۸۰	۴۰	۴۰	۱۰۰	۱۰۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۷۰	۹۰	۹۰	۱۰۰	۱۰۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۷۰	۹۰	۷۰	۱۰۰	۱۰۰

مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۸۰	۴۰	۹۰	۱۰۰	۷۰
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۶۰	۷۰	۵۰	۵۰	۹۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۶۵	۲۰	۶۰	۲۰	۱۰۰
سلامت بخش بانکی	۷۰	۳۰	۴۰	۱۰۰	۱۰۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۹۰	۷۰	۷۰	۱۰۰	۱۰۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۷۵	۳۰	۹۰	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۴-۸. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبیره بیست و یکم	خبیره بیست و دوم	خبیره بیست و سوم	خبیره بیست و چهارم	خبیره بیست و پنجم
مسئولیت اجتماعی	۱۰۰	۶۰	۶۰	۸۰	۴۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۸۰	۵۰	۹۰	۹۰	۵۳
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۱۰۰	۷۰	۷۰	۱۰۰	۹۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۱۰۰	۶۰	۷۰	۹۵	۸۳
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۹۵	۹۰	۷۰	۹۵	۶۵
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۱۰۰	۸۰	۹۰	۹۵	۷۳
میزان رعایت فقه قراردادها	۹۵	۷۰	۸۰	۸۰	۹۳
سلامت بخش بانکی	۸۰	۶۰	۷۰	۹۰	۷۱
میزان پذیرش بانک‌ها	۱۰۰	۷۰	۷۰	۱۰۰	۹۳
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۸۰	۸۰	۸۵	۱۰۰	۸۱

جدول ۴-۹. ماتریس تصمیم نظرات خبرگان

	خبره بیست و ششم	خبره بیست و هفتم	خبره بیست و هشتم	خبره بیست و نهم	خبره سی ام
مسئولیت اجتماعی	۸۰	۶۰	۸۰	۹۰	۶۴
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۶۰	۸۰	۹۰	۸۰	۳۷
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۸۰	۷۰	۹۰	۹۰	۷۶
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۷۰	۶۰	۸۰	۱۰۰	۸۲
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۹۵	۷۰	۸۰	۱۰۰	۸۴
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۶۰	۶۰	۵۰	۱۰۰	۶۲
میزان رعایت فقه قراردادها	۹۰	۷۰	۹۰	۱۰۰	۸۲
سلامت بخش بانکی	۸۰	۵۵	۸۰	۹۰	۳۶
میزان پذیرش بانک‌ها	۲۰	۵۰	۸۰	۹۰	۶۵
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۸۰	۴۰	۸۰	۱۰۰	۴۸

در مرحله بعد ماتریس‌های فاصله مثبت و منفی از میانگین بدست می‌آیند. مقادیر ماتریس مثبت از میانگین، بیانگر میزان فاصله مثبت هر یک از مقادیر جدول تصمیم (میزانی که هر مقدار از متوسط هر شاخص بیش‌تر است) از میانگین شاخص‌ها می‌باشد. به دلیل زیاد بودن تعداد خبرگان، این ماتریس‌ها هم به صورت ۵ تایی آورده شده است.

جدول ۴-۱۰. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خبره اول

	PDA ^۵	PDA ^۴	PDA ^۳	PDA ^۲	PDA ^۱
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۷۱۴	۰/۲۶۹۸	۰	۰	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۲۸۵۷	۰	۰	۰/۰۹۵۳	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰/۴۲۸۶	۰	۰/۰۹۵۳	۰/۰۸۹۳
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰/۱۰۳۴	۰/۰۵۱۵	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۵۰۷۹	۰/۲۴۱۴	۰/۰۹۵۳	۰/۰۵۶۶
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰	۰	۰	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۲۶۹۸	۰/۳۱۰۳	۰	۰/۰۱۳۱
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۸۹۳
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰/۱۹۰۵	۰	۰	۰/۰۳۴۹
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۷۱۴	۰	۰/۲۴۱۴	۰/۰۹۵۳	۰/۰۳۴۹

در ادامه مقادیر ماتریس فاصله مثبت از میانگین برای مابقی خبره‌ها هم آورده شده است.

جدول ۴-۱۱. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خبره دوم

	PDA ^{۱۰}	PDA ^۹	PDA ^۸	PDA ^۷	PDA ^۶
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۲۴۲	۰/۰۲۹۴	۰	۰	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۴۶۳	۰	۰	۰/۰۷۶۷	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۵۷۳	۰/۱۷۶۵	۰/۱۸۳۴	۰/۰۰۹۴	۰/۰۴۴
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰/۳۲۳۵	۰	۰/۰۰۹۴	۰/۰۹۸۹
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰	۰/۱۲۴۳	۰/۰۰۹۴	۰/۰۹۸۹

توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰	۰/۰۰۵۹	۰/۰۶۳۳	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۰۲۹۴	۰/۱۲۴۳	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰/۰۰۵۹	۰	۰/۰۹۸۹
میزان پذیرش بانکها	۰	۰/۰۲۹۴	۰/۰۶۵۱	۰/۰۶۳۳	۰/۰۹۸۹
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰/۱۷۶۵	۰/۱۲۴۳	۰	۰

جدول ۴-۱۲. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خبره سوم

	PDA۱۵	PDA۱۴	PDA۱۳	PDA۱۲	PDA۱۱
مسئولیت اجتماعی	۰/۲۰۸۱	۰	۰	۰	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۱۲۴۳	۰	۰/۰۳۹۳	۰/۰۹۲
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۷۳۸	۰/۰۶۵۱	۰	۰/۰۳۹۳	۰/۰۹۲
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۶۷	۰/۰۶۵۱	۰	۰/۰۰۴۶	۰/۰۹۲
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۰۶۵۱	۰/۰۴۷۱	۰/۰۳۹۳	۰/۰۹۲
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰/۱۸۳۴	۰	۰/۰۳۹۳	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۰۶۵۱	۰/۰۴۷۱	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۷۳۸	۰	۰/۰۴۷۱	۰	۰
میزان پذیرش بانکها	۰	۰/۱۸۳۴	۰	۰/۰۰۴۶	۰/۰۳۴۵
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۷۳۸	۰/۰۰۵۹	۰	۰	۰/۰۳۴۵

جدول ۴-۱۳. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خبره چهارم

	PDA۲۰	PDA۱۹	PDA۱۸	PDA۱۷	PDA۱۶
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۴۱۷	۰	۰/۳۰۴۳	۰	۰/۰۲۰۴
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰	۰	۰/۰۸۸۴
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰/۳۰۴۳	۰/۶۹۸۱	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰/۰۱۴۵	۰/۶۹۸۱	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۱۷۶۵	۰/۳۰۴۳	۰	۰/۰۸۸۴
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰	۰	۰/۳۲۰۸	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۰۴۱۷	۰	۰	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰	۰	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰/۰۱۴۵	۰/۳۲۰۸	۰/۲۲۴۵
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۴۱۷	۰/۱۷۶۵	۰/۳۰۴۳	۰	۰/۰۲۰۴

جدول ۴-۱۴. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خیره پنجم

	PDA۲۵	PDA۲۴	PDA۲۳	PDA۲۲	PDA۲۱
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۷۵۳
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۱۹۲۱	۰	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۲۱۲۹	۰/۰۸۱۱	۰	۰/۰۱۴۵	۰/۰۷۵۳
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۱۱۸۶	۰/۰۲۷	۰	۰	۰/۰۷۵۳
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۰۲۷	۰	۰/۳۰۴۳	۰/۰۲۱۵

توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰/۰۲۷	۰/۱۹۲۱	۰/۱۵۹۴	۰/۰۷۵۳
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۲۵۳۴	۰	۰/۰۵۹۶	۰/۰۱۴۵	۰/۰۲۱۵
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰	۰	۰
میزان پذیرش بانکها	۰/۲۵۳۴	۰/۰۸۱۱	۰	۰/۰۱۴۵	۰/۰۷۵۳
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۹۱۶	۰/۰۸۱۱	۰/۱۲۵۸	۰/۱۵۹۴	۰

جدول ۴-۱۵. ماتریس فاصله مثبت از میانگین ۵ خبره ششم

	PDA ^{۳۰}	PDA ^{۲۹}	PDA ^{۲۸}	PDA ^{۲۷}	PDA ^{۲۶}
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۶۳	۰	۰	۰	۰/۱۱۸۹
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۱۲۵	۰/۳۰۰۸	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۱۹۵	۰	۰/۱۲۵	۰/۱۳۸۲	۰/۱۱۸۹
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۲۸۹۳	۰/۰۶۳۸	۰	۰	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۳۲۰۸	۰/۰۶۳۸	۰	۰/۱۳۸۲	۰/۳۲۸۷
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰/۰۶۳۸	۰	۰	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۲۸۹۳	۰/۰۶۳۸	۰/۱۲۵	۰/۱۳۸۲	۰/۲۵۸۷
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰	۰	۰/۱۱۸۹
میزان پذیرش بانکها	۰/۰۲۲	۰	۰	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰/۰۶۳۸	۰	۰	۰/۱۱۸۹

ماتریس فاصله منفی از میانگین بیانگر فاصله منفی هر یک از مقادیر ماتریس تصمیم از میانگین شاخص‌های جدول تصمیم است. در این ماتریس، منظور از فاصله، مقدار اختلاف اعداد کمتر از میانگین شاخص‌ها از میانگین شاخص‌های مسئله در جدول تصمیم است. ماتریس فاصله منفی از میانگین در جداول زیر آورده شده است.

جدول ۴-۱۶. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره اول

	NDA ^۵	NDA ^۴	NDA ^۳	NDA ^۲	NDA ^۱
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰/۴۴۸۳	۰/۰۱۴۲	۰/۱۸۳
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۰۴۷۶	۰/۰۳۴۵	۰	۰/۰۹۵۹
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۱۴۲۹	۰	۰/۱۰۳۴	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۷۱۴	۰/۲۰۶۳	۰	۰	۰/۰۱۹۶
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰/۰۷۱۴	۰/۲۰۶۳	۰/۰۳۴۵	۰/۱۷۸۵	۰/۰۱۹۶
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۱۴۲۹	۰	۰	۰/۱۱۲۸	۰
سلامت بخش بانکی	۰	۰/۳۶۵۱	۰/۱۷۲۴	۰/۰۵۸۱	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰	۰/۱۰۳۴	۰/۰۶۹	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰/۸۴۱۳	۰	۰	۰

در ادامه ماتریس فاصله منفی از میانگین برای تمامی ۳۰ خبره دیگر محاسبه می‌شود.

جدول ۴-۱۷. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره دوم

	NDA۱۰	NDA۹	NDA۸	NDA۷	NDA۶
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰/۱۷۱۶	۰/۰۵۷۹	۰/۱۷۵۸
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۲۶۴۷	۰/۲۸۹۹	۰	۰/۱۲۰۹
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۶۳۹	۰	۰/۱۷۱۶	۰	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۰۸۸	۰/۲۶۴۷	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰/۰۱۹۸	۰/۱۱۷۶	۰	۰	۰/۰۱۱
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۰۰۸۸	۰	۰	۰/۰۵۷۹	۰/۱۲۰۹
سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۸۸	۰/۱۱۷۶	۰	۰/۰۵۷۹	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۰۸۸	۰	۰	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۸۸	۰	۰	۰/۰۵۷۹	۰/۰۱۱

جدول ۴-۱۸. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره سوم

	NDA۱۵	NDA۱۴	NDA۱۳	NDA۱۲	NDA۱۱
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۱۷۱۶	۰/۰۰۵۲	۰/۰۰۶۹	۰/۰۸۰۵
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۱۹۴۶	۰	۰/۰۰۵۲	۰	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰/۰۵۷۶	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰/۰۰۵۲	۰	۰

مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۶۰۴	۰	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرص الحسنه	۰/۰۶۰۴	۰	۰/۰۵۷۶	۰	۰/۰۲۳
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۰۶۰۴	۰	۰	۰/۰۷۶۲	۰/۱۳۷۹
سلامت بخش بانکی	۰	۰/۵۸۵۸	۰	۰/۰۷۶۲	۰/۱۹۵۴
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۶۰۴	۰	۰/۰۰۵۲	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰	۰/۰۰۵۲	۰/۰۰۶۹	۰

جدول ۴-۱۹. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره چهارم

	NDA۲۰	NDA۱۹	NDA۱۸	NDA۱۷	NDA۱۶
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۰۵۸۸	۰	۰/۰۵۶۶	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۴۲۰۳	۰/۲۴۵۳	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۴۷۶
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۴۷۶
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۲۷۰۸	۰	۰	۰/۲۴۵۳	۰
توسعه فرهنگ قرص الحسنه	۰/۰۶۲۵	۰/۴۱۱۸	۰/۲۷۵۴	-۰/۳۲۱	۰/۱۸۳۷
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۷۶۴۷	۰/۱۳۰۴	۰/۶۲۲۶	۰/۱۱۵۶
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰/۴۲۰۳	۰/۴۳۴	۰/۰۴۷۶
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰	۰	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰	۰	۰/۴۳۴	۰

جدول ۴-۲۰. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره پنجم

	NDA ^{۲۵}	NDA ^{۲۴}	NDA ^{۲۳}	NDA ^{۲۲}	NDA ^{۲۱}
مسئولیت اجتماعی	۰/۴۶۰۹	۰/۱۳۵۱	۰/۲۰۵۳	۰/۱۳۰۴	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۲۸۵۷	۰/۰۲۷	۰	۰/۲۷۵۴	۰/۱۳۹۸
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰/۰۷۲۸	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰/۰۷۲۸	۰/۱۳۰۴	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۱۲۴	۰	۰/۰۷۲۸	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰/۰۱۶۲	۰	۰	۰	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۱۳۵۱	۰	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۴۳۱	۰/۰۲۷	۰/۰۷۲۸	۰/۱۳۰۴	۰/۱۳۹۸
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰	۰/۰۷۲۸	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰	۰	۰	۰/۱۳۹۸

جدول ۴-۲۱. ماتریس فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره ششم

	NDA ^{۳۰}	NDA ^{۲۹}	NDA ^{۲۸}	NDA ^{۲۷}	NDA ^{۲۶}
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۰۴۲۶	۰	۰/۰۲۴۴	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۴۱۸۲	۰/۱۴۸۹	۰	۰	۰/۱۶۰۸
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰/۰۴۲۶	۰	۰	۰

سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	.	.	.	۰/۰۲۴۴	۰/۰۲۱
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور
توسعه فرهنگ قرص‌الحسنه	۰/۰۲۵۲	.	۰/۳۷۵	۰/۰۲۴۴	۰/۱۶۰۸
میزان رعایت فقه قراردادها
سلامت بخش بانکی	۰/۴۳۴	۰/۰۴۲۶	.	۰/۱۰۵۷	.
میزان پذیرش بانک‌ها	.	۰/۰۴۲۶	.	۰/۱۸۷	۰/۷۲۰۳
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۲۴۵۳	.	.	۰/۳۴۹۶	.

در مرحله بعد، با ضرب مقادیر ماتریس‌های فاصله مثبت از میانگین و فاصله منفی از میانگین در وزن نظرات خبرگان ماتریس‌های موزون فاصله مثبت از میانگین و فاصله منفی از میانگین محاسبه می‌شود که در جداول زیر نشان داده شده است. در این پژوهش وزن نظرات تمامی خبرگان یکسان در نظر گرفته شده است. در ابتدا ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین در قالب ۶ ماتریس ۵ خبره‌ای آورده شد است.

جدول ۴-۲۲. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره اول

	PDA ^۵	PDA ^۴	PDA ^۳	PDA ^۲	PDA ^۱
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۸۹	.	.	.
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۰۹۴	.	.	۰/۰۰۳۱	.
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	.	۰/۰۱۴۱	.	۰/۰۰۳۱	۰/۰۰۲۹

سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	.	.	۰/۰۰۳۴	۰/۰۰۱۷	.
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	.	۰/۰۱۶۸	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۳۱	۰/۰۰۱۹
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه
میزان رعایت فقه قراردادها	.	۰/۰۰۸۹	۰/۰۱۰۲	.	۰/۰۰۰۴
سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۲۹
میزان پذیرش بانک‌ها	.	۰/۰۰۶۳	.	.	۰/۰۰۱۲
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۲۴	.	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۳۱	۰/۰۰۱۲

جدول ۴-۲۳. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره دوم

	PDA ^{۱۰}	PDA ^۹	PDA ^۸	PDA ^۷	PDA ^۶
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۱	.	.	.
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۰۱۵	.	.	۰/۰۰۲۵	.
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۱۹	۰/۰۰۵۸	۰/۰۰۶۱	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۱۵
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	.	۰/۰۱۰۷	.	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۳۳
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	.	.	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۳۳
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	.	.	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۲۱	.
میزان رعایت فقه قراردادها	.	۰/۰۰۱	۰/۰۰۴۱	.	.
سلامت بخش بانکی	.	.	۰/۰۰۰۲	.	۰/۰۰۳۳
میزان پذیرش بانک‌ها	.	۰/۰۰۱	۰/۰۰۲۱	۰/۰۰۲۱	۰/۰۰۳۳
استفاده از تجربیات بین‌المللی	.	۰/۰۰۵۸	۰/۰۰۴۱	.	.

جدول ۴-۲۴. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره سوم

	PDA۱۵	PDA۱۴	PDA۱۳	PDA۱۲	PDA۱۱
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۶۹	۰	۰	۰	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۰۰۴۱	۰	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۳
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۲۱	۰	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۳
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۲۱	۰	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۳
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۰۰۲۱	۰/۰۰۱۶	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۳
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰	۰/۰۰۶۱	۰	۰/۰۰۱۳	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰/۰۰۲۱	۰/۰۰۱۶	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۲۴	۰	۰/۰۰۱۶	۰	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰/۰۰۶۱	۰	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۱۱
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۰۲	۰	۰	۰/۰۰۱۱

جدول ۴-۲۵. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره چهارم

	PDA۲۰	PDA۱۹	PDA۱۸	PDA۱۷	PDA۱۶
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۱۴	۰	۰/۰۱	۰	۰/۰۰۰۷
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰	۰	۰/۰۰۲۹
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰/۰۱	۰/۰۲۳	۰

سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰/۰۰۰۵	۰/۰۲۳	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۰۰۵۸	۰/۰۱	۰	۰/۰۰۲۹
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰	۰	۰	۰/۰۱۰۶	۰
میزان رعایت فقه قراردادهای	۰/۰۰۱۴	۰	۰	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰	۰	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰/۰۰۰۵	۰/۰۱۰۶	۰/۰۰۷۴
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۵۸	۰/۰۱	۰	۰/۰۰۰۷

جدول ۴-۲۶. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره پنجم

	PDA ^{۲۵}	PDA ^{۲۴}	PDA ^{۲۳}	PDA ^{۲۲}	PDA ^{۲۱}
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۰۲۵
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۰۰۶۳	۰	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۰۷	۰/۰۰۲۷	۰	۰/۰۰۰۵	۰/۰۰۲۵
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۳۹	۰/۰۰۰۹	۰	۰	۰/۰۰۲۵
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰/۰۰۰۹	۰	۰/۰۱	۰/۰۰۰۷
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰	۰/۰۰۰۹	۰/۰۰۶۳	۰/۰۰۵۳	۰/۰۰۲۵
میزان رعایت فقه قراردادهای	۰/۰۰۸۴	۰	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۰۵	۰/۰۰۰۷
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰	۰	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۰۸۴	۰/۰۰۲۷	۰	۰/۰۰۰۵	۰/۰۰۲۵

استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲۷	۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۵۳	۰
----------------------------------	-------	--------	--------	--------	---

جدول ۴-۲۷. ماتریس موزون فاصله مثبت از میانگین برای ۵ خبره ششم

	PDA ^{۳۰}	PDA ^{۲۹}	PDA ^{۲۸}	PDA ^{۲۷}	PDA ^{۲۶}
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰۲	۰	۰	۰	۰/۰۰۳۹
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۹۹	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۶۴	۰	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۴۶	۰/۰۰۳۹
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۹۵	۰/۰۰۲۱	۰	۰	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۱۰۶	۰/۰۰۲۱	۰	۰/۰۰۴۶	۰/۰۱۰۸
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰	۰/۰۰۲۱	۰	۰	۰
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۰۰۹۵	۰/۰۰۲۱	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۴۶	۰/۰۰۸۵
سلامت بخش بانکی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۰۳۹
میزان پذیرش بانک‌ها	۰/۰۰۰۷	۰	۰	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰/۰۰۲۱	۰	۰	۰/۰۰۳۹

مقادیر موزون فاصله منفی از میانگین هم در جداول بعدی آورده شده است.

جدول ۴-۲۸. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره اول

	WNA ^۵	WNA ^۴	WNA ^۳	WNA ^۲	WNA ^۱
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰/۰۱۴۸	۰/۰۰۰۵	۰/۰۰۰۶
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۰۰۱۶	۰/۰۰۱۱	۰	۰/۰۰۳۲

میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۴۷	۰	۰/۰۰۳۴	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۶۸	۰	۰	۰/۰۰۰۶
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۶۸	۰/۰۰۱۱	۰/۰۰۵۹	۰/۰۰۰۶
میزان رعایت فقه قراردادهای	۰/۰۰۴۷	۰	۰	۰/۰۰۳۷	۰
سلامت بخش بانکی	۰	۰/۰۱۲	۰/۰۰۵۷	۰/۰۰۱۹	۰
میزان پذیرش بانک‌ها	۰	۰	۰/۰۰۳۴	۰/۰۰۲۳	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰/۰۲۷۸	۰	۰	۰

جدول ۴-۲۹. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره دوم

	WDA ^{۱۰} W	WDA ^۹	WDA ^۸	WDA ^۷	WDA ^۶
مسئولیت اجتماعی	۰	۰	۰/۰۰۵۷	۰/۰۰۱۹	۰/۰۰۵۸
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰/۰۰۸۷	۰/۰۰۹۶	۰	۰/۰۰۰۴
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۲۱	۰	۰/۰۰۵۷	۰	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۸۷	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰/۰۰۰۷	۰/۰۰۳۹	۰	۰	۰/۰۰۰۴
میزان رعایت فقه قراردادهای	۰/۰۰۰۳	۰	۰	۰/۰۰۱۹	۰/۰۰۰۴

سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۳۹	۰	۰/۰۰۱۹	۰
میزان پذیرش بانکها	۰/۰۰۰۳	۰	۰	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۰۳	۰	۰	۰/۰۰۱۹	۰/۰۰۰۴

جدول ۴-۳۰. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره سوم

	WANDA۱۵	WANDA۱۴	WANDA۱۳	WANDA۱۲	WANDA۱۱
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۰۰۵۷	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۲۷
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۰۶۴	۰	۰/۰۰۰۲	۰	۰
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰	۰/۰۰۱۹	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰/۰۰۰۲	۰	۰
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۰۰۲	۰	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰/۰۰۰۲	۰	۰/۰۰۱۹	۰	۰/۰۰۰۸
میزان رعایت فقه قراردادها	۰/۰۰۰۲	۰	۰	۰/۰۰۲۵	۰/۰۰۴۶
سلامت بخش بانکی	۰	۰/۰۱۹۳	۰	۰/۰۰۲۵	۰/۰۰۶۴
میزان پذیرش بانکها	۰/۰۰۰۲	۰	۰/۰۰۰۲	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰	۰/۰۰۰۲	۰/۰۰۰۲	۰

جدول ۴-۳۱. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره چهارم

	WANDA۲۰	WANDA۱۹	WANDA۱۸	WANDA۱۷	WANDA۱۶
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۰۰۱۹	۰	۰/۰۰۱۹	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰	۰	۰/۰۱۳۹	۰/۰۰۸۱	۰

میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰/۰۰۱۶
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰/۰۰۱۶
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۰۸۹	.	.	۰/۰۰۸۱	.
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰/۰۰۲۱	۰/۰۱۳۶	۰/۰۰۹۱	-۰/۰۱۱	۰/۰۰۶۱
میزان رعایت فقه قراردادها	.	۰/۰۲۵۲	۰/۰۰۴۳	۰/۰۲۰۵	۰/۰۰۳۸
سلامت بخش بانکی	.	.	۰/۰۱۳۹	۰/۰۱۴۳	۰/۰۰۱۶
میزان پذیرش بانک‌ها
استفاده از تجربیات بین‌المللی	.	.	.	۰/۰۱۴۳	.

جدول ۴-۳۲. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره پنجم

	WDA ^{۲۰}	WDA ^{۲۴}	WDA ^{۲۳}	WDA ^{۲۲}	WDA ^{۲۱}
مسئولیت اجتماعی	۰/۰۱۵۲	۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۶۸	۰/۰۰۴۳	.
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۰۹۴	۰/۰۰۰۹	.	۰/۰۰۹۱	۰/۰۰۴۶
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	.	.	۰/۰۰۲۴	.	.
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	.	.	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۴۳	.
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰/۰۰۴۱	.	۰/۰۰۲۴	.	.
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	۰/۰۰۰۵
میزان رعایت فقه قراردادها	.	۰/۰۰۴۵	.	.	.

سلامت بخش بانکی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۰۹	۰/۰۰۲۴	۰/۰۰۴۳	۰/۰۰۴۶
میزان پذیرش بانکها	۰	۰	۰/۰۰۲۴	۰	۰
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰	۰	۰	۰	۰/۰۰۴۶

جدول ۴-۳۳. ماتریس موزون فاصله منفی از میانگین برای ۵ خبره ششم

	WANDA ^{۳۰}	WANDA ^{۲۹}	WANDA ^{۲۸}	WANDA ^{۲۷}	WANDA ^{۲۶}
مسئولیت اجتماعی	۰	۰/۰۰۱۴	۰	۰/۰۰۰۸	۰
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	۰/۰۱۳۸	۰/۰۰۴۹	۰	۰	۰/۰۰۵۳
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	۰	۰/۰۰۱۴	۰	۰	۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	۰	۰	۰	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۰۷
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	۰	۰	۰	۰	۰
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰/۰۰۰۸	۰	۰/۰۱۲۴	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۵۳
میزان رعایت فقه قراردادها	۰	۰	۰	۰	۰
سلامت بخش بانکی	۰/۰۱۴۳	۰/۰۰۱۴	۰	۰/۰۰۳۵	۰
میزان پذیرش بانکها	۰	۰/۰۰۱۴	۰	۰/۰۰۶۲	۰/۰۲۳۸
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰/۰۰۸۱	۰	۰	۰/۰۱۱۵	۰

در ادامه برای هر معیار یا عامل، جمع موزون فاصله مثبت از میانگین (SP_i) و جمع موزون فاصله منفی از میانگین (SN_i) بدست می‌آید. سپس این مقادیر طبق فرمول پیشگفت نرمال می‌شوند تا به ترتیب شاخص‌های NSP_i و NSN_i محاسبه شوند. نهایتاً با استفاده از این دو

شاخص، معیار ترکیبی AS بدست می‌آید که معیار قضاوت نهایی در مورد اهمیت معیارهای تحقیق است. در جدول ۴-۳۴، شاخص‌های مربوط به هر معیار آورده شده است.

جدول ۴-۳۴. مزیت و رتبه نهایی هر عامل

رتبه هر عامل	AS	NSN _i	NSP _i	SN _i	SP _i
۸	۰/۳۲۱۸۱	۰/۳۱۲۷	۰/۳۳۰۹	۰/۰۸۰۲	۰/۰۳۸۶
۹	۰/۲۸۹۰۴	۰/۱۰۱۸	۰/۴۷۶۳	۰/۱۰۴۸	۰/۰۵۵۶
۱	۰/۹۳۳۹۵	۰/۸۶۷۹	۱	۰/۰۱۵۴	۰/۱۱۶۷
۳	۰/۷۰۱۵۹	۰/۷۶۳۹	۰/۶۳۹۲	۰/۰۲۷۵	۰/۰۷۴۶
۲	۰/۷۹۷۵۳	۰/۷۰۳۸	۰/۸۹۱۳	۰/۰۳۴۵	۰/۱۰۴
۷	۰/۳۷۴۹۵	۰/۴۳۰۲	۰/۳۱۹۷	۰/۰۶۶۵	۰/۰۳۷۳
۶	۰/۴۴۸۸۰	۰/۲۹۶۶	۰/۶۰۱	۰/۰۸۲	۰/۰۷۰۱
۱۰	۰/۰۹۲۲۲	۰	۰/۱۸۴۵	۰/۱۱۶۶	۰/۰۲۱۵
۴	۰/۵۹۳۱۷	۰/۶۴۰۸	۰/۵۴۵۵	۰/۰۴۱۹	۰/۰۶۳۶
۵	۰/۴۹۱۷۰	۰/۴۰۵۹	۰/۵۷۷۵	۰/۰۶۹۳	۰/۰۶۷۴

با توجه به نتایج جدول ۴-۳۴، هر چه امتیاز ارزیابی هر معیار بیش‌تر باشد آن معیار اهمیت بیش‌تری داشته و رتبه بالاتری دارد. ترتیب اولویت عوامل یا پیشران‌های کلیدی تحقیق عبارت

است از: میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی، مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور، سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی، میزان پذیرش بانک‌ها و استفاده از تجربیات بین‌المللی.

۴-۴. رتبه بندی عوامل کلیدی با دیمتل

در ادامه مدل علی عوامل کلیدی موثر با استفاده از تکنیک دیمتل احصا می‌شود. از میان عوامل ده‌گانه، عامل سلامت بخش بانکی با توجه به اینکه امتیاز ترکیبی آن‌ها کمتر از ۰/۱ است حذف شد. سپس مدل علی عوامل نه‌گانه استخراج شد. نهایتاً معیارهای نهایی برای تحلیل با تکنیک دیمتل در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۴-۳۵. شناسه معرف هر عامل

عامل	شناسه معرف
مسئولیت اجتماعی	C۱
تفکر و برنامه‌های استراتژیک	C۲
میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	C۳
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی	C۴
مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	C۵
توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	C۶
میزان رعایت فقه قراردادها	C۷
میزان پذیرش بانک‌ها	C۸
استفاده از تجربیات بین‌المللی	C۹

گام نخست - محاسبه ماتریس ارتباط مستقیم (M)

زمانی که از دیدگاه چند کارشناس استفاده می‌شود از میانگین حسابی ساده نظرات استفاده

می‌شود و ماتریس ارتباط مستقیم یا M را تشکیل می‌دهیم.

جدول ۴-۳۵: ماتریس ارتباط مستقیم: M

	C _۱	C _۲	C _۳	C _۴	C _۵	C _۶	C _۷	C _۸	C _۹
C _۱	۰	۱,۴۶	۲,۱۲	۰,۷۶	۰,۴۷	۰,۵۷	۰,۹۶	۳,۱۲	۱,۶۳
C _۲	۱,۳۶	۰	۳,۲۶	۱,۰۷	۲,۸۳	۱,۸۵	۰,۱۵	۲,۵۵	۱,۱
C _۳	۲,۸۹	۳,۴۶	۰	۳,۴۶	۲,۹۴	۰,۳۳	۱,۷۴	۲,۸۸	۱,۲۷
C _۴	۱,۸۵	۳,۴۶	۳,۴۶	۰	۳,۴۲	۳,۴۶	۱,۲۶	۲,۸۳	۰,۶۶
C _۵	۰,۳۳	۰,۳۱	۰,۴۰	۲,۳۷	۰	۳,۷۴	۱,۴۷	۲,۹۴	۰,۰۵
C _۶	۳,۴۶	۱,۲۶	۲,۸۳	۰,۶۶	۳,۴۶	۰	۱,۱۴	۳,۴۲	۰,۳
C _۷	۳,۷۴	۱,۴۷	۲,۹۴	۰,۰۵	۲,۹۴	۰,۳۳	۰	۱,۴۵	۳,۳۳
C _۸	۱,۶۶	۱,۱۴	۳,۴۲	۰,۳	۲,۹۴	۰,۳۳	۱,۲۳	۰	۳,۱۲
C _۹	۰,۹۶	۱,۴۶	۲,۱۲	۰,۷۶	۰,۴۷	۰,۵۷	۰,۴۶	۲,۰۲	۰

گام دوم - محاسبه ماتریس ارتباط مستقیم نرمال: N = K*M

ابتدا جمع تمامی سطرها و ستون‌ها محاسبه می‌شود. معکوس بزرگترین عدد سطر و ستون k

را تشکیل می‌دهد.

جدول ۴-۳۷: ماتریس نرمال شده (N)

N	C _۱	C _۲	C _۳	C _۴	C _۵	C _۶	C _۷	C _۸	C _۹
C _۱	۰	۰,۰۷۱	۰,۱	۰,۰۳	۰,۰۲۳	۰,۰۲۸	۰,۰۴	۰,۱۵	۰,۰۷
C _۲	۰,۰۶	۰	۰,۱۵	۰,۰۵	۰,۱۳	۰,۰۹	۰,۰۰۷	۰,۱۲	۰,۰۵۳
C _۳	۰,۱۴	۰,۱۶	۰	۰,۱۶	۰,۱۴	۰,۰۱	۰,۰۸۵	۰,۱۴	۰,۰۶۲
C _۴	۰,۰۹۰	۰,۱۶	۰,۱۶	۰	۰,۱۶	۰,۱۶	۰,۰۶۱	۰,۱۳	۰,۰۳۲
C _۵	۰,۰۱۶	۰,۰۱۵	۰,۰۱۹	۰,۱۱	۰	۰,۱۸۳	۰,۰۷۲	۰,۱۴۴	۰,۰۰۲
C _۶	۰,۱۶۹	۰,۰۶۱	۰,۱۳۸	۰,۰۳۲	۰,۱۶۹	۰	۰,۰۵۵	۰,۱۶۷	۰,۰۱۴
C _۷	۰,۱۸۳	۰,۰۷۲	۰,۱۴	۰,۰۰۲	۰,۱۴۴	۰,۰۱۶	۰	۰,۰۷۱	۰,۱۶
C _۸	۰,۰۸۱	۰,۰۵۵	۰,۱۶۷	۰,۰۱۴	۰,۱۴	۰,۰۱۶	۰,۰۶۰	۰	۰,۱۵
C _۹	۰,۰۴۷	۰,۰۷۱	۰,۱۰۳	۰,۰۳۷	۰,۰۲۳	۰,۰۲۸	۰,۰۲۲	۰,۰۹۹	۰

گام سوم - محاسبه ماتریس ارتباط کامل

برای محاسبه ماتریس ارتباط کامل ابتدا ماتریس همانی (I) تشکیل می‌شود. سپس ماتریس همانی را منهای ماتریس نرمال کرده و ماتریس حاصل را معکوس می‌کنیم. در نهایت ماتریس نرمال را در ماتریس معکوس ضرب می‌کنیم:

$$T = N \times (I - N)^{-1}$$

گام چهارم - نمایش نقشه روابط شبکه

برای تعیین نقشه روابط شبکه (NRM) باید شدت آستانه محاسبه شود. با این روش می‌توان از روابط جزئی صرف نظر کرده و شبکه روابط قابل اعتنا را ترسیم کرد. تنها روابطی که مقادیر آنها در ماتریس T از مقدار آستانه بزرگتر باشد در NRM نمایش داده خواهد شد. برای محاسبه مقدار آستانه روابط کافی است تا میانگین مقادیر ماتریس T محاسبه شود. بعد از آنکه شدت آستانه تعیین شد، تمامی مقادیر ماتریس T که کوچکتر از آستانه باشد صفر شده یعنی آن رابطه علی در نظر گرفته نمی‌شود. در این مطالعه شدت آستانه برابر ۱/۱۵ بدست آمده است.

جدول ۴-۳۸: الگوی روابط علی معیارهای اصلی

رتبه عامل	خالص اثر	شاخص تعامل	میزان تاجر	میزان اثر
۸	-۰,۱۴	۰,۴۲	۰,۲۸	۰,۱۴
۵	-۰,۳۱	۰,۷۸	۰,۵۴	۰,۲۳
۲	-۰,۷۱	۱,۴۴	۱,۰۸	۰,۳۶
۱	-۱,۷	۲,۵۹	۲,۱۴	۰,۴۴
۷	-۴,۱۱	۴,۴۴	۴,۲۸	۰,۱۶

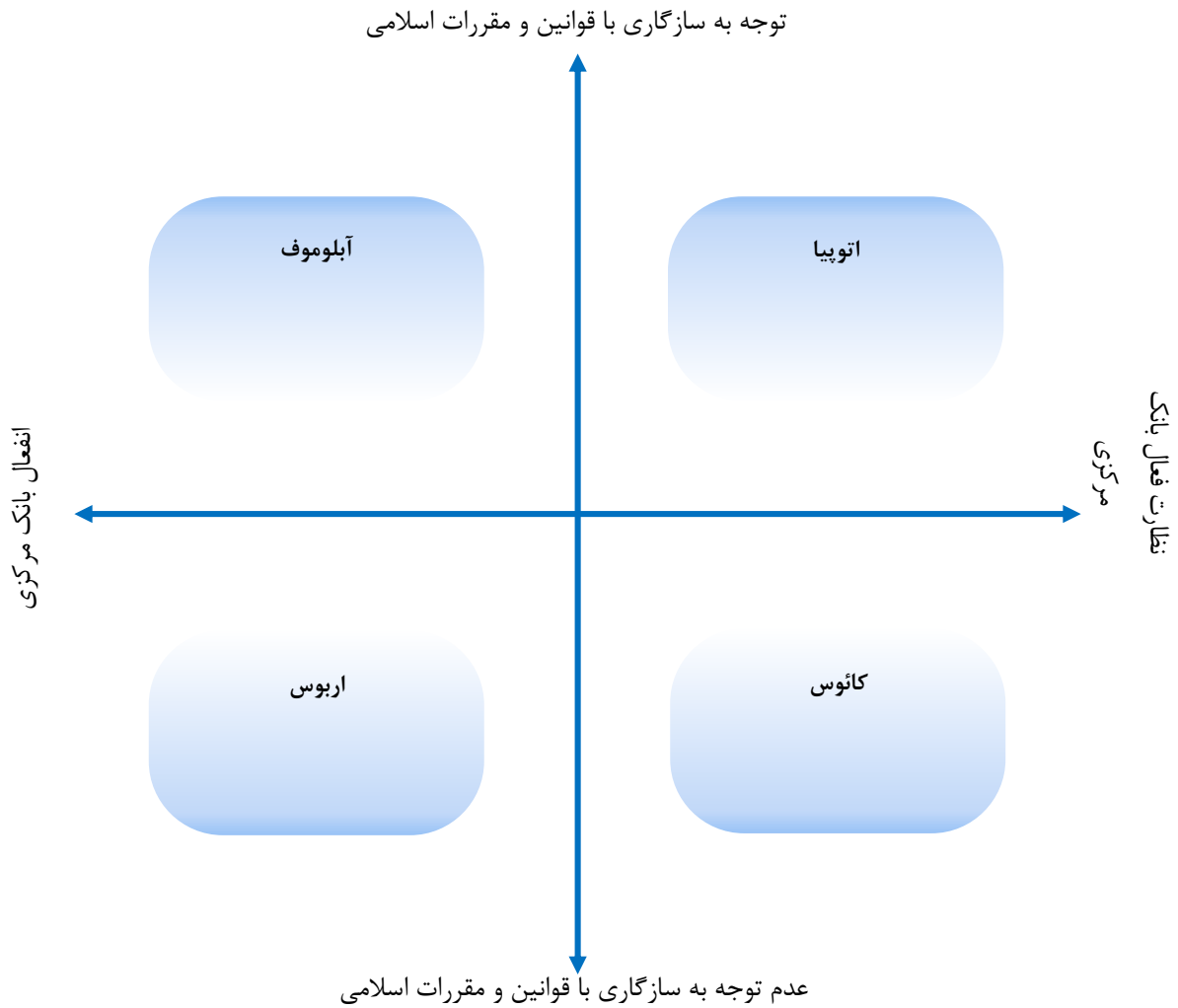
توسعه فرهنگ قرض الحسنه	۰,۳۱	۸,۳۴	۸,۶۵	-۸,۰۲	۳
میزان رعایت فقه قراردادها	۰,۲۸	۱۶,۶۸	۱۶,۹۶	-۱۶,۴	۴
میزان پذیرش بانکها	۰,۲۱	۳۳,۳۷	۳۳,۵۸	-۳۳,۱۵	۶
استفاده از تجربیات بین‌المللی	۰,۰۹۲	۶۶,۷۴	۶۶,۸۴	-۶۶,۶۵	۹

براساس نتایج بدست آمده از تکنیک دیمتل که در جدول ۴-۳۸ نشان داده شده است عوامل سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی، و میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی بیشترین تاثیر گذاری را در بین عوامل اثرگذار داشته‌اند. در تحقیق حاضر منظور از R، درجه تأثیرگذاری؛ منظور از D، درجه یا میزان تأثیرپذیری است. R+D، درجه تعامل عامل با عوامل دیگر است و R-D به معنی خالص اثر یک شاخص می‌باشد. در حقیقت برای تعیین مهم‌ترین عوامل کلیدی موثر روی آینده بانکداری اسلامی از ترکیب دو تکنیک ایداس و دیمتل استفاده شده است. در ابتدا با ایداس میزان اهمیت عوامل سنجیده شده و پس از آن با دیمتل، درجه اثرگذاری هم مورد سنجش قرار گرفته است. در واقع رتبه‌بندی دیمتل معیار نهایی قضاوت قرار گرفته است.

۴-۴. سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی

بنابراین با توجه به این دو عدم قطعیت، می‌توان چهار سناریوی مختلف برای آینده بانکداری اسلامی، تدوین نمود. در ادامه به توضیح و تبیین هر یک از سناریوها خواهیم پرداخت. این چهار سناریو در شکل ۴-۱ با توجه به دو عدم قطعیت پیشگفت به صورت بصری نمایش داده شده است. بر اساس این دو عامل کلیدی، چهار سناریوی باورپذیر شناسایی شدند که هر یک در ادامه

توضیح داده خواهند شد.

شکل ۴-۱. سناریوهای باورپذیر

برای تدوین سناریو در این تحقیق از سازه‌های CATOWE در روش شناسی سیستم‌های نرم استفاده شد. این سازه، هر سناریو را بر مبنای فعالان، مشتریان، فرایند تبدیل، جهان‌بینی و محیط سیستم تشریح می‌کند (Wang, Liu & Mingers, 2015, p. 565).

سناریوی اتوپیا: این سناریو بهترین وضعیت ممکن را در آینده نشان می‌دهد. در این آینده، بانک مرکزی به صورت فعال و هدفمند روی برنامه‌ها و فعالیت‌های بانکی تمرکز دارد. این تمرکز باعث می‌شود تا بانک‌ها با استفاده از تجربیات موفق بانکداری اسلامی و بکارگیری نظرات متخصصین و خبرگان بانکداری اسلامی، روی قراردادهای از نظر انطباق با فقه اسلامی و پیاده‌سازی قوانین و مقررات بانکداری اسلامی دقت بیشتری نمایند. همچنین یکی از برنامه‌های بانک مرکزی، سایر بانک‌ها به همراه نهادهای فرهنگی، کمک به فرهنگ‌سازی در قرض‌الحسنه و بانکداری اسلامی خواهد بود.

توضیح و تفسیر سناریوی اتوپیا بر مبنای سازه CATWOE، به صورت زیر خواهد بود:
مشتریان سیستم یا سناریو: مشتریان بانکی، شرکت‌ها، صنعت‌گران و کارآفرینان در مقیاس گسترده داخلی و خارجی؛

فعالان سیستم: مدیران و کارشناسان بانک مرکزی، مدیران ارشد بانک‌های کشور، نهادها و انجمن‌های فقهی و اقتصاد اسلامی و نهادهای فرهنگی؛

فرایند تبدیل و دگرگونی: تصویب برنامه‌های بلندمدت و عملیاتی برای پیاده‌سازی بانکداری اسلامی با توجه به قوانین و مقررات اسلامی و مشورت با متخصصین بانکداری اسلامی در داخل و خارج از کشور؛

جهان‌بینی سیستم یا سناریو: تنها با پیاده‌سازی کامل و همه‌جانبه بانکداری اسلامی به صورت واقعی و نه صوری می‌توان ساختار بانکی کشور را اصلاح کرد؛
محیط سیستم یا سناریو: فضای بانکداری ملی و بین‌المللی.

سناریوی کائوس: در یونان باستان، کائوس یک توده بی‌شکل و مغشوش بود که جهان از آن توده بی‌شکل به کیهان یا نظام عالم موجود تبدیل شد. مشخصه بارز این سناریو، ناهماهنگی است.

در این سناریو با وجود نظارت فعال بانک مرکزی روی سیستم بانکی، تلاشی از سوی بانکها برای پذیرش قوانین و مقررات اسلامی به صورت عملی و واقعی در حوزه‌های مختلفی چون ارائه تسهیلات، سیاست‌های سپرده بانکی، و همکاری با شرکتها و صنایع وجود ندارد. برای مثال در حوزه تسهیلات به جاری ارائه تسهیلات با هدف مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی به صورت سالم، رانت و سودهای کوتاه‌مدت ملاک قرار می‌گیرد. در این سناریو با وجود تلاش‌های بانک مرکزی، بانکها موانع و چالش‌هایی را برای استقرار بانکداری اسلامی ایجاد می‌کنند. شاید یکی از دلایل بروز چنین وضعیتی نبود فرهنگ‌سازی مناسب در مورد اقتصاد و بانکداری اسلامی و عدم اعتماد مردم و فعالان اقتصادی به کارایی و کارآمدی چنین بانکداری باشد. توضیح و تفسیر سناریوی کائوس بر مبنای سازه CATWOE، به صورت زیر خواهد بود:

مشتریان سیستم یا سناریو: برخی بانکها و مشتریان آنها که روی لوازم بانکداری اسلامی حساس و پایبند هستند؛

فعالان سیستم: مدیران ارشد بانک مرکزی، مدیران برخی از بانکها و برخی از فعالان اقتصادی؛ فرایند تبدیل و دگرگونی: توسعه و تدوین سیاستها و برنامه‌های بلندمدت و راهبردی در حوزه بانکداری اسلامی که متأسفانه بعضی اوقات در بخش اجرا مشکلات زیادی دارند؛

جهان‌بینی سیستم یا سناریو: با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی می‌توان مشکلات را حل کرد؛

محیط سیستم یا سناریو: سیستم بانکی کشور.

سناریوی اربوس: اربوس به یونانی یکی از ایزدان نخستین در اساطیر یونانی و نشان دهنده تجسم تاریکی به شمار می‌رود. در متون کلاسیک یونانی، منظور از اربوس جهنم بود. علت انتخاب این نام برای این سناریو، وضعیت فاجعه‌بار بانکداری اسلامی در این آینده است. این سناریو بدترین وضعیت ممکن را نشان می‌دهد. در این آینده بانک مرکزی برنامه بلندمدتی برای

پیاده‌سازی و استقرار بانکداری اسلامی در سیستم بانکی ندارد و نظارت دقیقی هم روی فرایندها، رویه‌ها و ساختارهای بانکی وجود ندارد. در این سناریو روی کاغذ و فقط به صورت ظاهری بسیاری از قراردادهای عقود اسلامی بانکی وجود دارد ولی در عمل سیستم بانکداری ربوی و غیر اسلامی است. در این سناریو فرهنگ‌سازی صحیحی در زمینه بانکداری اسلامی صورت نگرفته و مردم کمترین اطلاعی از بانکداری اسلامی و رویه‌های آن دارند و بانک‌ها در پذیرش لوازم بانکداری اسلامی مقاومت می‌کنند. در این سناریو هر کس تفسیر و قرائت خود را از بانکداری اسلامی را دارد و چالش‌ها و مشکلات اقتصادی کشور، تورم فزاینده، رانت و فساد اقتصادی، بنگاهداری بانک‌ها، اعتماد پایین مردم به سیستم بانکی، عدم تمایل مجریان و مدیران بانکی، و نبود برنامه‌های بلندمدت و راهبردی در حوزه بانکداری اسلامی امکان پیاده‌سازی و استقرار بانکداری اسلامی در سیستم بانکی را تقریباً صفر می‌کند.

توضیح و تفسیر سناریوی اربوس بر مبنای سازه CATWOE، به صورت زیر خواهد بود:

مشتریان سیستم یا سناریو: برخی بانک‌ها و موسسات و فعالان اقتصادی به صورت محدود و پراکنده؛

فعالان سیستم: مدیران بانک مرکزی، برخی از انجمن‌های فقهی و اقتصادی و برخی از بانک‌ها؛

فرایند تبدیل و دگرگونی: تدوین برخی سیاست‌ها، برنامه‌ها و اجرای آن‌ها به صورت ناقص، پراکنده و غیر منسجم بدون ضمانت اجرایی و با مشکلات اجرایی بسیار؛

جهان‌بینی سیستم یا سناریو: امکان پیاده‌سازی بانکداری اسلامی با توجه به واقعیت‌های اقتصادی جامعه و نبود عزم راسخ مدیران و مسولان و عدم آگاهی مردم راجع به بانکداری اسلامی تقریباً صفر است؛

محیط سیستم یا سناریو: برخی محافل فکری، دانشگاهی و حوزوی. موضوع بانکداری اسلامی به صورت پراکنده در برخی محافل حوزوی و علمی مطرح می‌شود ولی در عمل فضای بانکداری کشور مسیر دیگری را طی می‌کند.

سناریوی آبلوموف: کتاب آبلوموف مهم‌ترین رمان ایوان گنچاروف است. کتاب مفهوم جدیدی به فرهنگ ادبی جهان اضافه کرده است. آبلومویسم واژه‌ای است برای بیان مشخصات روانی شخصیتی مبتلا به بی‌دردی لاعلاج و بی‌ارادگی و ضعف نفس. این ویژگی‌ها ممکن است در جامعه‌ای به صورت بیماری مزمن و مسری درآید، چنان که از خصوصیات ملی آن جامعه شود. در بخشی از رمان این چنین آمده است: "وقتی در خانه بود، یعنی تقریباً همیشه، پیوسته لمیده بود و همیشه هم در یک اتاق، همان اتاقی که ما او را در آن یافتیم، و هم اتاق خوابش بود، هم کار و هم پذیرایی. سه اتاق دیگر هم داشت اما به ندرت نگاهی به درون آن‌ها می‌انداخت. تنها زاخار بود که تمام عمر دور اربابش گشته و بیش از همه کس از جزئیات زندگی درونی او خبر داشت و معتقد بود که کار درست را او و اربابش می‌کنند و شیوه زندگی‌شان عادی است و زندگی به طریق دیگر شایسته نیست. شولتس گفت: تو مثل اینکه از تنبلی حال زندگی کردن هم نداری. همین طور است، آندره‌ی، این را هم درست حدس زده‌ای!". دلیل انتخاب این نام برای سناریو این مطلب است که همه چیز مهیاست، ولی بانک مرکزی تلاشی برای هدایت موثر بخش بانکی به سمت اهداف مطلوب انجام نمی‌دهد. در این سناریو در حوزه تئوریک و نظری بانکداری اسلامی فعالیت‌های موثری توسط بخش دانشگاهی و حوزوی صورت گرفته است ولی متأسفانه بانک مرکزی در زمینه نظارت و پیاده‌سازی بانکداری اسلامی بسیار ضعیف عمل می‌کند.

توضیح و تفسیر سناریوی آبلوموف بر مبنای سازه CATWOE، به صورت زیر خواهد بود:

مشتریان سیستم یا سناریو: بانک‌ها، مدیران و فعالان اقتصادی؛

فعالان سیستم: دانشگاه‌ها، انجمن‌های علمی اقتصادی و فقهی، بانک‌ها و بانک مرکزی؛

فرایند تبدیل و دگرگونی: تدوین و اجرای برنامه‌های ضعیف و غیر عملی توسط بانک مرکزی بدون مشورت با افراد متخصص و دانشگاهی در این حوزه؛

جهان‌بینی سیستم یا سناریو: همه چیز مهیاست به جز مجریان و سیاست‌گذاران؛

محیط سیستم یا سناریو: محافل فکری و دانشگاهی، مردم و بسیاری از بانک‌ها که تمایل به پیاده‌سازی بانکداری اسلامی را دارند.

۴-۵. انتخاب سناریوی محتمل

در این مرحله با در نظر گرفتن برخی معیارها که توسط خبرگان از طریق مصاحبه با گروه‌های کانونی استخراج شدند، اقدام به رتبه‌بندی سناریوهای چهارگانه کائوس، اربوس، آبلوموف، و اتوپیا خواهیم نمود. برای رتبه‌بندی سناریوها از تکنیک ایداس استفاده شد. بدین منظور پرسشنامه‌ای در اختیار صاحب نظران قرار گرفته و از آنها درخواست شده تا نظر خود را در مورد هر یک از سناریوها نسبت به سه معیار همخوانی با روندهای فعلی، همخوانی با داده‌ها و آمارهای فعلی و محتمل بودن بر اساس واقعیت‌ها اعلام نمایند. سپس پرسشنامه‌ها جمع‌آوری گردید و نظرات متخصصان با استفاده از روش میانگین هندسی تجمیع گردید. در ادامه نتایج به دست آمده از حل مدل ارائه می‌گردد.

پس از شناسایی عوامل و مشخص شدن معیارها، داده‌ها در قالب یک پرسشنامه ایداس جمع‌آوری گردید. سپس با توجه به اینکه ماهیت داده‌ها نظرات اساتید و متخصصان می‌باشد، برای میانگین‌گیری نظرات می‌بایست از میانگین هندسی استفاده نمود (آذر و مومنی، ۱۳۸۴).

نتایج میانگین‌گیری به شرح جدول ۴-۳۹ می‌باشد:

جدول ۳۹-Error! No text of specified style in document. میانگین نظرات به دست آمده

معیار سناریوها	همخوانی با روندها	همخوانی با داده‌ها فعلی	محتمل بودن بر مبنای واقعیت
سناریوی اتوییا	۳	۴	۴
سناریوی کائوس	۵	۴	۴
سناریوی اربوس	۸	۵	۵
سناریوی آبلوموف	۹	۹	۹

پس از میانگین‌گیری، داده‌های تجمیع شده وارد نرم افزار اکسل گردید. در ابتدا بایستی بر اساس اولویت‌بندی متخصصان وزن هر یک از معیارها مشخص گردد. متخصصان با استفاده از مقایسات زوجی به هر یک از معیارها، رتبه‌ای در مقابل معیار دیگر دادند و نتایج، در نهایت منجر به رتبه‌بندی معیارها گردید. در جدول ۴۰-۴ وزن هر یک از سه معیار مشخص شده است:

جدول ۴۰-Error! No text of specified style in document. وزن هر یک از معیارها

وزن	معیار
۰,۴۲۵	همخوانی با روندهای فعلی
۰,۰۹۵	همخوانی با داده‌های فعلی
۰,۴۸۰	محتمل بودن بر مبنای واقعیت

همانطور که در جدول ۴۰-۴ مشخص شده است، شاخص همخوانی با داده‌های فعلی جایگاه اول، و همخوانی با روندهای فعلی و محتمل بودن بر مبنای واقعیت به ترتیب در جایگاه‌های دوم و سوم قرار دارند. پس از اولویت‌بندی معیارها، وزن هر یک از معیارها در مدل نهایی قرار می‌گیرد و نتایج به دست آمده برای رتبه‌بندی عوامل محاسبه می‌گردد.

جدول ۴۱-Error! No text of specified style in document. تعیین رتبه نهایی هر سناریو

رتبه	AS_i	NSN_i	NSP_i	SN_i	SP_i	سناریو
۴	۰,۴۹۱	۰,۴۰۵	۰,۵۷۷	۰,۰۶۹	۰,۰۶۷	سناریوی اتوپیا
۳	۰,۵۹۳	۰,۶۴۰	۰,۵۴۵	۰,۰۴۱	۰,۰۶۳	سناریوی کائوس
۲	۰,۷۰۱	۰,۷۶۳	۰,۶۳۹	۰,۰۲۷	۰,۰۷۴	سناریوی اربوس
۱	۰,۹۳۳	۰,۸۶۷	۱	۰,۰۱۵	۰,۱۱۶	سناریوی آبلوموف

با توجه به نتایج به دست آمده، سناریوهای آبلوموف، اربوس، و کائوس به ترتیب در جایگاه‌های اول، دوم و سوم می‌باشند. سناریوهای باورپذیر تحقیق حاضر عبارت بودند از: سناریوی اتوپیا، کائوس، اربوس و آبلوموف. محتمل‌ترین سناریو هم با توجه به شاخص‌های سه‌گانه، سناریوی آبلوموف می‌باشد.

۴-۶. خلاصه فصل

در این فصل به تجزیه و تحلیل داده‌های مساله پرداخته شد. همانطور که در فصول گذشته توضیح داده شد، با استفاده از پیشینه پژوهش و مصاحبه با خبرگان عوامل کلیدی تحقیق مشخص شد. به دلیل زیاد بودن عوامل با طراحی پرسشنامه خبره‌سنجی و با استفاده از آزمون دوجمله‌ای مهم‌ترین عوامل کلیدی استخراج شد. در گام بعد با استفاده از تکنیک‌های ایداس و دیمتل پیشران‌های نهایی انتخاب و سناریوهای باورپذیر تحقیق شکل گرفتند. پس از نگاشت سناریوهای باورپذیر تحقیق با استفاده از تکنیک ایداس محتمل‌ترین سناریو از منظر وقوع مشخص گردید. در فصل آتی به تفسیر یافته‌های پژوهش خواهیم پرداخت.

فصل پنجم

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۵-۱. مقدمه

در این فصل از پژوهش نتایج بدست آمده، پیشنهادات و محدودیت‌های تحقیق بیان می‌گردند. ابتدا نتایج حاصل از پژوهش بررسی می‌شود و سپس به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده می‌شود. و در نهایت پیشنهادات کاربردی برای بانکداری اسلامی و پیشنهادات برای انجام تحقیقات آتی و همچنین محدودیت‌های تحقیق بیان می‌شوند.

۵-۲. نتایج حاصل از پژوهش

در این تحقیق در ابتدا با مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان عوامل کلیدی تحقیق استخراج شد. سپس با بکارگیری آزمون ناپارامتریک بینم، این عوامل غربال شدند. از میان ۲۵ عامل، ۱۵ عامل حذف شد و ۱۰ عامل باقی ماند. در ادامه با بکارگیری تکنیک ایداس و دیمتل، عوامل مورد نظر از نظر اهمیت و درجه تأثیرگذاری مورد ارزیابی قرار گرفتند و نهایتاً دو عامل میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی و خطمشی‌های بانک مرکزی برای نگاشت سناریوها انتخاب شدند. بر مبنای این دو عامل یا پیشران کلیدی، چهار سناریوی کائوس، اربوس، آبلوموف و اتوپیا استخراج شده و نگاشت یافتند. دست آخر با بکارگیری تکنیک ایداس محتمل‌ترین سناریو یعنی آبلوموف انتخاب شد.

۵-۳. پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش

۵-۳-۱. پاسخ پرسش اول

پرسش اول: پیشران‌های کلیدی تاثیرگذار روی آینده بانکداری اسلامی در ایران کدامند؟

پاسخ: پیشران‌های نهایی پس از غربال با آزمون بینم مانند جدول زیر است.

جدول ۵-۱. پیشران‌های نهایی تحقیق

ردیف	عوامل نهایی غربال شده
۱	مسئولیت اجتماعی
۲	تفکر و برنامه‌های استراتژیک
۳	میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی
۴	سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی
۵	مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور
۶	توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه
۷	میزان رعایت فقه قراردادهای
۸	سلامت بخش بانکی
۹	میزان پذیرش بانک‌ها
۱۰	استفاده از تجربیات بین‌المللی

پس از اجرای تکنیک ایداس، عامل کلیدی سلامت بانکی به علت امتیاز پایین حذف شد. عوامل نه‌گانه باقیمانده با تکنیک دیمتل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. پس از تجزیه و تحلیل دیمتل، دو عامل کلیدی میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی و خط‌مشی‌های بانک مرکزی برای نگاشت سناریوها مورد استفاده قرار گرفتند.

۵-۳-۲. پاسخ پرسش دوم

پرسش دوم: سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی کدامند؟

پاسخ: سناریوهای باورپذیر بانکداری اسلامی عبارتند از: اربوس، کائوس، اتوپیا و آبلوموف. سناریوی اتوپیا ایدئال‌ترین وضعیت و سناریوی اربوس بدترین وضع را نشان می‌دهد. در سناریوی اتوپیا قوانین و مقررات به سمت تطابق با قوانین فقه و شریعت اسلامی حرکت می‌کند و بانک مرکزی به صورت فعال در این راستا حرکت می‌کند. در حقیقت صرف تدوین قوانین سازگار با شریعت تضمین‌کننده اجرای درست بانکداری اسلامی نیست. در سناریو اربوس که بدترین

وضعیت را نشان می‌دهد در حوزه انطباق قوانین، مقررات و رویه‌های بانکداری با قوانین شریعت مشکلات و چالش‌های بسیاری وجود دارد و بانک مرکزی هم نظارت درستی روی ساختار بانکی ندارد.

۵-۳-۳. پاسخ پرسش سوم

پرسش سوم: سناریو محتمل بانکداری اسلامی کدامند؟

پاسخ: با توجه به نتایج به دست آمده از تکنیک ایداس و شاخص مزیت ترکیبی، سناریوهای آبلوموف، اربوس، و کائوس به ترتیب در جایگاه‌های اول، دوم و سوم می‌باشند. سناریوهای باورپذیر تحقیق حاضر عبارت بودند از: سناریوی اتوپیا، کائوس، اربوس و آبلوموف. محتمل‌ترین سناریو هم با توجه به شاخص‌های سه‌گانه، سناریوی آبلوموف می‌باشد.

۵-۴. مقایسه با تحقیقات پیشین

تحقیقات بانکداری اسلامی در حوزه‌ها و زمینه‌های مختلفی چون تدوین شاخص برای آن، اخلاق و بانکداری اسلامی، تاثیر بانکداری اسلامی روی متغیرهای اقتصادی انجام شده است. سید تورانی، خادم علیزاده و رضوانی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان طراحی شاخص ترکیبی بانکداری اسلامی در ایران و حکیمی‌پور (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان ارائه شاخص ترکیبی ارزیابی بانکداری اسلامی: مطالعه موردی بانک‌های ایران به توسعه شاخص برای ارزیابی و سنجش بانکداری اسلامی پرداخته‌اند. منظور و یادی‌پور (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان کفایت سرمایه در بانکداری اسلامی و اکبری‌ان و جوکار (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان تاثیر بانکداری اسلامی بر رشد اقتصادی و سایه میری، داب و محمدی‌عسکری‌آبادی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان تحلیلی بر ثبات اقتصادی در بانکداری بدون ربا، اثر بانکداری اسلامی را روی متغیرهای اقتصادی مورد ارزیابی قرار دادند. محمدپور، عبدلی و مهرآرا (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان اخلاق در بانکداری اسلامی با تاکید بر نظریه اطلاعات نامتقارن: کاربست بازی‌های بیزین به ارزیابی بانکداری اسلامی از منظر نظریات اخلاقی متفاوت پرداختند.

تفاوت تحقیق حاضر با پژوهش‌های قبلی در این است که پژوهش‌های قبلی روی رابطه متغیرهای بانکداری اسلامی با سایر متغیرهای اقتصادی، مالی و مدیریتی تمرکز کرده‌اند، در

صورتی که تحقیق حاضر روندها و پیشران‌های کلیدی و آینده‌های بانکداری اسلامی را مورد بررسی قرار داده است.

۵-۵. پیشنهادات

۵-۵-۱. پیشنهادات کاربردی

با توجه به اینکه سناریوی آبلوموف محتمل‌ترین سناریو است، بنابراین پیشنهادات کاربردی با توجه به این سناریو و واقعیت‌های آن ارائه می‌شوند:

۱- تدوین برنامه‌های بلندمدت و راهبردی برای تحقق اهداف مربوط به بانکداری اسلامی با در نظر گرفتن ذی‌نفعان کلیدی مانند بانک‌ها؛

۲- نگارش برنامه‌های عملیاتی برای اجرای اهداف بلندمدت بانک مرکزی به منظور اجرای بهتر برنامه‌های بانک مرکزی؛

۳- تدوین شاخص‌های تحقق بانکداری اسلامی و ارزیابی عملکرد بانک‌ها با توجه به این شاخص‌ها و گزارش آن به صورت شفاف؛

۴- استفاده از ابزارها و قابلیت‌های فناوری اطلاعات به منظور پایش و کنترل بخش بانکی؛

۵- جهت‌دهی بانک‌ها به سمت چابک‌سازی، کوچک‌سازی و مشتری‌مداری؛

۶- هدایت بانک‌ها به سمت همکاری و مشارکت با صنعت در سرمایه‌گذاری به جای بنگاهداری؛

۷- هدایت بانک‌ها به سمت حمایت از طرح‌های کارآفرینی و استارت‌آپ‌ها؛

۸- تلاش برای ایجاد هماهنگی میان بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری مختلف در مورد سیاست‌ها و برنامه‌ها؛

۹- توجه به سیاست ادغام و یکپارچگی میان بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری؛

۱۰- استفاده از تجربیات کشورهای اسلامی موفق در حوزه بانکداری اسلامی مانند مالزی در پیاده‌سازی موفق بانکداری اسلامی؛

۱۱- فرهنگ‌سازی میان مردم در مورد بانکداری اسلامی و عقود مربوط به آن؛

۱۲- نظارت روی بانک‌ها در مورد سیاست‌های ارائه تسهیلات، عقود بانکی و مشتریان بانکی.

۵-۲. پیشنهادات برای انجام پژوهش‌های آتی

۱) استفاده از تکنیک‌های دیگری مانند تحلیل تأثیر متقابل برای انتخاب عدم قطعیت‌ها یا پیش‌ران‌های نهایی؛

۲) استفاده از روش‌های نرم دیگر برای نگارش سناریوهای باورپذیر تحقیق؛

۳) استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری دیگر مانند اسمارت، واسپاس، کپراس و ارس برای انتخاب سناریوی محتمل؛

۴) انجام آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی برای سایر حوزه‌های بانکداری مانند بانکداری الکترونیک، بانکداری دیجیتال و ...

۵-۶. محدودیت‌های پژوهش

۱) محدودیت اول، محدودیت ذاتی تکنیک‌های تصمیم‌گیری نرم است. این روش به دلیل مبتنی بودن بر خبره‌سنجی، با قضاوت‌های ذهنی خبرگان مواجه است نه با اعداد و ارقام دقیق.

۲) از آنجا که اغلب روش‌های آینده‌پژوهی خبره‌محور هستند، بنابراین اعتبار و کیفیت نتایج تا حد زیادی به قوت و تنوع نظرات خبرگان دارد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. اسلاتر، ریچارد. (۱۳۹۲). دانش‌واژه آینده‌نگاری، مترجم، عبدالحمید کرامت‌زاده و همکاران، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌نگاری علوم و فناوری دفاعی، چاپ سوم.
۲. عباس نیا، محمد؛ عبدی، مرجان (۱۳۹۲). آینده پژوهی مدیریت شرکت های دانش بنیان در ایران ۱۴۰۴. همایش آینده پژوهی.
۳. فتحی، محمدرضا؛ ملکی، محمدحسن؛ رضوانی اصل، وحید. (۱۳۹۶). آینده‌نگاری سرمایه‌گذاری در صنعت مسکن ایران با بکارگیری رویکرد سناریونویسی و ماتریس تاثیرات متقاطع، نشریه آینده‌پژوهی مدیریت، دوره ۲۸، شماره ۱۱۱، صص ۱۱-۲۶.
۴. محمودی، بهزاد (۱۳۸۵). معرفی آینده پژوهی و روش های آن. مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۵. مرکز مطالعات فرهنگستان علوم، گروه مطالعات آینده‌نگری علم و فناوری (۱۳۹۳). درآمدی بر آینده پژوهی، اصفهان: شاهین شهر، پارس ضیا: علم آفرین.
۶. ملکی، محمد حسن؛ فتحی، محمدرضا. (۱۳۹۵). آینده‌نگاری مدل های تصمیم کسب‌وکار با رویکرد سناریونویسی، نشریه آینده‌پژوهی مدیریت، دوره ۲۸، شماره ۱۰۸، صص ۳۳-۵۰.
۷. ملکی فر، عقیل وهمکاران. (۱۳۸۵). الفبای آینده پژوهی : علم و هنر شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا. تهران: موسسه فرهنگی انتشارات کرانه علم.
۸. منطقی، محسن. (۱۳۹۰). آینده پژوهی؛ ضرورت آینده مطالعات فرهنگی و علمی، مجله اسلام و پژوهش های مدیریتی، شماره اول، صص ۵۱-۶۸.
۹. مهربانی، وحید (۱۳۹۱). نقش رقابت در تحولات بهره‌وری بخش صنعت. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی. سال ۱۲، شماره ۱.
۱۰. بزار زاده، مهدی؛ داداش پور، هاشم؛ مطوف، شریف. (۱۳۹۳). عوامل کلیدی موثر بر توسعه منطقه ای با رویکرد آینده‌نگاری منطقه ای: مطالعه موردی استان آذربایجان غربی. مجله علمی و پژوهشی برنامه ریزی فضایی. شماره ۱۳.

۱۱. ناظمی، امیر، قدیری، روح الله. (۱۳۹۱). آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا. تهران، وزارت صنایع و معادن، مرکز صنایع نوین، چاپ دوم.
۱۲. واعظی، سیدکمال؛ قمیان، محمدمهدی؛ وقفی، سیدحسام (۱۳۹۶). آینده پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش، ملاحظات، دستاوردها و اثرات. فصلنامه علمی و پژوهی مدیریت سازمان دولتی، دوره ۵، صص ۴۶-۳۱.
۱۳. سیدنورانی، سید محمد رضا؛ خادم‌علیزاده، امیر؛ رضوانی، سید علی (۱۳۹۶). طراحی شاخص ترکیبی بانکداری اسلامی در ایران. فصلنامه اقتصاد اسلامی. شماره ۶۸، صص ۱۵۱-۱۱۹.
۱۴. منظور، داود؛ یادی‌پور، مهدی (۱۳۸۷). کفایت سرمایه در بانکداری اسلامی. فصلنامه اقتصاد اسلامی. شماره ۲۹، ص ۱۴۳.
۱۵. محمدپور، رضا؛ عبدلی، قهرمان؛ مهرآرا، محسن (۱۳۹۶). اخلاق در بانکداری اسلامی با تاکید بر نظریه اطلاعات نامتقارن: کاربست بازی‌های بیزین. نشریه مطالعات اقتصاد اسلامی، سال دهم، شماره ۱، صص ۱۶۰-۱۳۹.
۱۶. اکبریان، رضا؛ جوکار، خدیجه (۱۳۹۳). تاثیر بانکداری اسلامی بر رشد اقتصادی. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۷، صص ۴۰-۷.
۱۷. سیاه‌کارزاده، محمد سجاد؛ محمدی، محسن (۱۳۹۱). نظام سنجش اعتبار در بانکداری اسلامی؛ ضرورت، جایگاه و الزامات. نشریه تحقیقات مالی اسلامی، شماره ۲، صص ۱۱۵.
۱۸. سایه‌میری، علی؛ داب، آسیه؛ محمدی‌عسکرآبادی، سمیرا (۱۳۹۳). تحلیلی بر ثبات اقتصادی در بانکداری بدون ربا. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۶، صص ۱۱۶-۱۰۳.
۱۹. حکیمی‌پور، نادر (۱۳۹۷). ارائه شاخص ترکیبی ارزیابی بانکداری اسلامی: مطالعه موردی بانک‌های ایران. فصلنامه اقتصاد اسلامی. شماره ۷۲، صص ۱۸۲-۱۵۱.
۲۰. مردانی، محمد رضا؛ تولایی، روح‌الله (۱۳۹۵). راهنمای تدوین نقشه راه و برنامه راهبردی بانک‌ها برای رسیدن به بانکداری اسلامی. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۱۶، صص ۹۲-۷۷.
۲۱. بل، و ندل (۱۹۲۴). مبانی آینده پژوهی: تاریخچه، اهداف، دانش. ترجمه، تقوی، مصطفی؛ محقق، محسن (۱۳۹۵). تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.

۲۲. یوسفی، جعفر؛ صفوی میر محله، سید رحیم؛ اسکندریپور، بهروز (۱۳۹۷). طراحی الگویی برای کارایی بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری تفسیری (مورد مطالعه: شعب بانک کشاورزی استان اردبیل). مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۲۴. صص ۶۰-۳۹.
۲۳. توکلی، محمد جواد؛ کریمی، عبدالخالق (۱۳۹۳). شاخص بانکداری اسلامی. نشریه معرفت اقتصاد اسلامی. سال ششم، شماره ۱، صص ۷۱.
۲۴. کیائی، حسن؛ ابری شمی، حمید؛ سبحانی، حسن (۱۳۹۲). مقایسه عملکرد بهینه در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف: استفاده از فرایند تصادفی پرش - انتشار. مطالعات اقتصاد اسلامی. سال ششم، شماره ۱، صص ۱۰۷-۱۳۱.
۲۵. نظریپور، محمد نقی؛ گل محمدی، طیبه (۱۳۹۶). ملاحظات اخلاقی در نظریه بانکداری اسلامی. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۲۱، صص ۴۳-۶۳.
۲۶. علم‌الهدی، سید سجاد (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی و ریسک، یک تحلیل تطبیقی. نشریه اقتصاد مالی. سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۸۶-۶۹.
۲۷. حسینی علانی، سید رضا؛ نیلچی، مسلم (۱۳۹۷). بررسی نقش بانکداری اسلامی در اقتصاد مقاومتی. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۲۵، صص ۱۶۴-۱۴۵.
۲۸. مهدوی پارسا، علی (۱۳۹۷). چارچوب و اصول اساسی حاکمیت شرکتی در بانکداری اسلامی. نشریه معرفت اقتصاد اسلامی. سال نهم، شماره ۲، صص ۸۶-۶۳.
۲۹. عیوضلو، حسین؛ کریمی ریزی، مجید (۱۳۹۷). اصول موضوعه و راهبردهای بانکداری اسلامی در چارچوب نظام اقتصادی اسلام. فصلنامه اقتصاد اسلامی. شماره ۷۱، صص ۵-۳۵.
۳۰. قلیچ، وهاب (۱۳۹۵). جایگاه و ابزارهای حاکمیت شرکتی در نظام بانکداری اسلامی. مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۱۴، صص ۸۷-۱۱۰.
۳۱. پرنیان، سیروس (۱۳۷۱). انواع مکانیسم تجارت بدون پول یا معاملات تجاری متقابل، نشریه داخلی بانک ملی ایران، ش ۹.
۳۲. پدرام، عبدالرحیم (۱۳۹۲). آینده نگاری حوزه‌ای نو برای کندوکاو، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، چاپ اول.
۳۳. حشمتی مولایی، حسین (۱۳۷۱). عقود اسلامی و گسترش آن در بانکداری اسلامی، تهران.

۳۴. صدقی، عباس (۱۳۵۵). اصول بانکداری. تهران.
۳۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۰). مسأله ربا به ضمیمه بیمه. قم.
۳۶. پور محمدی، محمدرضا و همکاران. (۱۳۸۹). مهندسی مجدد فرآیند برنامه ریزی با تأکید بر کاربرد آینده نگاری، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۲۰.
۳۷. حسن نژاد، امیرحسین؛ ملکی، محمدحسن (۱۳۹۴). شنا سایی سناریوهای باورپذیر صنعت نساجی. نشریه آینده پژوهی مدیریت، دوره ۲۶، شماره ۱۰۴، صص ۵۳-۶۴.
۳۸. خوش دهان، علی (۱۳۸۸). آینده پژوهی با تکنیک سناریوسازی. تهران: انتشارات مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران. چاپ اول.
۳۹. طاعتی، م؛ بهرامی، م (۱۳۸۸). بررسی مقایسه ای عوامل موثر در آینده مدیریت علم و فناوری ایران تا افق ۱۴۰۴ از دیدگاه متخصصان و سیاست گذاران، فصلنامه علم و فناوری، سال دوم، شماره ۲.

ب) منابع انگلیسی

۱. Akano, O. and K. Ingham (۱۹۷۹). The new theories of trade and UK's comparative advantage in engineering products, Journal of Economic Studies, ۹.
۲. Akimova, Irina (۲۰۰۰) Development of Market Orientation and Competitiveness of Ukrainian Firms; European Journal of Marketing, Vol. ۳۴, No. ۹/۱۰, pp. ۱۱۲۸-۱۱۴۸.
۳. Azizi, M., Mohebbia, N. and DeFelice, F., ۲۰۱۶. Evaluation of Sustainable Development of Wooden Furniture Industry Using Multi criteria Decision Making Method, Agriculture and Agricultural Science Procedia, ۸:۳۸۷ – ۳۹۴.
۴. Battistella, C. (۲۰۱۴). The organization of Corporate Foresight: A multiple case study in the telecommunication industry. Technological Forecasting & Social Change, ۸۷, ۶۰-۷۹
۵. Bell, Daniel. ۲۰۰۹. The Coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York.
۶. Bell, W (۱۹۹۶). what do we mean by futures studies? in slaughter R. New York thinking for a new millennium. London.
۷. Bell, W (۲۰۰۴). Foundations of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge, Transaction Publishers.

۸. Bradfielda, Ron & El-Sayedb, Hany(۲۰۰۹). Four scenarios for the future of the pharmaceutical industry. *Technology Analysis & Strategic Management*, Vol. ۲ I, No.۲, February ۲۰۰۹, ۱۹۵-۲۱۲
۹. Buckley, P.J., Pass, C.L. & Prescott, K. (۱۹۸۸) Measures of International Competitiveness: A Critical Survey, *Journal of Marketing Management*, Vol. ۴, No.۲, pp. ۱۷۵-۲۰۰.
۱۰. Caporale, G., Ciferri, M., Girardi, D.(۲۰۱۱). Fiscal shocks and real exchange rate dynamics: Some evidence for Latin America, *Journal of International Money and Finance*, Vol ۳۰(۲۰۱۱), Issue ۵(September), pp ۷۰۹-۷۲۳.
۱۱. Chang, K.H., Cheng, C.H.(۲۰۱۱). Evaluating the risk of failure using the fuzzy OWA and DEMATEL method. *Journal of Intelligent Manufacturing*, ۲۲(۲), pp. ۱۱۳-۱۲۹.
۱۲. Checkland, P.(۲۰۰۰). *Soft systems methodology: A thirty year retrospective*. *Systems Research and Behavioral Science*, No. ۱۷, S۱۱ – S۵۸
۱۳. Conway, M (۲۰۱۴), *Foresight: an introduction; A THINKING FUTURE S REFERENCE GUIDE*, Thinking Futures.
۱۴. Conway, Maree (۲۰۰۶). Applying an Integral Framework to Government Foresight Projects. *Journal of Futures Studies*, ۱۱(۱), ۵۷ – ۷۴.
۱۵. Corsi, P. (۲۰۰۶). *Innovation Engineering: the Power of Intangible Networks*, ISTE Ltd., UK.
۱۶. Demeter, Krisztina (۲۰۰۳) *Analysis of Manufacturing Strategy and Competitiveness*; *International Journal of Production Economics*, Vol. ۸۱-۸۲, pp. ۲۰۵-۲۱۳.
۱۷. Dreyer, I., & Stang, G. (۲۰۱۳). *Foresight in governments—practices and trends around the world*. *European Union Institute for Security Studies*, YES.
۱۸. Georghiou, L. & Michael K. (۲۰۰۶). Evaluation of national foresight activities: Assessing rationale, process and impact. *Technological Forecasting & Social Change*, ۷۳(۷), ۷۶۱-۷۷۷
۱۹. Georghiou, L., Ian, M., Jennifer, C. H., Michael, K., Rafael, P (۲۰۰۸). *The Many Faces of Foresight in: The Handbook of Technology Foresight*, Edward Elgar Publishing Ltd.
۲۰. Georghiou, Luke (۱۹۹۶). *The UK technology foresight programme*. *Futures*, ۲۸,(۴), ۳۵۹-۳۷۷
۲۱. Godet, Michel and Roubelat, Fabrice (۱۹۹۶). *Creating the future :The use and misuse of scenarios*. Published in *Long Range Planning* .Vol. ۲۹,. ۱۶۴-۱۷۱, ۱۹۹۶. P ۸ .
۲۲. Godet, M.(۲۰۰۶). *Creating futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*, *Economica*, ۲nd edition.
۲۳. Goffi, G (۲۰۱۳). A model of tourism destinations competitiveness: The case of the Italian destinations of excellence, *En Anuario Turismo y Sociedad*, ۱۴: ۱۲۱-۱۴۷.

۲۴. Gordon, T. J. and Glenn, J. C (۲۰۱۲), "Integration, Comparisons and Frontiers of Futures Research Methods", in Gordon T. J. and Glenn J. C. (Eds), Futures Research Methodology Version ۳,۰, The Millennium Project.
۲۵. Gould, S.M (۲۰۰۸). Creating Alternative Community Futures: A Community Futures Tragedy, submitted Msc. thesis, University of Sunshine Coast, Australia.
۲۶. Hansen, M. S. Rasmussen, L. B. & Jacobsen, P (۲۰۱۶), Interactive foresight simulation, Technological Forecasting and Social Change, Vol. ۱۰۳: pp. ۲۱۴-۲۲۷.
۲۷. Havas, A., Schartinger, D. & Weber, M (۲۰۱۰). The impact of foresight on innovation policy-making: recent experiences and future perspectives", Research Evaluation, ۱۹(۲), pp. ۹۱-۱۰۴.
۲۸. Holsapple, C. W. & Singh, M. (۲۰۰۱) The Knowledge Chain Model: Activities for Competitiveness; Journal of Knowledge Management, Vol. ۴, pp. ۸۷-۹۸.
۲۹. Horton, A. (۱۹۹۹). A simple guide to successful foresight. Foresight, ۱(۱), ۵-۹.
۳۰. Inan, G. G., & Bititci, U. S.(۲۰۱۵). Understanding organizational capabilities and dynamic capabilities in the context of micro enterprises: a research agenda. Procedia - Social and Behavioral Sciences, ۲۱۰, ۳۱۰ – ۳۱۹
۳۱. Inayatullah, Soheil (۲۰۰۵). Questioning the Future: Futures studies, Action Learning and Organisational Transformation(۲nd edn.), Tamkang University, Taiwan.
۳۲. Jemala, M. (۲۰۱۰), "Evolution of foresight in the global historical context", Foresight, Vol. ۱۲, No. ۴: ۶۵-۸۱.
۳۳. Julie, J.Li. and Zheng Zhou, K., ۲۰۱۰. How foreign firms achieve competitive advantage in the Chinese emerging economy: Managerial ties and market orientation, Journal of Business Research ۶۳:۸۵۶-۸۶۲.
۳۴. Kelliher, A., Daragh, B.(۲۰۱۵). "Design futures in action: Documenting experiential futures for participatory audiences". Futures ۷۰, pp. ۳۶-۴۷.
۳۵. Keshavarz Ghorabae, M. & etal.(۲۰۱۵). Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS). Informatica, ۲۶(۳), pp. ۴۳۵-۴۵۱.
۳۶. Kuzminov, I. Bereznoy, A. Bakhtin, P. (۲۰۱۷). Global energy challenges and the national economy: stress scenarios for Russia. Foresight, Vol, ۱۹ Issue: ۲. pp ۱۷۴-۱۹۷.
۳۷. Loveridge, D.(۲۰۰۹). Foresight, The art and science of anticipating the future .New york, published by Routledge.
۳۸. Martin, B.R. (۱۹۹۵). Foresight in science and technology. Technology Analysis & Strategic Management, ۷(۲), ۱۳۹-۱۶۸.

۳۹. Martin, Ben (۲۰۰۱) Technology foresight in a rapidly globalizing economy. In: Technology foresight for Central and Eastern Europe and the newly independent states, ۴th April ۲۰۰۱, Vienna, Austria.
۴۰. Mika, M. (۲۰۱۲). Competitiveness of tourist destinations as a research problem in the geography of tourism – analytical assumptions behind the research model, *Prace Geograficzne*, ۱۳۰: ۹۱-۱۰۵.
۴۱. Miles, I. (۲۰۰۲). Appraisal of alternative methods and procedures for producing regional foresight. STRATA- ETAN Expert Group Action on “mobilizing the regional foresight potential for an enlarged European Union”. European Commission- Research DG- Directorate K.
۴۲. Mingers, J. (۲۰۱۱). Soft OR comes of age—but not everywhere!, *Omega* ۳۹(۶), pp. ۷۲۹-۷۴۱.
۴۳. Munck, R, & Mcconnell, G (۲۰۰۹) University Strategic Planning and the Foresight/Futures Approach: An Irish Case Study. *Journal of Plann Higher Educ*, ۳۸, pp ۳۱-۴۰.
۴۴. Omar, M., Moussa, A. (۲۰۱۶). Water management in Egypt for facing the future challenges, *Journal of Advanced Research*, Volume ۷, Issue ۳.
۴۵. Pidd, M., (۲۰۰۹). *Tools for Thinking: Modelling in Management Science*. London: John Wiley & Sons Ltd.
۴۶. Pidemon, R.L, (۱۹۹۹), Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five factor model, *Journal of personality*, ۶۷, ۹۸۵ – ۱۰۱۳.
۴۷. Popper, R (۲۰۰۶). Technical Note about Foresight at CGEE , The University of Manchester.
۴۸. Popper, R (۲۰۰۸). How Are Foresight Methods Selected?, *Foresight* ۱۰(۶), ۶۲-۸۹.
۴۹. Porter, E. Michael and Miller, E. Victor (۱۹۸۵) How Information Gives You Competitive Advantage; *Harvard Business Review*.
۵۰. Ratnaningsih, A. N., P. S. Anwar, and P. Artama Wiguna (۲۰۱۰). Analysis of internal and
۵۱. Reger, G (۲۰۰۱) .Technology Foresight in Companies: From an Indicator to a Network and Process Perspective, *Technology Analysis & Strategic Management*, ۱۳(۴), ۵۳۳-۵۵۳
۵۲. Sardar, Z. (۲۰۱۰), The Namesake: Futures; futures studies; futurology; futuristic; foresight-What's in a name?, *Futures*, Vol. ۴۲, No. ۳: ۱۷۷-۱۸۴.
۵۳. Saritas, O. & Burmaoglu, S (۲۰۱۵), The evolution of the use of Foresight methods: a
۵۴. Schatzmann, J, Schäfer, R, & Eichelbaum, F (۲۰۱۳). Foresight-definition, overview & evaluation. *Journal of Eur J Futures Res*, ۱۵, ۲-۱۵.
۵۵. Schwartz P (۱۹۹۶). *The art of the long view*. New York: Currency Doubleday.
۵۶. scientometric analysis of global FTA research output, *Scientometrics*, Vol. ۱۰۵, No. ۱: ۴۹۷-۵۰۸.

۵۷. Shafik, F.A. and Y. Soliman (۲۰۰۶) The Effect of International Changes on the Comparative and Competitive Advantages of Some Egyptian Export Agricultural Crops; *INSInet Publication Journal of Applied Sciences Research*, No. ۲, Vol. ۹, P.P. ۶۲۹-۶۳۶.
۵۸. Stone, D.L., Deadrick, D.L (۲۰۱۵). Challenges and opportunities affecting the future of human resource management, *Human Resource Management Review*, Volume ۲۵, Issue ۲, Pages ۱۳۹-۱۴۵.
۵۹. Tajdini, A., Rabie, D., Jahan Latibari, A. and Pourmousa, Sh., ۲۰۱۱. Study on effective indexes on exports of wooden furniture in Iran. *Journal of Sciences and Techniques in Natural Resources*, ۶(۲):۷۱-۸۷.
۶۰. Tripp, M., Sinozic, T., Smith, H.L.(۲۰۱۵) The Role of Universities in Regional Development: Conceptual Models and Policy Institutions in the UK, Sweden and Austria, *European Planning Studies*, Volume ۲۳(۹),
۶۱. Türkekul, B. C., C. A.Günden, and B. Miran (۲۰۰۷). A market share analysis of virgin olive oil
۶۲. Voros, J. (۲۰۰۳). A generic foresight process framework. *Foresight*, ۵(۳), ۱۰-۲۱
۶۳. Wang, C. L., & Ahmed, P. K.(۲۰۰۷). Dynamic capabilities: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, ۹ (۱), ۳۱-۵۱
۶۴. Wang, W., Liu, W., Mingers, J.(۲۰۱۵). A Systemic Method for Organisational Stakeholder Identification and Analysis Using Soft Systems Methodology (SSM). *European Journal of Operational Research*, ۲۴۶ (۲). pp. ۵۶۲-۵۷۴
۶۵. Webster Jr. F. E. (۲۰۰۲). *Market-Driven Management: How to Define, Develop, and Deliver Customer Value*; John Wiley & Sons.
۶۶. Webster, J. & Watson, R. T.(۲۰۰۲). Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review. *MIS Quarterly* ۲۶(۲), pp. xiii-xxiii
۶۷. White, D. Steven & Griffith, David (۱۹۹۷) *Combining Corporate and Marketing Strategy for Global Competitiveness; Marketing Intelligence & Planning*, Vol. ۱۵, No. ۴, pp. ۱۷۳-۱۷۸.
۶۸. Wonglimpiyarat, J.(۲۰۰۷). National foresight in science and technology strategy development. *Futures*, ۳۹, (۶), ۷۱۸-۷۲۸

پیوست‌ها

الف) پیوست یک: پرسشنامه خبره‌سنجی طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت جهت استخراج مولفه‌های مهم

بسمه تعالی

اندیشمند گرامی:

ضمن عرض سلام و احترام

به منظور انجام پژوهشی در ارتباط با ارائه مدلی برای توسعه روش شناسی آینده پژوهی در بانکداری اسلامی، انتظار می‌رود که با اخذ نقطه نظرات افراد خبره و صاحب‌نظری چون شما، درجه اهمیت عوامل کلیدی تحقیق مشخص شود. خواهشمند است با توجه به تجارب ارزشمند خود و بر اساس توضیحات داده‌شده، درجه اهمیت هر عامل را مشخص فرمایید. پیشاپیش از بذل توجه و زمان با ارزشی که صرف می‌فرمایید، صمیمانه سپاسگزاری می‌گردد.

بدری

دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه قم

راهنمای تکمیل پرسشنامه

۱- برای معیارها میزان اهمیت موضوع موردنظر را در حوزه آینده بانکداری اسلامی، با توجه به اعداد قید شده اعلام نمایید.

۵	۴	۳	۲	۱
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم

۲- برای مثال در شکل زیر نشان داده شده است که آموزش اهمیت خیلی زیاد به عنوان عامل موثر روی آینده بانکداری اسلامی دارد.

شاخص		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
آموزش						✓
ردیف	عوامل کلیدی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱	آموزش					
۲	نرم افزارها و روشها					
۳	نیروی انسانی متخصص					
۴	آگاهی مشتریان از بانکداری اسلامی					
۵	مدیریت ریسک					
۶	اعتماد به سیستم بانکداری اسلامی					
۷	شفافیت قوانین و مقررات					
۸	مسئولیت اجتماعی					
۹	تفکر و برنامه‌های استراتژیک					
۱۰	میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی					
۱۱	میزان سازگاری با سایر بخش‌های اقتصادی					
۱۲	کارایی سیستم بانکداری اسلامی					
۱۳	تکریم مشتری					
۱۴	سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک مرکزی					
۱۵	عدالت توزیعی					
۱۶	مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور					
۱۷	توسعه فرهنگ قرض الحسنه					
۱۸	میزان همگرایی بخش بانکی - حقیقی					
۱۹	میزان تمایل به سرمایه‌گذاری بلندمدت					
۲۰	محدودیت‌های ارزی					
۲۱	ساختار محاسبه سود و زیان در نظام بانکی					
۲۲	میزان رعایت فقه قراردادها					
۲۳	سلامت بخش بانکی					
۲۴	میزان پذیرش بانک‌ها					
۲۵	استفاده از تجربیات بین‌المللی					

ب) پیوست دو: پرسشنامه تکنیک دیمتل

بسمه تعالی

کارشناس گرامی

با عرض سلام و احترام

به منظور انجام تحقیقی در ارتباط با «ارائه مدلی برای توسعه روش شناسی آینده پژوهی در بانکداری اسلامی» از حضرت تعالی به عنوان یک خبره، تقاضا می شود ضمن مطالعه موضوع و هدف تحقیق، با ارائه نظرات و پیشنهادات ارزشمند و حکیمانه خود ما را در انجام هر چه بهتر این مطالعه یاری فرمایید. پیشاپیش از همکاری و زمان با ارزشی که صرف می نمایید، صمیمانه سپاسگزاری می گردد.

بدری

دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه قم

هدف از سؤالات این قسمت مقایسه معیارها به منظور مشخص نمودن میزان تأثیر گذاری یک معیار بر معیار دیگر است. لطفاً به سؤالات این بخش از پرسشنامه با توجه به طیف زیر پاسخ دهید.

بدون تأثیر	تأثیر خیلی کم	تأثیر کم	تأثیر زیاد	تأثیر خیلی زیاد
۰	۱	۲	۳	۴

(۱) عوامل کلیدی

استفاده از تجربیات بین‌المللی	میزان پذیرش بانک‌ها	میزان رعایت فقه قراردادها	توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه	مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور	سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانکی مرکزی	میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی	تفکر و برنامه‌های استراتژیک	مسئولیت اجتماعی
								مسئولیت اجتماعی
								تفکر و برنامه‌های استراتژیک
								میزان سازگاری با قوانین و مقررات اسلامی
								سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانکی مرکزی
								مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور
								توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه
								میزان رعایت فقه قراردادها
								میزان پذیرش بانک‌ها
								استفاده از تجربیات بین‌المللی

ج) پیوست سوم: سوالات مصاحبه

وضعیت صنعت بانکداری در کشور را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

وضعیت بانکداری اسلامی در کشر چگونه است؟

مهم‌ترین چالش‌های پیاده‌سازی بانکداری اسلامی در ایران چیست؟

مهم‌ترین روندهای بانکداری در دنیا چه هستند؟

کدام یک از این روندها در بانکداری اهمیت بیشتری دارند؟

پیشران‌های کلیدی موثر در آینده بانکداری اسلامی چیست؟

کدامیک از این پیشران‌ها اهمیت بیشتری دارند؟

آینده بانکداری اسلامی در ایران را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

Abstract

Islamic banking is one of the aspirations of the Islamic Republic for the realization of Islamic society and government. Unfortunately, this ideal has not been fully realized. This comes from a variety of causes. Given the challenges of implementing Islamic banking in the country, the present study seeks to identify plausible and probable Islamic banking scenarios in the country. The present study is applied from the perspective of orientation; Its philosophical foundations are also interpretive and survey research strategy. The statistical population of the present study is Islamic banking experts and the sampling method is judgemental sampling. In order to carry out the present study, key factors or proponents of the research were extracted by reviewing the literature and interviewing the experts. In the next step, 20 factors were analyzed by Binomial test and 10 key factors were eliminated. Then, the remaining 10 factors were evaluated by EDAS and Dematel techniques. Based on the degree of importance and degree of influence, two key factors in the degree of compliance with Islamic laws and policies and central bank policies were selected for writing plausible Islamic banking scenarios. Based on these two key factors, the four scenarios of Utopia, Arbus, Caos and Ablumov were identified. Finally, using the EDAS technique and the three indices of consistency with current trends, consistency with current data and statistics and probability-based facts, the Ablomov scenario was selected as the most probable scenario.

Keywords: futures, futures research, scenario, believable scenario, Islamic banking

University of Qom

Faculty of Management and Economics

A thesis submitted to the Graduate Studies Office in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Economics– Islamic Banking

Title:

Presenting a model for developing future study methodology in Islamic banking

Supervisor:

Omid Ali Adeli PH.D.

Mohammad Hasan Maleki PH.D.

By:

Seyyed Abolfazl Badri

Summer ۲۰۱۹